

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ANTİK MİSİR'DA GÜNEŞ KÜLTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERHAN GÜRSELOĞLU

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĐR. ÜYESİ GÜLGÜNEY MASALCI ŞAHİN

BİLECİK – 2022

10237646

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ANTİK MİSİR'DA GÜNEŞ KÜLTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERHAN GÜRSELOĞLU

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĐR. ÜYESİ GÜL GÜNEY MASALCI ŞAHİN

BİLECİK – 2022

10237646

BEYAN

“Antik Mısır’da Güneş Kültü” adlı yüksek lisans tezimin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezimin herhangi bir kısmına Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığımı, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

| | |
|---|----------------------------|
| Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir. | |
| DESTEK ALINMIŞTIR | DESTEK ALINMAMIŞTIR |
| Destek alındı ise; | |
| Destekleyen kurum; | |
| Desteğin Türü | Proje Numarası |
| 1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi) | |
| 2- TÜBİTAK | |
| Diğer;..... | |
| ETİK KURUL onayı var ise; | |
| ETİK KURUL karar tarih/sayı: |/..... |

Erhan Gürseloğlu

17.01.2022

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılmasında, çalışmamı sahiplenerek takip eden danışmanım Sayın Dr. Öğretim Görevlisi Gülgüney Masalcı Şahin'e değerli katkı ve emekleri için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca yüksek lisans eğitimim sırasında bilgi ve birikimlerinden yararlandığım, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü'nün saygıdeğer tüm üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Savunma sınavı sırasında değerli jüri üyeleri Sayın Dr. Öğrt. Üyesi Gülgüney Masalcı Şahin, Sayın Doç. Dr. Dilara uslu ve Sayın Doç. Dr. Farma Sevinç Erbaşı ye çalışmamın son haline gelmesindeki değerli katkıları adına teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Eğitim hayatım boyunca maddi, manevi desteklerini esirgemeyen sevgili aileme, yabancı eserleri temin ve tercüme konusunda yardımına başvurduğum değerli arkadaşım Çağlar Çevik'e, son okumasını yaparak tezimin akıcı hale gelmesine katkıda bulunan arkadaşım Sümeyra ÜNAL'a bu süreçte yanımda bulunmalarından dolayı minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Erasmus süreci boyunca bana Antik Mısır Hiyeroglifleri dersi veren ve her zaman destekte bulunan değerli hocam Prof. Dr. Kamil Kuraszkiewicz, Antik Mısır ve Nübye Arkeolojisi dersleri veren Dr. Anna Wodzinska ve Dobrochna Zielinska'ya teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı tamamlama sürecinde beni en çok üzen sevdiğim iki değerli insanı, annemi ve babaannemi kaybetmek oldu. Ancak belki de çalışmamı tamamlamam için en büyük manevi motivasyon, onları gururlandırmak ve çalışmamı onlara atfetmek olmuştur. Ruhları şad olsun.

Erhan Gürseloğlu

17.01.2022

ÖZET

ESKİ MİSİR'DA GÜNEŞ KÜLTÜ

Mısır bilimi çalışmaları ilk defa, Napolyon'un Mısır seferinin ardından, Jean François Champollion'un üç dilli Rosetta taşını çözmesiyle başlamıştır. Bunu takiben Almanya, İngiltere ve Amerika'da Mısır bilimi kürsüleri kurulmuş ve bu dönemde Antik Mısır diline ve arkeolojisine dair araştırmalarda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Mısır bilimine dair Türkiye'deki ilk çalışma ise 1893 yılında Mehmet Muhsin'in *Hiyeroglif Alfabesi ve Çevirisi* adlı eseri olarak kabul edilebilir. Bunu takriben Cumhuriyet döneminde özellikle Fransızcadan yapılan çevirilerle Mısır bilimine ait kitaplar Türkçeye kazandırılmıştır. 2000'li yılların başından itibaren Türk akademisi bu alana ilgi duymaya başlamış Antik Mısır ile ilgili ders kitapları, çeviri eserler ve lisansüstü tezler yazılmaya başlanmıştır. Ancak alanda hazırlanan eserlerin büyük kısmı Antik Mısır dinine üzerinedir. Bu hususlar göz önüne alındığında dünyada ve ülkemizde Güneş Tanrısı *Ra* başta olarak baş ve ikincil tanrılar ile ilgili çok az çalışma yapılmış ve bu çalışmalar sadece makale düzeyinde kalmıştır.

Bu çalışmanın konusunu; Antik Mısır dininin en önemli unsur olan Güneş tanrıları, edebî metinler ve Güneş Tanrısı *Ra*'nın sembolleri oluşturmaktadır. Çalışmada Eric Hornung'un mezar metinlerine dair *Altaagyptische Jenseitsbücher* adlı eserinin çevirisi ile Heiko Owsu'nun Güneş tanrılarının sembollerine dair *Symbole Agyptens* adlı eseri esas alınmıştır. Çalışma, Mısır biliminin aslî kaynakları olan mezar metinlerinin, tapınak yazılarının, papirüslerin ve adak stelleri üzerindeki yazıların okunabilmesi, Mısır biliminin henüz Türkiye'de gerekli ilgiyi görmemesi ve altyapıya sahip olunamaması sebebiyle mümkün olmayıp, çeviri eserlere ve ikincil kaynaklara başvurularak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güneş Tanrısı, Mısır, Edebî Metinler, Ra, Aton.

ABSTRACT

THE CULT OF THE SUN IN ANCIENT EGYPT

Egyptology studies first started after Napoleon's expedition to Egypt, when Jean François Champollion solved the trilingual Rosetta stone. Following this, Egyptology chairs were established in Germany, England and America, and great progress was made in research on Ancient Egyptian language and archeology in this period. The first study on Egyptology in Turkey can be accepted as Mehmet Muhsin's *Hieroglyphic Alphabet and Translation* in 1893. Around this time, Egyptology books were translated into Turkish, especially with translations from French, in the Republican period. Since the beginning of the 2000s, Turkish academy has started to take an interest in this field, and textbooks, translated works and postgraduate theses have begun to be written about Ancient Egypt. However, most of the works prepared in the field are on the religion of Ancient Egypt. Considering these issues, very few studies have been made about the chief and secondary gods, especially the *Solar Deity Ra*, in the world and in our country, and these studies have remained only at the level of articles.

The subject of this study; The Sun gods, the most important element of the ancient Egyptian religion, constitute literary texts and symbols of the *Solar Deity Ra*. The study is based on the translation of Eric Hornung's *Altaegyptische Jenseitsbücher* on tomb texts and Heiko Owsu's *Symbole Agyptens* on the symbols of the Solar deities. The study has been prepared by referring to translated works and secondary sources, as it is not possible to read the texts on tombs, temple inscriptions, papyrus and votive steles, which are the main sources of Egyptology, because Egyptology has not yet received the necessary attention and infrastructure in Turkey.

Keywords: Solar Deity, Egypt, Literary Texts, Ra, Aton.

İÇİNDEKİLER

| | |
|--------------------------|------|
| ÖNSÖZ..... | i |
| ÖZET..... | ii |
| ABSTRACT | iii |
| İÇİNDEKİLER | iv |
| KISALTMALAR LİSTESİ..... | viii |
| GİRİŞ | 1 |

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK MİSİR'DA DİN VE TANRI

| | |
|--|---|
| 1.1. Din ve Tanrı Kavramı..... | 4 |
| 1.1.1. Politeizm, Monoteizm ve Henoteizm | 4 |
| 1.1.2. Tanrısal Düalizm | 5 |
| 1.1.3. Tanrısal Senkretizm (Bağdaştırmacılık)..... | 6 |
| 1.1.4. Teslis ve Tanrı Grupları | 6 |
| 1.1.5. İsim ve Konum Değiştiren Tanrılar..... | 7 |

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ MİSİR'DA GÜNEŞ TANRILARI

| | |
|---|----|
| 2.1. Güneş Tanrıları..... | 8 |
| 2.1.1. <i>Ra</i> | 8 |
| 2.1.2. Aten / Aton | 10 |
| 2.2. Güneş Tanrısı İle İlişkilendirilen Tanrı ve Tanrıçlar..... | 11 |
| 2.2.1. Maat..... | 11 |
| 2.2.2. Atum..... | 12 |
| 2.2.3. Toth | 13 |
| 2.2.4. Sekhmet | 14 |
| 2.2.5. Bastet..... | 14 |
| 2.2.6. Nefertem..... | 15 |
| 2.2.7. Hathor..... | 15 |
| 2.2.8. Mehet-Weret..... | 16 |
| 2.2.9. Sobek..... | 17 |
| 2.2.10. Shu..... | 17 |
| 2.2.11. Nut..... | 18 |
| 2.2.12. İsis | 18 |

| | |
|--|----|
| 2.2.13. Osiris | 20 |
| 2.2.14. Horus | 21 |
| 2.2.15. Amon | 22 |
| 2.3. Güneş Tanrı'sının Sembolleri..... | 24 |
| 2.3.1. Güneş Tanrısı'nın Sembolleri Olan Nesnelere | 24 |
| 2.3.1.1. Güneş Barkası..... | 24 |
| 2.3.1.2. Dikilitaş/ Obelisk..... | 24 |
| 2.3.1.3. Ben-ben Taşı..... | 25 |
| 2.3.2. Güneş Tanrısı'nın Sembolleri Olan Bitkiler | 25 |
| 2.3.3. Güneş Tanrısı'nın Sembolleri Olan Hayvanlar | 26 |
| 2.3.3.1. Bennu/ Feniks/ Balıkçıl Kuşu..... | 26 |
| 2.3.3.2. Mayıs Böceği/ Bok Böceği..... | 27 |
| 2.3.3.3. Firavun Faresi..... | 27 |
| 2.3.3.4. Arı..... | 27 |
| 2.3.3.5. Yılanlar | 27 |
| 2.3.3.6. Mnevis Boğası | 28 |
| 2.4. Güneş Tanrısı'nın Evi: Tapınaklar | 29 |
| 2.4.1. Heliopolis'teki Güneş Tapınağı..... | 29 |
| 2.4.2. V. Hanedanın Güneş Tapınakları | 29 |
| 2.4.3. Aton Tapınakları..... | 31 |

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEŞ TANRISININ EDEBİ METİNLERİ

| | |
|--|----|
| 3.1. Yaratılış Miti | 32 |
| 3.1.1. Heliopolis Yaratılış Miti..... | 32 |
| 3.2. Öte Dünya Kitapları..... | 33 |
| 3.2.1. Piramit Metinleri | 33 |
| 3.2.2. Tabut Metinleri..... | 34 |
| 3.2.3. Yeraltı Dünyası Kitapları | 36 |
| 3.2.4. Ölüler Kitabı' | 36 |
| 3.2.7. On İki Mezar Büyülü Sözü..... | 38 |
| 3.2.8. Mağaralar Kitabı..... | 38 |
| 3.2.9. Yer Kitabı | 39 |
| 3.2.10. Gök Kitapları..... | 40 |
| 3.2.10.1 Nut Kitabı | 40 |

| | |
|--|-----------|
| 3.2.10.2. Gün Kitabı | 40 |
| 3.2.10.3. Gece Kitabı | 41 |
| 3.2.11. Aton İlahileri | 41 |
| 3.3. Güneş Tanrısıyla İlgili Hikâyeler | 42 |
| 3.3.1. Ra ve İsis'in Hikâyesi..... | 42 |
| 3.3.2. Ra'nın Yaşlılığının Hikâyesi | 43 |
| SONUÇ..... | 44 |
| KAYNAKÇA | 46 |
| EKLER..... | 49 |

ŞEKİLLER TABLOSU

| | | |
|-------------|---|----|
| Şekil 1.1. | Aşağı Mısır Sepatlarının Listesi | 49 |
| Şekil 1.2. | Yukarı Mısır Sepatlarının Listesi | 50 |
| Şekil 2.1. | XVIII. Hanedanlık Dönemi Roy'un Mezarından Alınan Ra-Harokhty'nin Bir Duvar Resmi..... | 51 |
| Şekil 2.2. | Tutankamon'un Koltuğunun Üzerinde Tanrı Aton ve Uzanan Işık Elleri | 51 |
| Şekil 2.3. | Tanrıça Maat'ı Gösteren Loure Müzesinde Buluna XIX. Hanedanlığa Ait Bir Rölyef..... | 52 |
| Şekil 2.5. | Tanrı Shu'nun Tanrı Geb'i ve Tanrıça Tefnut'u Ayrırma Sahnesi | 52 |
| Şekil 2.4. | Elinde Sistrum tutan Tanrıça Bastet..... | 53 |
| Şekil 2.6. | Khufu'nun Güneş Barkı | 53 |
| Şekil 2.7. | İstanbulda bulunan Dikilitaş..... | 54 |
| Şekil 2.8. | Benben Taşı. III. Amenemhat'a Ait | 54 |
| Şekil 2.9. | Kutsal Mayıs Böceği | 55 |
| Şekil 2.10. | Heliopolis'teki I. Senusret Tarafından Dikilen Dikilitaş | 56 |
| Şekil 2.11. | Neuserre'nin Güneş Tapınağı Alanı | 56 |
| Şekil 2.12. | Akhet-Aton'nun Haritandırması..... | 57 |
| Şekil 3.1. | İki Yol Kitabı..... | 57 |
| Şekil 3.2. | Ölümler Kitabı'ndaki 125. Büyülü Söz | 58 |
| Şekil 3.3. | Amduat 1. Saat | 58 |
| Şekil 3.4. | Kapılar Kitabı..... | 58 |
| Şekil 3.5. | Mağaralar Kitabı Üçüncü Kısım | 59 |
| Şekil 3.6. | Mağaralar Kitabı Beşinci Kısım Lanetlilerin Arasındaki Osiris figürü. IV. Ramses'in Mezarı..... | 60 |
| Şekil 3.7. | Yer Kitabı A Bölümü IV. Ramses'in Mezarından | 61 |
| Şekil 3.8. | IV. Ramses'in Mezarındaki Gün ve Gece Kitabı..... | 61 |
| Şekil 3.9. | Nut Kitabı I. Seti'nin Lahdinden..... | 62 |

KISALTMALAR LİSTESİ

| | |
|-------------|------------------|
| Age: | Adı geçen eser |
| Agm: | Adı geçen makale |
| Agt: | Adı geçen tez |
| C: | Cilt |
| Çev: | Çeviren |
| Ed: | Editör |
| Haz: | Hazırlayan |
| s: | Sayfa |
| S: | Sayı |

GİRİŞ

Antik uygarlıklardan günümüze en çok maddi iz bırakan uygarlıklardan biri, hiç şüphesiz ki Eski Mısır uygarlığıdır. Bu maddi kalıntılar, çoğunlukla tapınak ya da anıtmezarlar olmak üzere dinî yapılarıdır. Antik Mısır hakkındaki birçok bilgiyi bu tapınak ve mezarların duvarlarından, tavanlarından, lahitlerden, tabutlardan ve bunların içerisine konulan mezar eşyalarından, ayrıca papirüslerden elde etmekteyiz. Çalışmamızın odak noktası, bu tapınak ve mezarlardaki metinlerin Güneş Tanrısı ile ilgili bölümlerini incelemek ve bir bütün oluşturacak şekilde derlemektir. Amacı ise Antik Mısır uygarlığındaki Güneş kültünü ve hanedanlık öncesi dönemden Yunan-Roma dönemine kadar bu kültün geçirdiği evreleri ele almaktır.

Çalışmanın ilk kısmı, Antik Mısır'da din ve tanrı kavramlarının bir tanımı ile başlamaktadır. Din kavramının temelini oluşturan *Totemizm* ve *Animizm* inançları örneklerle açıklanmıştır. Mısır dininin yapısını anlatan *Politeizm*, *Monoteizm* ve *Henoteizm* kavramları, Mısır tarihi üzerinden örnekler verilerek ele alınmıştır. Bunun ardından Antik Mısır dininin temelini oluşturan *Düalizm* ve *Düalist Felsefe* örneklerle açıklanmıştır. Hemen ardından Mısır'da sıklıkla kullanılan *Tanrısal Senkretizm* yani *bağdaştırmacılık* açıklanmış ve örneklendirilmiştir. Buna bağlı olarak tanrı ve tanrıçaların zaman içerisinde konum ve yerleri değişmiş ve “teslisler”, “tanrı grupları” gibi olgularla örneklendirilmiştir.

Tezin ikinci kısmında Antik Mısır dinindeki Güneş tanrılarının yani Güneş Tanrısı *Ra*'nın ve Amarna döneminin Güneş Tanrısı *Aton*'un kültleri incelenmiştir. Toplam üç ana alt başlıktan oluşan ikinci bölümde genel hatları ile Güneş Tanrısı ile ilişkilendirilen tanrı ve tanrıçalar, Güneş Tanrısı'nın sembolleri olan nesnelere ve Güneş Tanrısı *Ra*'nın ve Güneş Tanrısı *Aton*'un tapınakları işlenmiştir.

Çalışmanın son ve üçüncü kısmı üç ana alt bölümden oluşmaktadır. Genel hatları ile bu bölümün içeriğini Güneş Tanrısı'nın edebî metinleri olan *Yaratılış Miti*, *Öte Dünya Kitapları* ve Güneş Tanrısı ile ilgili hikâyeler oluşturur. Bu mitlerin ve yazılı kaynakların olduğu *Öte Dünya Kitapları*¹ işlenmiştir. Bunlar işlenirken tarihsel perspektif göz önüne alınmıştır bu yüzden Eski Krallık döneminde yazılan *Piramit Metinleri*' ile başlanmıştır. Hemen ardından Orta Krallık döneminde yazılan *Tabur* veya *Sanduka Metinleri* ile devam edilmiş ve Yeni Krallık ve Geç Krallık dönemlerinde kullanılan *Yeraltı Dünyası Kitapları* ve *Gök Kitapları* ile son bulmuştur.

¹ Yeni Krallık ve sonraki dönemlerde içinde *Ölümler Kitabında* bulunduğu dini metin külliyyatı.

Çalışmada geçen özel isimlerin birçoğu Antik Mısır dilindeki hallerine sadık kalınarak aktarılmıştır. Ancak bazıları, bilinirlik açısından Yunanca isimleri ile alınmıştır. Verilen tarihlerin tamamı milattan önceki döneme aittir. Ana ve alt bölümlerin başlıklandırma ve sayfa sayısındaki orantısızlık, şüphesiz ki konular hakkında sahip olunan verinin aynı ölçüde olmayışındandır.

Çalışmanın yönteminden kısaca bahsetmek, karşılaşılan zorlukları; tarih bilimi veya diğer disiplinler aracılığıyla Mısır bilimi üzerine çalışmalar yapacak yeni araştırmacıları, konuyla ilgilenen lisansüstü eğitim programlarındaki öğrencileri ve alana meraklı okuyucuları bilgilendirmek, bir yol haritası tayin etmek açısından yerinde olacaktır. Öncelikle mevcut çalışmanın ana kaynakları olarak ne yazık ki yalnızca Mısır biliminin ana kaynakları sayacağımız duvar, tabut, lahit, papirüs ve sair maddi kalıntılar üzerine işlenmiş yazı ve şekilleri okuyabilmiş, kendi gözünden süzerek bunu kitaplaştırmış kişilerin eserlerinin tercümelemleri olduğunu belirtmek zorundayız. Bunlardan başka konuya ilişkin internet kaynaklarından ve tezlerden yararlanmış bulunuyoruz. Kaynak erişiminin yanı sıra başlı başına bir “kaynak” sorununa sahip olduğumuz aşikârdır. İşlenen konunun ait olduğu dönemin tabiatı gereği kaynak sıkıntısı her zaman var olmuştur. Dönemin aydınlatılmasını engelleyen en büyük etken olan kaynağın mevcudiyeti bir yana erişim sıkıntısı ikinci sırada gelir. Ancak Türkiye’de Mısır bilimi çalışan birinin karşılaşıcağı en büyük sorun elbette ki yöntem öğrenebileceği ve Mısır’ın “ölü dilleri” diyebileceğimiz yazıtlarını öğreten bir bilim dalının veya münferit bir eğitim kurumunun bulunmayışıdır. Kısaca, ana kaynakların günümüze kadar birçoğunun kalmaması, karşılaşılan sorunlar; Türkiye’de Mısır araştırmaları bölümünün bulunmaması, ana kaynakları okuyabilecek kişilerin Türkiye’de bulunmaması şeklinde sıralayabiliriz. Bu sebeplerle tercümelemlerden yola çıkmaya mecbur kaldık.

Türkiye’deki Mısırla ilgili ilk çalışmalar Yusuf Ziya Özer², Afet İnan³, Mürüvvet Kurhan⁴ gibi yazarlar tarafından yapılmış çalışmalardır. Yine çeşitli dergilerde⁵ Antik Mısır ile ilgili çeşitli makaleler ve yazılar yayımlanmıştır. 1980’lerden sonra Ali Cengiz Üstüner⁶, Erdal Yavi ve Nejla Yazıcıoğlu Yavi⁷ Altay Gündüz gibi yazarlar eserler vermiştir. 2000’li yıllarda üniversitelerde çalışmalar hızlanmıştır.⁸

² Özer, Y. (1939). Mısır Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

³ İnan, A. (1956). Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁴ Kurhan, M. (1995). İmparatorluk Tanrısı Amon. *Belleten*, (225), s. 499-582.

⁵ Sami, A. (1924). “Eski Mısır’da Kadın ve Namus”, Süs 50 s. 10 adlı eser örnek gösterilebilir.

⁶ Üstüner, A.C. (1998) Mısır Uygarlığı, Dragon Yayıncılık.

⁷ Yavi, E. (2000). Gravürlerde Mısır, Yunan Roma: Mimarlık ve Güzel Sanatlar, Yazıcı Yayınevi,

⁸ Çifçi, M. (2010) Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Gelecekte, yurt dışında, özellikle Mısır haricinde Mısır biliminin en gelişmiş olduğu Amerika ya da Avrupa ülkelerin de eğitim alma fırsatı yakalayan araştırmacıların var olması, Mısır biliminin Türkiye’de öğrenilmesi, bir çalışma yönteminin geliştirilmesi, hiyeroglif yazının ve bölgeye ait l dillerin öğretilmesi ve yeni araştırmacılara aktarılabilmesi adına çok önemli ve anlamlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM - ANTİK MİSİRDA DİN VE TANRI

1.1. Din ve Tanrı Kavramı

Din, insanın yeryüzünde vücuda gelişiyle birlikte ortaya çıkmış, insan geliştikçe o da gelişmiş ve varlığını devam ettirmiş bir olgudur. İnsanlığın tarihî devirlerinin her aşamasında doğaüstü güçlere ihtiyaç duyulmuş her dönemde dinsel inanışlara bir yönelme söz konusu olmuştur (Uncu, 2013: 248). Bu tanımdan yola çıkarak; insanlık, var olduğu andan itibaren doğayı ve evreni anlamaya çalışmış ve onu anlamlandırmıştır demek mümkündür. Bu çerçevede *Totemizm* ve *Animizm* şeklinde iki kavramdan söz etmek gerekmektedir. *Animizm* kavramı genel anlamı itibariyle ruhsal varlıklar öğretisidir. İlkel toplumlarda dünyanın sayısız ruhlarla dolu olduğu düşünülmüş ve bu ruhlar düalist bir yapı içerisinde iyi ve kötü olarak nitelendirilmişlerdir. Bu ruhların, cana sahip bitkilerde ve hayvanlarda, ayrıca cansız varlıkların içerisinde olduğu varsayılmaktadır. *Totemizm* ise insanların bitki ve hayvanlardan geldiğine inanarak onları kendi ataları olarak görmesidir (Uncu, 2013: 249).

İnsanlığın gelişmesine paralel olarak bu inançlar da gelişmiş ve değişmişlerdir. İnançların temelini oluşturan, bugün bilinen adı ile “tanrı” denen bir de kavram ortaya çıkmıştır. Tanrı kavramı insanoğlunun yaşamında farklı şekillerde tezahür etmiştir. Mısır’daki “tanrı” kavramı siyasî otorite ile ilişkilendirilmiştir. Antik Mısır’da yaşayan insan toplulukları önce boyları oluşturmuş, ilerleyen zamanda bu boylar da bir araya gelerek *sepat* adındaki şehir devletlerini kurmuşlardır. *Sepat*larda hüküm süren liderlerin sembolleri olan totemleri, o *sepatın* tanrısı (Bkz. Şekil 1.1 ve Şekil 1.2) haline getirmişlerdir (Kurhan, 1993: 2).

1.1.1. Politeizm, Monoteizm ve Henoteizm

Eski Çağ’daki toplumlara bakıldığında bu toplumların, tabiat olaylarını, doğal afetleri, doğanın kendilerine sunmuş olduğu ürünleri ve doğum ile ölüm gibi doğaya ait döngüleri izah edemediklerinden, doğaüstü güçlere inandıkları görülür. Ayrıca istek ve arzuların yerine getirilmesi için de doğaüstü güçlere yönelme söz konusudur. Böylece *politeizm* denen çoktanrılı bir inanç şekli ortaya çıkmış ve Eski Çağ toplum inançlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Uncu, 2013: 249).

Bu inanç şeklinde tanrılar; Gök tanrıları, Yer tanrıları, Su tanrıları gibi tanrı gruplarına ayrılmıştır. Bunlar içerisinde en önemlileri Gök tanrılarıdır. Güneş Tanrısı da bu tanrı grubunun içerisinde yer almakta olup Güneş’e ayrı bir önem atfedilmiştir. *Totemizm* ve *animizmden* gelen ruh ve canlılık da bu inanç sistemi içerisinde gelişerek *politeizmi* oluşturmuştur.

Antik Mısır'daki tanrıların aldığı unvanlara bakılarak aslında bu dinin tektanrılı bir din (*monoteizm*) olduğunu savunan birçok yazar vardır. Bu düşünce XX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Özellikle XVIII. Hanedan Firavunu *Akhenaton*'un tektanrılı bir dine inandığı öne sürülmüş ve bazı çevrelerce kabul görmüştür. *Piramit Metinleri*', tabut metinlerinin ve *Ölümler Kitabı*'ndan yapılan çevirilerin hızla yapıldığı bu dönemde, elde edilen verilerde tanrı unvanlarına rastlanmıştır. Bu durum da bahsi geçen fikri destekler niteliktedir.

Antik Mısır dilinde “tanrı” anlamına gelen *Netjer* sözcüğü tek bir tanrıyı ifade ettiğinden bu fikir destek bulmuştur. Bu görüşün en güzel örneği *Hunefer Papirüsü*'nde geçen şu sözlerdir:

“*Hürmetler olsun sana, yükseldiğinde Ra ve battığında Temu olan. Sen yükselirsin, sen yükselirsin, sen parlarsın, sen parlarsın, sen gökyüzünün efendisisin, sen yeryüzünün efendisisin; sen yükseklerde yaşayanların ve derinlerde oturanların yaratıcısısın. Sen yaratılışın ta başlangıcında ortaya çıkan tek tanrısın...*” (Budge, 2013: 35).

Daha sonraki yazarlar ve özellikle Eric Hornung tarafından böyle bir şeyin olmadığı ve Antik Mısır inancının *politeist* bir inanç sistemi olduğu vurgulanmış ve çeşitli kanıtlar ortaya konulmuştur. Örnek verecek olursak “ebedî” sözcüğü birçok tanrı için kullanılmıştır (Wilkinson, 2016: 36).

Antik Mısır'daki inanç sistemlerinden biri de *Henoteizm*⁹'dir. Bu kavram Wilhelm Max Müller tarafından XX. yüzyılda ortaya atılmıştır (Mehmet, 2005: 539). Teoride *monoteist*, pratikte *politeist* olan bir inanç sistemidir. Mısır tarihindeki örnek dönemi XVIII. Hanedan zamanında yaşayan *Firavun Akhenaton*'un getirmiş olduğu dinî sistemdir.

1.1.2. Tanrısız Düalizm

Antik Mısır toplumunun evrene bakışı ve algılama biçimi çift yönlüdür. Bu çift yönlülük inançlarına da yansımış ve iki şekilde tezahür etmiştir. İlki iyi-kötü olan *düalizm*dir. Buna göre iyi olanın kötü bir karşılığı da vardır. En güzel örneği ise Antik Mısır mitolojisindeki *Apep-Ra* karşıtlığıdır. Bu karşıtlık varoluşsal bir karşıtlıktır ki, iyi ile kötünün savaşıdır. Tanrı *Ra* her gece kayığı ile beraber gökyüzünde dev yılan *Apep*'in dünyaya saldırmasını engellemektedir (Yeşim, 2021: 6).

Başka bir örnek ise Mısır saltanatının kendini dayandırdığı *Horus kültünde* geçer. Bu mitolojide bahsedilen *Ra*'nın torununun çocuklarından *Seth*'in, kardeşi *Osiris*'i öldürüp, Mısır tahtını gasp etmesi ve yeğeni *Horus*'un bu tahtı geri almasıdır. *Apep-Ra*'nın savaşı sürekli devam etmesine karşın *Horus*'un savaşı galibiyeti ile son bulmuştur.

⁹ Dinler Tarihçisi Max Müller tarafından ortaya çıkartılan terim. Anlamı ise bir tanrıya bağlanırken diğer tanrıların varlığını da kabullenmeyi tanımlar.

Diğer *düalizm* tezahürü ise tanrısal karşıtlıktır. Buradaki en önemli örnek *Hermopolis Yaratılış Miti*'dir. Bu mite göre Hermopolis'te yaşayan dört eril tanrı ve onun dört dişil karşıtı tanrıça vardır.

Bir diğer örnek ise *Heliopolis Yaratılış Miti*'ndeki Yaratıcı Tanrı *Atum*'un mastürbasyon yöntemi ile *Shu* ve *Tefnut*'u dünyaya getirmesidir (Hart, 2008: 18-19). Buradaki mastürbasyon yapan sağ el *Atum*'un dişisel karşıtlığıdır.

1.1.3. Tanrısal Senkretizm (Bağdaştırmacılık)

Senkretizm iki farklı tanrı veya tanrıçanın özelliklerinin ve isimlerinin birleştirilmesidir. Bir diğer anlamı “bağdaştırmacılık”tır. Antik Mısır'ın şehir devletlerinde çeşitli tanrı ve tanrıçalara tapılmıştır ve zaman içerisinde bu tanrı ve tanrıçalar birleşmiş veya ortadan kalkmıştır. Bu durum Eski Krallık zamanında başlamış ve Antik Mısır tarih sahnesinden çekilene kadar da devam etmiştir. Bu olay iki büyük tanrı arasında olabileceği gibi büyük tanrılarla yerel ilahlar arasında da olmuştur. Örnek olarak *Sobek-Ra* ile *Khnum-Ra* arasındaki birleşme gösterilebilir (Wilkinson, 2016: 34-35). En belirgin örneklerinden biri Orta Krallık devrinde yaratıcı tanrılar olan *Amon* ve *Ra*'nın Teb şehrinde birleştirilerek *Amon-Ra* haline gelmesidir. Yine başka bir örnek ise Yaratıcı Tanrı *Ra*'nın Krallık Tanrısı *Horus* ile birleşmesinden oluşan *Ra-Horahte* olmasıdır. Bunun gibi çok fazla örnek bulunmaktadır.

Zaman içerisinde ikiden daha fazla tanrılar da bir araya gelmiştir. Bunun en güzel örneği ise Memfis bölgesinde, Memfis Yaratılış Miti'nin Yaratıcı Tanrısı *Ptah*, Mezarlıkların Tanrısı *Sokar* ve Ölülerin Tanrısı *Osiris*'in birleşiminden olan *Ptah-Sokar-Osiris*'tir. Bu tanrı ölüm sonrası yaşam tanrısıdır ve birleşmelerine karşın herhangi biri yok olmamıştır (Pinch, 2019: 310).

1.1.4. Teslis ve Tanrı Grupları

Tanrı ve tanrıçalar tek olabilmekle birlikte bir grup içinde de yer alabilmektedir. Bu sınıflandırmanın en eski örneği ise *Piramit Metinleri*'dir. Bu metinlerde dokuzlu *Ennead*lardan bahsedilmiştir. Bu metinlerin dışında yaratılış mitlerinde de görülmektedir.

Hermopolis Yaratılış Miti'nde ikişerli gruplardan oluşan sekiz tanrı ve tanrıçadan oluşan bir “Ogdoad” grubu vardır. Bu grup kurbağa biçimli tanrılar ve yılan biçimli tanrıçalardan oluşmaktadır. *Nu* ve *Naunet* kadim suları, *Heh* ve *Hauhet* suların kabarma gücünü, *Kek* ve *Kauket* karanlığı ve *Amon* ve *Amunet* de gizli dinamizmi temsil etmektedir. Bu grubu Tabut metinleri ayrıntılı biçimde anlatmaktadır (Hart, 2008: 31).

Yine *Heliopolis Yaratılış Miti*'nde dokuzlu tanrı grubunu oluşturan *Ennead* bulunmaktadır. Bu grubu oluşturan tanrı ve tanrıçalar ise ilksel suları temsil eden ve *Nu*'dan

ortaya çıkan ilk tanrı *Atum Ra*'dır. Çeşitli söylentilerle Tanrı *Ra* iki çocuk dünyaya getirmiştir. Bunlar *Shu* ve *Tefnut*'tur. *Shu* Hava Tanrısı, *Tefnut* ise Nem Tanrıçası'dır. *Shu* ve *Tefnut*'un *Geb* ile *Nut* adında iki çocuğu olmuştur. *Geb*, Yeryüzü Tanrısı'dır; *Nut* ise Gökyüzü Tanrıçası'dır (Wilkinson, 2016: 17). *Geb* ve *Nut*'un ise dört çocuğu olmuştur. Bunlar *Krallık Miti*'ni oluşturan *Osiris*, *İsis*, *Neftis* ve *Seth*'dir.

Bunların dışında özellikle Yeni Krallık zamanında belirli şehirlerde “tanrı teslisleri” oluşturulmuştur. Genellikle bu teslis bir baba, bir anne ve bir oğuldan oluşur. Bu üçlemeler Teb şehrinde *Amun-Mut-Khonsu*, Memfis şehrinde *Ptah-Sekhmet-Nefertem* ve Fayyum bölgesinde *Sobek-Renenutet-Horus* (Pinch, İstanbul: 222) şeklinde karşımıza çıkar. İstisnai bir tesliste ise bir anne bir baba ve bir kız çocuktan oluşur. Bu üçleme Elefantin Adası'ndaki *Khnum-Satet-Anukis* üçlemesidir.

1.1.5. İsim ve Konum Değiştiren Tanrılar

Başlangıçta her şehrin kendine ait tanrı ve tanrıçaları vardır ancak zaman içerisinde yönetim merkezlerinin değişmesine bağlı olarak bazı tanrı ve tanrıçalar ulusal kategoride yer alırken, bazılarının ismi de zamanla kaybolmaya veya tapınım alanının daralmasına neden olmuştur. Örneğin Tanrı *Amon* sadece *Hermopolis Yarattılış Miti*'nde geçen bir tanrı iken Orta ve Yeni Krallık zamanında merkez konuma getirilmesi ile bütün Mısır'da tapınılmaya başlanmıştır. Buna karşın Teb şehrinin yerel tanrısı *Montu*'nun ise tapınım alanı Teb şehri ile kısıtlı kalmıştır (Wilkinson, 2016: 32). Bunun dışında yerel tanrıların önemlerinin azalmaması için belirli şehirlerde kutsal aile oluşturularak o tanrının yeni gelen tanrı ile beraber yaşaması ve önemini koruması sağlanmıştır (Wilkinson, 2016: 31). Örnek olarak Teb, Memfis ve Elafantin şehirlerinin üçlemeleri verilebilir.

Tanrıların zaman içerisinde görevleri ve statüleri de değişmiştir. Örneğin Tanrıça *Sekhmet*, *Ra* tarafından kendisine karşı çıkanları cezalandıran bir tanrıçayken, zaman içinde yaşamın ve hastaların Koruyucu Tanrıçası olmuştur (Çiftçi, 2010: 10). Yine başka bir örnek ise Tanrı *Osiris*, sıradan bir tanrıyken *Ra* ile eşit derece yükseltilmiş ve Memfis şehrindeki *Anubis*'in yerini alarak ölümlerin tanrısı haline gelmiştir (Çiftçi, 2010: 11).

Tarihçi Heradot Mısır'a gittiği zaman ineklerin Tanrıça *İsis*'e kurban edildiğini ve kutsal ana olarak tapınım gördüğünü bize anlatmaktadır. Bu durum ise Tanrıça *İsis* kültürünün zaman içerisinde değiştiğini ve Tanrıça *Hathor*'un özelliklerini devraldığını göstermektedir (Herodot, 2007: 142).

İKİNCİ BÖLÜM - ESKİ MISIR'DA GÜNEŞ TANRILARI

2.1. Güneş Tanrıları

2.1.1. Ra

Güneş Tanrısı *Ra* (Bkz. Şekil 2.1); ışığın, yaşamın ve enerjinin ana kaynağıdır. İlkel kaosun sularından ortaya çıkmış olandır. Antik Mısır'ın en önemli ve en eski tanrılarındandır. Mısır tarihinin her döneminde ve her bölgesinde tapınım görmüş olup Mısır efsanelerindeki en bilinen tanrıdır (Pinch, 2019: 275).

Ra, ayrıca eski Mısır dininde Re veya Pra olarak da yazılır, Güneş tanrısı ve yaratıcı tanrı olarak bilinir. Güneş kabağuyula gökyüzünde seyahat ettiğine ve gece boyunca, yeni gün için yeniden doğmak için kötü yılan Apopis'i¹⁰ (Apepe) yenmek zorunda olduğuna inanılır. Yaratıcı tanrılardan biri olarak, ilkel tepedeki kaos okyanusundan yükselir, kendini yaratır ve ardından sekiz tanrı daha doğurur. (The Editors of Encyclopaedia Britannica). *Ennead*'ın babası, dünyanın ve evrenin yaratıcısıdır (Üstüner, 1998: 120).

Tanrı *Ra*, insan figüründe, doğan başlı ve kafasında güneş diski bulunur şekilde tasvir edilir (Bkz. Şeki 2.1). Bunun en önemli nedeni tarih öncesi dönemde çok geniş tapınım gören *Doğan Tanrı* ile birleşmesidir. Mısırlılar Güneş'in gün içerisindeki hareketlerini yakından incelemişler ve bunlara çeşitli anlamlar vermişlerdir (Müller, 2020: 26).

Güneş Tanrısı *Ra* birçok tanrı ile birleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi *Horus* ile olan birleşmeden doğan *Ra-Horakhte*'dir. *Ra-Horakhte* öğle güneşini temsil eder ve şahin başlı insan vücutlu olarak temsil edilir. *Ra*'nın en güçlü formlarından biridir. Bir diğer temsili kutsal mayıs böceği olan *Ra-Khepri* olan temsilidi (. Burada kutsal Mayıs böceğinin gübre topunu sürüklemesi Güneş'in doğumunu simgelediği için sabah güneşi olarak kabul edilir (Haktanır, 2010: 199). Temsili ise vücudu insan, kafası mayıs böceği olan bir insandır. Bir diğer formu akşam güneşini temsil eden halidir ki bunu Heliopolis'in yerel tanrısı *Atum* ile birleşmesinden ortaya çıkan *Atum-Ra* halidir. *Atum-Ra*, yaşlı bir insan şeklinde temsil edilir (Tektaş, 2020: 53-54).

Güneş Tanrısı *Ra* Orta Krallık ve Yeni Krallık zamanında Tanrı *Amon* ile birleşmiştir (Haktanır, 2010: 199). Bu birleşme ile *Amon* ulusallık ve yaratıcılık meziyetlerine de sahip olmuştur. Orta ve Yeni Krallık döneminde Güneş Tanrısı *Ra* siyasî konumunu *Tanrı Amon*'a

¹⁰ Bu yılanın Antik Mısır dilindeki ismi Apep'tir. Apopis Yunanca isimdir. Bizde metin içerisinde Apep diye bahsettik.

bırakmıştır (Kurhan, 1994: 8). Hanedanlar ve yönetim merkezleri değişse ve başka tanrılar önemli yerlere gelse dahi Güneş Tanrısı *Ra*'dan vazgeçilmemiş ve adı daha da güçlenmiştir.

Güneş Tanrısı *Ra*'nın ana tapınım yeri bugün Kahire yakınlarındaki Heliopolis kentidir. Kentte *Ra* adına büyük bir tapınak inşa edilmiştir. *Ra*'nın dışında *Ennead*'a bağlı diğer tanrı ve tanrıçalar için de ibadet odaları ve tapınaklar bulunur. *Ra* kültürünün en eski tapınımı Eski Krallık zamanına rastlar. Özellikle IV. Hanedan zamanında firavunlar “*Ra*'nın oğulları” unvanını almışlardır (Pinch, 2019: 28). IV. Hanedan zamanında, meşhur piramitler yapılmış ve güneş barkları yani güneş tekneleri piramitlerin yanına gömülmüştür. Buradan *Ra* kültürünün ne kadar kabul gördüğü anlaşılabilir. V. Hanedan, mezarlarını “Güneş Tapınakları” şeklinde yaptırarak bir *obelisk* ve *altar* eklenmiştir (Baines ve Malek, 1998: 150).

Güneş Tanrısı *Atum-Ra* hakkında yazılı ve sözlü birçok efsane vardır. Bunları belirli gruplara ayırmak gerekir. İlki Güneş Tanrısı'nın yaratıcı yanındır. Bu olay Heliopolis kentine ait yaratılış mitinde geçer. Güneş Tanrısı ilksel sular olan Nu'dan bir tepe üzerinden bir Lotus çiçeği olarak dünyaya gelmiştir. O kendiliğinden var olandır. Daha sonra oğlu *Shu*'yu ve kızı *Tefnut*'u dünyaya getirmiştir. *Shu* ve *Tefnut*'un Geb ve *Nut* adından iki çocuğu, *Geb* ve *Nut*'un da *Osiris*, *İsis*, *Neftis* ve *Seth* adında dört çocuğu olmuştur. Tanrı *Ra* daha sonra insanı, gözyaşından yaratmıştır ve insanların ilk kralı olarak Mısır tahtına oturmuştur (Wilkinson, 2016: 207).

Güneş Tanrısı *Ra* insanlığı bir süre yönettikten sonra insanların *Ra*'ya olan isyanını görür ve bir gözünü onların üzerine dişi bir aslan tanrıça (*Sekhmet*) kılığında gönderir. Bu göze “*Ra*'nın kızı” veya “*Ra*'nın Koruyucusu” denir. Yine bu tanrıça *Ra*'nın en büyük düşmanı *Apep*'e karşıda *Bastet* olarak savaşı (Pinch, 2019: 281).

*Torino Krallık Listesi*¹¹,ne göre Mısır'da krallığın yaratıcısı ve ilk kralıdır. Kendinden sonra tahta oğlu *Shu*, ondan sonra torunu *Geb* ve torununun oğlu *Osiris* sırasıyla tahta çıkmışlardır. *Ra* yaşlanınca krallığı oğluna bırakıp göğe yükselir ve göksel krallığın başına geçer. Burada bulutlar arasında saklanan yılan biçimli *Apep* ile her gün savaşı. Güneş Tanrısı *Ra*'nın iki adet kayığı vardır bunlar gece ve gündüz kayıklarıdır. Gündüzleri bu kayığa binip sabahları doğar. Gündüzleri zirveye ulaşır ve geceleri de Yeraltı dünyasına gider. Yeraltı dünyasına geçerken gece kayığına biner ve burada *Apep* ile savaşı. Kayığındaki sayısız tanrı, Tanrıça *Ra*'ya eşlik eder (Wilkinson, 2016: 206). Bundan dolayıdır ki Tanrı *Ra*'nın iki şafağı

¹¹ Liste bugün İtalya Torino'da *Museo delle antichità egizie*'de bulunmaktadır. Firavun II. Ramses'in döneminde yazıldığı düşünülen ve Antik Mısır firavunlarını ve bu firavunların hükümdarlık yıllarını hieratik yazı stilinde listeleyen tarihi bir belgedir.

vardır. Birincisi gün doğarken yaşayanlar için olan şafaktır. Bir diğeri ise gün batımının ardından ölümler için olan şafaktır (Kurhan, 1994: 14).

Ra'nın 75 farklı tezahürü bulunmaktadır (Haktanır, 2010: 199). Bunlardan en çok görülen şahin, Mayıs böceği, güneş diski, Lotus çiçeği, Bennu kuşu ve yaşlı adam şeklindedir. Bunların dışında efsanelere göre çok farklı tezahürleri bulunur. Diğer tanrılar gibi görüldüğü de olur.

Tanrı *Ra*'nın kült merkezi Heliopolis olmasının yanında bütün Mısır'da tapınım görmüş ve adına ibadet odası ve tapınaklar yapılmıştır. Firavunların cenaze tapınaklarında *Ra* adına ibadet odaları yapılmıştır. Hatta başka tanrı ve tanrıçalar adına yapılan tapınaklarda dahi ibadet odaları veya köşkler yapılmıştır.

2.1.2. Aten / Aton

Tanrı *Aten* bir Güneş Tanrısı'dır ve simgesi güneş kursudur. Hanedanlık öncesi dönemde tapınılmaya başlanmıştır. Daha sonraları Tanrı *Ra*'nın bir tezahürü olarak görülmeye başlanmıştır (Owasu, 1998: 57).

Tanrı *Aten*, ismi Orta Krallık dönemine ait olan *Tabut Metinleri*' ve *Sinuhe'nin Öğretileri* adlı eserlerde geçmektedir. Ancak burada tanrı belirteci bir sözcük olarak kullanılmıştır (Wilkinson, 2016: 236).

Yeni Krallık dönemine geldiğinde bu tanrıyı daha sıklıkla görülmeye başlanır. Tanrı *Ra*'nın *Amon* ile birleşmesiyle Orta Krallık döneminde, Güneş Tanrısı'nı dünyevi görevleri son bulmuş ve öteki dünya ile ilgili görevleri daha ön plana çıkarılmıştır (Kurhan, 1994: 8). Yeni Krallık zamanında yapılan fetihler neticesinde Mısır devleti çok zenginleşmiş ve gelen ganimetlerin çoğu *Amon* tapınaklarına gitmiş bundan dolayı *Amon* rahipleri aşırı derece güç elde etmişlerdir. Krallar bu durumdan hiç memnun kalmadığından Eski Krallık döneminde önem verilen Güneş Tanrısı'na yönelmeye başlamışlardır. Hatşepsut ve Tuthmosis gibi firavunlar Güneş Tanrısı adına ibadet odaları yaptırmışlardır. IV. Tuthmosis'in rüyasında Sfenksi temizlemesi halinde firavun olacağını görmesi ve ardından tahta çıkmasında gördüğü rüyada Güneş Tanrısı'na atıfta bulunmuştur (Pinch, 20169: 295).

Güneş Tanrısı *Aton*'un en kapsamlı tapınımı IV. Amenhotep zamanında olmuştur. IV. Amenhotep firavun olduktan sonra *Aton*'a çok büyük önem atfetmiştir. İktidarının ilk yıllarında Karnak'taki *Amon Tapınağı*'nın bahçesinde ve diğer şehirlerde *Aton* adına tapınaklar yapılmaya başlamıştır. İktidarının 3. yılında Heb-Sed Festivali'ne *Amon* rahiplerini davet etmemiş böylece açıkça *Amon*'a karşı gelmeye başlamıştır (Haktanır, 2010: 518).

IV. Amenhotep'in iktidarının 6. yılında başkenti Teb'den yeni kurmuş olduğu "Aton'un ufku" anlamına gelen Akhet Aton'a taşır ve ismini Akhenaton olarak değiştirir (Haktanır, 2010: 158). İlk önceleri *Ra*, *Shu* ve *Maat* gibi tanrı ve tanrıçalara da tapınım gösterilirken daha sonraları bundan vazgeçilmiş ve diğer tüm tanrılar yasaklanarak sadece *Aton*'a tapınmaya teşvik edilmiştir. Ancak yapılan arkeolojik çalışmalarda yerel halkın evlerinde diğer tanrı ve tanrıçalara ait muskalar bulunmuştur. Buradan anlaşılıyor ki bu din halkın tamamı tarafından kabul edilmemiştir. Buna karşın asillerin mezarlarında Firavun Akhenaton'un yazmış olduğu *Aton*'a ilahi adlı şiiri yer almaktadır (Yıldırım,2020: 105).

Bu sınırlı kalmış tapınmanın nedenlerinden biri *Aton*'un sadece kraliyet ailesine hitap ediyor olmasıdır. Bütün görsellerde Güneş ışınlarının firavuna ve eşi kraliçeye gelmesi de (Bkz. Şekil 2.2) bunu açıkça göstermektedir (Wilkinson, 2013: 363).

Tanrı *Aton*'un ikonografisi ilk başlarda *Ra-Horakhte* gibi idi. Ancak sonraları Akhenaton döneminde Güneş kursu ve bu kurstan çıkan ışınlar ve ışınların ucunda eller olarak gösterilmiştir. *Aton*'un tapınakları Teb, Memfis, Sesebi ve Nübye gibi yerlerde olmakla birlikte asıl kült merkezi Firavun Akhenaton'un kurmuş olduğu Akhet Aton'dadır (Wilkinson, 2016: 240-241; Freeman, 2013: 53).

Akhenaton'un ölümünden sonra tahta oğlu Smenkhara geçmiş onun döneminde de *Aton*'a tapılmıştır. Kısa süre sonra tahta Akhenaton'un oğlu Tutankamon geçmiş ve tekrar *Amon* dinine dönmüştür. Buna karşın *Akhet Aton*'a herhangi bir zarar vermemiştir. General Horemheb, firavun olduktan sonra *Aton*'a ait bütün tapınakları yıktırması ve diğer tanrı tapınaklarının yapım ve restorasyonunda *Aton* tapınaklarının taş malzemelerini kullanmıştır (Haktanır, 2010: 571).

2.2. Güneş Tanrısı İle İlişkilendirilen Tanrı ve Tanrıçlar

2.2.1. Maat

Tanrıça *Maat*; adaletin, hukukun, kozmik düzenin ve gerçeğin tanrıçasıdır (Wilkinson, 2016:150). "*Yeri, göğü, insanları ve hayvanları yaratan Tanrı Ra için esas prensip, yarattığı eseri sürekli olarak, dengeli tutmaktı. Bunu da kızı Tanrıça Maat ile yapıyordu.*" (Kurhan, 1993: 9).

Mısır'da adaleti sağlamak firavunun görevidir. Bu sebeple firavunun meşruiyeti *Maat*'a olan bağlılığına bağlıdır. *Maat*'ın temelde iki görevi vardır. İlk görevi kozmik adaleti sağlamaktır. Bunu da Tanrı *Ra*'nın kayığında Tanrı *Ra*'ya rehberlik etmesidir. Dünyadaki dengeyi ise firavunun sağlaması gerekiyordu, bu da *Maat*'ın sayesinde gerçekleştiriyordu.

Firavunların meşruiyeti *Maat*'a olan bağlılıklarına bağlıdır. Firavunun ilk görevi ise *Maat*'ı korumaktır (Pinch, 2019: 246). *Maat*'ın ikinci görevi ise “öteki dünya”daki yargılamadır. Burada ölen kişilerin kalpleri *Maat* tüyü ile tartılmaktadır zaten tanrıçanın sembolü de deve kuşu tüyüdür (Kruhan, 1993: 9). *Maat* burada kalplerin saflığını temsil eder.

Tanrıçanın ismini *Piramit Metinleri*'nde görmekteyiz ve buda tanrıçanın Eski Krallık zamanından beri tapınımının olduğunu göstermektedir. Tanrıçanın kendine ait bir tapınım bölgesi bulunmamaktadır. Teb şehrindeki Montu tapınak alanının içinde küçük bir *Maat* Tapınağı bulunmaktadır. Genellikle tanrıça diğer tanrı ve tanrıçaların tapınaklarında resmedilirdi (Bkz. Şekil 2.2). Tanrıçanın rahipleri olarak yargıçlar görülürdü. Tanrıçanın ululanması ise Firavun tarafından küçük *Maat* heykelciklerinin Tanrı *Amon*'a, *Ptah*'a *Ra*'ya ve *Toth*'a sunulmasıydı (Wilkinson, 2016: 152). Ayrıca tanrıçanın eşi olarak Ay Tanrısı *Toth* görülürdü (Bkz. Şekil 2.3).

2.2.2. Atum

Tanrı *Atum*, Heliopolis kentinin en eski ve baş tanrısıdır. Tanrı *Atum*'un birçok farklı özelliği bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Yaratıcı Tanrı olmasıdır. Heliopolisli din adamlarına göre Tanrı *Atum* ilksel sulardan çıkan ilk canlıdır ve menisinde kızı *Tefnut* ile oğlu *Shu*'yu var etmiştir. Böylece önce evren ve hemen akabinde de dünya var olmuştur. *Mısır Krallık Miti*'ne göre firavunlar kendilerini Tanrı *Atum*'a dayandırıyor ve öldüklerinde *Atum* ile birleşeceklerine inanmaktadırlar (Wilkinson, 2016: 99).

Atum isminin anlamı “bitiş” ya da “tamamlanan”dır. Tanrı *Atum*'a “karanlık sulardan çıkan ilk tepe olan” Ben-ben taşı olarak da tapınılır. Tanrı *Atum*'un ismi ilk defa *Piramit Metinleri*'nde geçmektedir ve adı en sık geçen tanrılardan birisidir. Orta Krallık zamanına gelindiğinde Tanrı *Atum*'un tapınımı ve önemi çok daha artmıştır. Tanrı *Atum*, Güneş döngüsünün içine dâhil edilmiş ve akşam güneşi olarak tapınılmıştır (Owasu, 1998: 60).

Tanrı *Atum*'un en bilinen yönü kendi kendisini var etmesidir ve çocuklarını sağ eli ile mastürbasyon yaparak var etmesidir. Bundan dolayı *Atum*'un eli de kutsal bir dişi olarak görülmüştür (Hill, 2008). Tanrıça *Hathor* ve Heliopolis'te tapınılan Tanrıça *Iusaas*, “*Atum*'un eli” olarak görülmüştür. Tanrı *Atum*'un bir diğer bilinen yönü ise “gözü”dür. Daha sonraları Güneş Tanrısı *Ra* ile birleşmesine ve Güneş gözünün gölgesinde kalmasına rağmen güçlü bir tılsım olarak her dönem revaçtadır. *Atum*'un gözü, Ay olarak görülmektedir (Pinch, 2019: 179).

Tanrı *Atum*'un en belirgin üç hayvan temsili bulunmaktadır. İlki Yılan balığı şeklindedir ve bu balık ilksel sulara Apep yılanı ile savaşmaktadır. İkinci hayvan temsili ise Firavun faresidir. Heliopolis kentinde kutsan hayvan olarak görülür ve tapınılır. Bunun en büyük nedeni ise

yılanlara olan düşmanlığıdır (Owasu, 1998: 272). Üçüncü hayvan temsili ise kutsal Mayıs böceği şeklindedir. Yeni Krallık zamanında Karnak'taki Amon Tapınağı'nın bahçesine devasa taştan yaptırılan kutsal Mayıs böceği heykeli Tanrı *Atum*'a adanmıştır. Bunun dışında Tanrı *Atum*'un betimlemesi genellikle insan biçimli formda ve başında Aşağı ve Yukarı Mısır'ın tacını ve buna ek olarak Atef tacını¹² takan biri olarak heykelleri ve rölyefleri bulunmaktadır (Wilkinson, 2016: 100-101).

2.2.3. Toth

Tanrı *Toth*'un Mısır dilinde ismi “Djehuty”dir ve Erken Hanedanlık döneminde *Arduvaz Paleti*'nde yer alan bir tanrıdır. En eski betimlemeleri bu döneme aittir. Tanrının asıl ait olduğu yer Delta bölgesi olduğu sanılmaktadır çünkü XV. *Sepatin* sembolü İbis kuşudur (Wilkinson, 2016: 2015).

Tanrı *Toth*'un önemli iki tane tezahürü bulunmaktadır. Bunlardan ilki İbis kuşudur. Tanrının bu kuşla özel bir bağı bulunmaktadır. Tuna el-Gebel ve Sakkara nekropollerinde, kendisine İbis kuşu kurban edildiği arkeoloji kazılarla ortaya çıkmıştır ve bölge Tanrı *Toth* için bir “hac merkezi” haline gelmiştir (Haktanır, 2010: 226).

Tanrının bir diğer tezahürü ise babundur. Bunun nedeni ise babunların sabahları gerinerek doğan güneşi selamlamalarıdır. Kuzeyin Babun Tanrısı *Babi* ile birleşmiş olabileceği sanılmaktadır (Haktanır, 2010:224). Güneşin gözü olan tanrıçayı da geri getiren Tanrı *Toth*'tur.

Tanrı *Toth*, Yazının ve Bilgelik'in de Tanrısı'dır. Bu yüzden kâtipler tarafından saygı görürdü ayrıca tanrılar arasındaki haberleşmeyi de *Toth* yapardı. Yazıcı olan Tanrı *Toth* öteki dünyadaki yargılanma sahnesinde de yer almaktadır (Pinch, 2019: 319). Tanrı *Toth* hiyeroglif yazının mucididir ve tapınaklardaki “hayat evleri” olan kütüphanelerde yaşamaktadır (Ergin, 2007: 106).

Tanrı *Toth*, Güneş Tanrısı ile doğrudan bağlantılı bir tanrıydı. Güneş Tanrısı'nın hükümdarlığında vezirliğini yapmış ve Güneş barkasında da yerini almaktaydı (Wilkinson, 2016: 215). Güneş Tanrısı *Ra*, Tanrı *Toth*'u geceleri dünyayı aydınlatması için görevlendirmişti ve böylece Güneş Tanrısı öteki dünyadaki yolculuğundayken Tanrı *Toth* dünyayı aydınlatılabilmekteydi. Tanrı *Toth* aynı zamanda zamanın da tanrısıydı (Haktanır, 2007: 225).

Tanrı *Toth*'un ana tapınım merkezi Hermopolis Magna denilen Arapların Al- Aşmuneyn dedikleri Kemnu şehriydi. Ayrıca Tanrı *Toth* adına Delta bölgesinde Al-Bakliya, Batı Çölü'nde Ad-Dahila Vahası ve Sina Yarımadası'nda Serabit El Hadim'de bölgesinde kendisine adanan

¹² Genellikle Tanrı Osiris tarafından kullanılan Yukarı Mısır'ın beyaz tavının iki yanında Deve kuşu tüyü bulunan taç.

tapınaklar bulunuyordu (Wilkinson, 2016: 207). Hermapolis Magna şehri Orta Mısır'da bulunmasına ve ne büyük tapınağının burada bulunmasına rağmen asıl çıkış yerinin Delta bölgesinde olduğu sanılmaktadır.

2.2.4. Sekhmet

Adı güçlü dişi anlamına gelen Mısır'ın en önemli Dişi Aslan Tanrıçası'dır (Wilkinson, 2016: 181). Tanrıça kendisinde zıtlıkları barındırır. Mısırlılar tarafından Güneş Tanrısı'nın kızı ve gözü olarak görülmüştür.

Kendisi ile ilgili en önemli mit ise Firavun I. Seti'nin mezarında yer alan *İnsanlığın Yok Edilme Miti*'dir (Haktanır, 2010: 308). Bu mite göre Güneş Tanrısı yaşlanınca insanların ona isyan etmeleri ve Güneş Tanrısı'nın da insanları yok etmek için Tanrıça *Sekhmet*'i onları yok etmek için insanların üzerine göndermiştir. Çok fazla kan döküldüğünü fark eden Güneş Tanrısı *Ra*, bu kararından pişman olmuş ve 7000 testi şarabı yeryüzüne dökmüş ve *Sekhmet*'i sarhoş etmiştir. Böylece görevini unutan tanrıça kendine gelince kendinden utanmış ve Nübye'ye kaçmıştır. Onu Tanrı *Toth* geri getirmiştir (Haktanır, 2010: 309, Wilkinson, 2016: 181).

Bu mitten dolayı tanrıça salgın hastalıklardan, sıcak çöl rüzgarlarından sorumlu tutulmuş ve onun sakinleşmesi için kral tarafından ayinler düzenlenmiştir (Owasu, 1998: 110).

Tanrıça *Sekhmet* aynı zamanda Şifa Tanrıçası da olmuştur. Bu ise onun uysal yönüdür. Ayrıca tanrıça kralın annesi olarak görülmüştür. *Piramit Metinleri*'nde *Sekhmet*'in firavuna hamile kaldığı yazılmıştır (Wilkinson, 2016: 181).

Tanrıçanın ana tapınım yeri Memfis şehridir. Burada Tanrı *Ptah*'ın karısı ve Tanrı *Nefertem*'in annesidir. Bunun dışında birçok tapınakta rölyefleri görülür. III. Amenhotep tarafından Teb şehrindeki Mut tapınak alanına birçok heykeli dikilmiştir. Tanrıça *Hathor*'la birleşmiştir ve Kom-el Hisn'de Sekhmet-Hathor Tapınağı bulunmaktadır. Abusir bölgesinde de bir tapınağı bulunur (Wilkinson, 2016: 182). Başkentin Teb'e taşınmasının ardından Tanrıça *Mut* ile de birleşmiştir (Owasu, 1998: 110).

2.2.5. Bastet

Tanrıça *Bastet*, Bubastis kentinde tapınılan bir tanrıçadır. En eski kayıtları II. Hanedan döneminde taş kaplar üzerine yapılmış olan kabartmalardır. Bir diğer yazıt ise Gize'deki Kefren Vadi Tapınağı'ndaki Kuzeyin Tanrıçası olarak geçmektedir. Önceleri bir aslan tanrıça olarak tapınılırken daha sonraları kedi olarak tapınılmıştır (Wilkinson, 2016: 178).

M.Ö. II. binyılda Mısırlılar kediyi evcilleştirmişlerdir. Bu dönemden sonra Bastet de kedi olarak tasvir edilmiştir. İsminin okunuşu *Mau* şeklindedir ve "görmek" anlamına gelmektedir. Tüm kedilerin annesi olarak görülür (Haktanır, 2010: 311).

Tanrıça *Bastet*, Güneş Tanrısı'nın kızı olarak görülmüş ve Güneş Tanrısı'nın en büyük düşmanı olan *Apep*'i öldüren tanrıça olarak anılmıştır. Aynı zamanda Güneş Tanrısı'ndan *Mahes* adlı bir oğlu da olmuştur (Pinch, 2019: 187).

Piramit Metinleri'nde tanrıçanın yumuşak huylu, kralın bakıcısı gibi sıfatları bulunmaktadır. *Tabut Metinleri*'nde ise kralın düşmanlarına karşı aşırı derecede saldırgan olduğu geçmektedir (Wilkinson, 2016: 178).

Tanrıça Güneş'in gözü olarak görülmesiyle birlikte Ay'ın gözü olarak da görülmektedir. Ayrıca tanrıça gebelerin koruyucusu dansın (Bkz. Şekil 2.4) ve içkinin tanrıçası olarak da görülmektedir (Wilkinson, 2016: 178).

2.2.6. Nefertem

Heliopolis Yarattılış Miti'ne göre ilk sulardan ortaya çıkan Nilüfer Çiçeği Tanrısı'dır. *Piramit Metinleri*'nde Güneş Tanrısı *Ra*'nın burnundaki nilüfer çiçeği olarak da görülür (Wilkinson, 2016: 133).

Nefertem, aslında Tanrı *Atum*'un bir parçası olan sabahları doğan güneş olarak tapınılırdı ancak *Ra* ile birleşiminden sonra bu özelliği *Ra* ile bütünleşmiştir (Hill, 2016).

Nilüfer çiçeğinin aromatik kokusundan dolayı Parfüm Tanrısı olarak da tapınılmıştır. Tanrının tezahürü, buklesi olan, nilüferden doğan bir çocuktur. Bazen aslan başlı olarak da görülmektedir. Bunun nedeni ise annesi olarak görülen Aslan Tanrıça *Sekhmet* veya *Bastet*'tir. *Nefertem*'e Memfis şehrinde Tanrı *Ptah* ve Tanrıça *Sekhmet*'in oğlu olarak tapınılmıştır (Owasu, 1998: 98).

2.2.7. Hathor

Tanrıça *Hathor*, Mısır'daki en önemli tanrıçalardan biridir. Tanrıçaya tapınım I. Hanedanlık dönemine dek uzanır. Ana tapınım yeri Dendera bölgesidir ve bu bölgede günümüze kadar gelmiş olan tapınağı mevcuttur.

Tanrıçanın ismi "Horus'un Meskeni" anlamına gelmektedir (Pinch, 2019: 203). Tanrıçanın Mısır Panteonu'ndaki yeri çok önemli olmakla birlikte birden fazla özelliği bulunmaktadır. Tanrıça *Hathor*, Tanrı *Horus*'un eşi olarak görülmekte ve Dendera'da Güzel Birleşme Festivali'nde bu olay işlenmektedir. Bu festivalde tanrıçanın heykeli Dendera'dan çıkarak Edfu'daki Horus Tapınağı'na getirilir ve burada 14 gün *Horus* heykelinin yanında bırakılır. 14. gün tekrar Dendera'daki tapınağına geri getirilir (Haktanır, 2010: 307).

Tanrıça *Hathor*, yabancı ülkelerin ve malların tanrıçası olarak görülmüş Levant ve Nübye bölgelerinde adına tapınaklar yaptırılmıştır. Ayrıca madenciler tarafından da koruyucu

tanrıça olarak görülmüş ve Sina Yarımadası'ndaki madenlerin yanında bir tapınak yapılmış ve burada tapınılmıştır (Wilkinson, 2016: 143).

Tanrıça *Hathor*; Doğumun, Anneliğin ve Kadınlığın Tanrıçası'dır. Kadınlar öteki dünyaya göçtüklerinde *Hathor* olacaklarına inanıyorlardı. *Hathor*'a XVIII. Hanedan'a kadar Teb bölgesindeki mezarlıkların tanrıçası olarak tapınılmıştır. Tanrıçaya "Batı'nın Sahibesi" de denilmektedir çünkü öteki dünyaya göçenlere yiyecek ve içecek temin eden "Firavun İncirinin Hanımı" olarak hizmet etmektedir (Wilkinson, 2016: 143).

Tanrıça *Hathor*, Güneş Tanrısı *Ra*'nın hem kızı ve hem de annesi olarak görülür. *Ra*'nın kızı olduğu zaman başına çöreklenmiş bir yılan şeklinde, *Ra*'nın annesi olduğu zaman ise gökyüzünde inek şeklinde zuhur eder. Ayrıca Tanrıça *Hathor*, *Ra*'nın gözü olarak da görülürdü ve güneş barkasında *Ra*'nın yanında yer alır (Haktanır, 2010: 305).

Tanrıça *Hathor*'un birçok tezahürü bulunmaktadır. Bunların en önemli iki tanesi gür saçlı, başında boynuz ve Güneş diski olan ve kulakları inek kulağı şeklinde olan bir kadın ve bir inek şeklindeki tezahürleridir (Pinch, 2019: 204).

Tanrıça *Hathor*'a kralın annesi olarak da tapınılmaktadır. Yeni Krallık zamanında kralların ineğin altında memelerinden süt içerken tasvirleri bulunmaktadır. Tanrıça *Hathor*'a göksel inek olarak da tapılmıştır bunun sebebi ise aşağıda ele alınacak olan Tanrıça *Mehet-weret* ile olan birleşmesindedir. Piramit, *Tabut Metinleri*' ve *Ölümler Kitabı*'nda bolca Tanrıça *Hathor*'la ilgili dua ve efsane geçmektedir (Wilkinson, 2016: 140).

2.2.8. Mehet-Weret

Tanrıçanın ismi "Büyük Sel" veya "Büyük Tufan" anlamına gelmektedir. Tanrıça *Mehet-weret*, Güneş Tanrısı *Ra*'nın barkasını sürdüğü göksel suları temsil etmekteydi (Wilkinson, 2016: 174).

Tanrıçaya, Güneş Tanrısı'nın ebesi ve koruyucusu olarak tapınılmıştır ve Güneş Tanrısı'nın, Tanrıça *Mehet-weret*'in sırtında ve boynuzlarında gökyüzüne çıktığına inanılmıştır (Müller, 2020: 41).

Piramit Metinleri'nde de *Mehet-weret*'in Gök Tanrıçası olduğu açık şekilde ifade edilmiştir. Tanrıçanın tezahürü boynuzlarının arasında Güneş diski bulunan bir inektir. Yeni Krallık mezarlarında birçok resmi bulunur özellikle Tutankhamon'un mezarından çıkan yatağın iki inek biçiminde olması bunun en güzel örneğidir.

2.2.9. Sobek

Tanrı *Sobek*, Fayyum bölgesinde tapınılan bir Su Tanrısıdır. “Kadim sulardan yükselen kocaman adam”, “yüzen adaların efendisi”, “iki yakayı yeşillendiren” olarak tapınılır ve ufkun eşiğindeki sarayda oturduğuna inanılır (Pinch, 2019: 309).

Tanrı *Sobek Piramit Metinleri*’n Tanrıça *Neith*’in oğlu olarak geçmektedir. Ağırlıklı olarak Orta Krallık zamanında kraliyet tarafından benimsenmiştir. Firavınlar *Sobeknefru* ve *Sobekhotep* adını kullanmışlardır (Hill, 2010).

Tanrı *Sobek* adına Fayyum, Gebel el Silsile ve Gebelein bölgelerinde tapınaklar yaptırılmıştır. Ayrıca Kom Ombo’da Tanrı *Horus* ile birlikte bir tapınağı vardır (Wilkinson, 2016: 220). Tanrı *Sobek*, firavunlar için önemli bir tanrıdır çünkü firavun iktidarının ve kudretinin simgesidir.

Tanrı *Sobek*’e Fayyum bölgesinde Tanrıça *Renunetet* ve Tanrı *Horus* ile bir kutsal aile oluşturulmuştur. Tanrı *Sobek*’in iki türlü tezahürü bulunmaktadır. Birincisi timsah olarak ikincisi ise başında Atef tacı ve Güneş diski olan timsah kafası olan bir insan biçimidir (Pinch, 201: 309). Yeni Krallık zamanında Güneş Tanrısı *Ra* ile birleştirilmiştir (Wilkinson, 2016: 219).

2.2.10. Shu

Tanrı *Shu*, Mısır’ın en önemli tanrılarında biridir ve *Heliopolis Yaratılış Miti*’ne göre yaratılan ilk varlıktır. İsmi “boşluk” ve “ayağa kalkan” anlamına gelir. Havanın ve Güneş Işığının Tanrısı’dır. *Shu* ile ilgili ilk bilgiler *Piramit Metinleri*’nde geçmektedir. Burada merhum kral öteki dünyaya göçerken gökyüzündeki sisleri temsilen “Shu’nun gölleri”nde arınır ve bulutları temsilen “Shu’nun kemikleri”ne basarak göğe tırmanır (Wilkinson, 2016: 129).

Tanrı *Shu*’yu ve kız kardeşi *Tefnut*’u Güneş Tanrısı *Ra* mastürbasyon ya da balgam yoluyla ortaya çıkarır ve bir mite göre kardeşiyle ilksel suları keşfetmeye çıkan *Shu* ve *Tefnut*’u aramak için 3. gözünü gönderen *Ra*, onları bulunca gözyaşlarını akıtır ve böylece insanlık oluşur (Hill, 2016).

Shu ve *Tefnut*’un *Geb* ve *Nut* adında iki çocuğu olur. Sürekli kucak kucağa olan kardeşleri Tanrı *Shu* birbirinden ayırdı bu olayın sonucunda yeryüzü ve gökyüzü oluştu arada ise Tanrı *Shu*’nun vücudu kaldı (Pinch, 2019: 300).

Kraliyet Miti’ne göre Güneş Tanrısı *Ra*’dan sonra Mısır tahtına oğlu *Shu* geçmiş ve Mısır’ı 700 yıl yönetmiştir. *Apep* ile yaptığı savaşta galip gelmiş ancak çok hasar almış bu yüzden de tahtı oğluna devretmiş ve gökyüzüne çekilmiştir (Hill, 2016).

Akhenaton devrinde diğerk birçok tanrının yasaklanmasına karşın *Shu* yasaklanmamıştır bunun nedeni ise Güneş ışınlarının tanrısı olmasından dolayıdır. Tanrı *Shu* bütün Mısır'da saygı duyulan bir tanrıdır ancak tapınakları yaygın değildir. Nay-ta-hut şehrinde (bugünkü Tell el-Mukaddam) kendisine adanan bir tapınağı vardı (Wilkinson, 2016: 130).

2.2.11. Nut

Tanrıça *Nut*, Heliopolis Dokuzlusu'nun önemli bir üyesi olup Mısırlılarca çok değer verilen bir tanrıçadır. İsmi "su" anlamına gelmektedir ve başında su taşıyan bir kadın olarak da tasvir edilir. *Shu* ve *Tefnut*'un kızı ve Yer Tanrısı *Geb*'in karısıdır (Pinch, 2019: 265). Aynı zamanda kız kardeşidir.

Güneş Tanrısı, torunları olan *Geb* ve *Nut*'un sürekli kucaklaşmasına sinirlenir ve oğlu *Shu*'ya onları ayırmasını emreder. Böylece yeryüzü ve gökyüzü ayrılmış, araya hava ve Güneş ışınları girmiştir. Daha sonra Güneş Tanrısı, kendi yerini alacağını zannettiğinden *Nut*'a lanet edip doğurganlığını elinden almıştır. Ancak Bilgelik Tanrısı *Toth*, Güneş Tanrısı *Ra* ile bir oyun oynamış ve beş gün zaman kazanmıştır. Bu beş günde *Nut*, beş tane çocuk doğurur (Wilkinson, 2016: 161). Birinci gün *Osiris*'i, ikinci gün *Yaşlı Horus*'u, üçüncü gün *Seth*'i, dördüncü gün *İsis*'i ve beşinci gün ise *Neftis*'i dünyaya getirir. Bu sebeple, Mısırlılar bu beş gün için bayram yaparlar (Hill, 2015).

Gökyüzü Tanrıçası *Nut* her gün rahminden Güneş Tanrısı'nı çıkarır ve her gece geri yutar. Güneş Tanrısı *Ra* kayığı ile her gün ve her gece Tanrıça *Nut*'un bedeni üzerinde yolculuk eder. Firavunlar da öldükten sonra *Nut*'un üzerinde bir yıldız olurlar. Bu yüzden lahitlerin kapaklarına Tanrıça *Nut*'un resmini çizdirirler (Wilkinson, 2016: 161).

Tanrıça *Nut*'un en belirgin tezahürü Yer Tanrısı *Geb*'in ve Hava Tanrısı *Shu*'nun üzerinde olan ve üstünde yıldızlar olan tasviridir (Bkz. Şekil 2.5). Kendisi adına bir kült merkezi olmamasına rağmen bütün tapınak ve mezarlarda görülürdü (Pinch, 2019: 266).

2.2.12. İsis

Tanrıça *İsis*, Heliopolis Dokuzluları'nın son kuşağında yer alan, Mısır'ın en önemli tanrıçalarından biridir. Tanrıça *İsis* ile ilgili en erken kayıtlar V. Hanedanlık döneminde yazılan *Piramit Metinleri*'ne aittir (Wilkinson, 2016: 146).

Tanrıça *İsis*, Tanrı *Geb* ve tanrı *Tefnut*'un kızı, Tanrıça *Neftis*, Tanrı *Seth* ve Tanrı *Osiris*'in kardeşi, Tanrı *Osiris*'in karısı ve Tanrı *Horus*'un annesidir. Zamanla Ana Tanrıça olarak da tapınılmaya başlanmıştır.

Tanrıça *İsis*'in Mısır dininde farklı görev ve vasıfları vardır. Bunlardan en önemlileri şefkatli bir anne ve sadık bir eş olmasıdır. Bu duruma *Piramit Metinleri*'nde ve diğerk mitlerde

bolca rastlanmaktadır. Tanrı *Osiris*'in kız kardeşi ve karısıdır. Erkek kardeşi *Seth*, *Osiris*'i öldürüp parçalara ayırdıktan sonra *İsis*, kız kardeşi *Neftis*'le beraber bütün Mısır'da kocasının parçalarını aramış ve büyüyle birleştirmiştir. Kocasının ardından yas tutmuştur. Bu yüzden Mısırlılarca örnek eş olarak görülmüştür. Yine büyü yardımıyla kocasından hamile kalmış ve oğlu *Horus*'u dünyaya getirmiştir. Sazlıklar arasında diğer tanrıların da yardımıyla oğlunu büyütülmüştür. Bütün bu zorluklara rağmen oğlunu büyütmesi de Mısırlılarca örnek alınmış ve “Tanrıça Kutsal Anne” ilan edilmiştir (Wilkinson, 2016:146).

İsis'in annelik rolü firavunlarca da kullanılmış ve firavunun annesi olarak görülmüştür. Yeni Krallık mezar süslemelerinde *İsis*, firavunu emziren İncir Ağacının Tanrıçası olarak görülmektedir (Haktanır, 2010: 296).

Tanrıça *İsis*, *Hathor*, *Neith*, *Asterte*, *Bastet*, *Nut*, *Renenutet* ve *Sothis* gibi tanrıçalarla kaynaşmıştır. Onlara yapılan tapınaklarda *İsis*'le ilgili rölyefler bulunmaktadır. *İsis* son dönemlerde bu tanrıçaların birçok rolünü sahiplenmiştir (Wilkinson, 2016: 146).

İsis özellikle Yeni Krallık devrinde Güneş Tanrısı *Ra* ile yoğun bir ilişki içerisinde. Gece ve gündüz kayığında Güneş barkasında yer alır ve “*Ra*'nın Gözü” rolünü de üstener. O aynı zamanda büyülerin de tanrıçasıdır. Bununla ilgili bir mitte Güneş Tanrısı'nın gerçek ismini öğrendiği bir hikâye de geçmektedir (Wilkinson, 2016: 147).

Tanrıça *İsis*, Mısırlı kadınlar için özel bir tanrıçadır. Çünkü kadınlar sepet örmeden tohum dikmeye, keten kumaş örmeden hikâye anlatmaya, aylık kanamaları hesaplamadan hayvan büyütme kadar bütün bu işleri *İsis*'ten öğrendiklerine inanırlar. Ayrıca kadınlar öldükten sonra *İsis*'e dönüşeceklerini hayal etmektedirler (Haktanır, 2010: 294).

Tabut metinlerinde yer alan 148. numaralı metinde yer alan bir mitte *Horus* ve *Seth*'in hipopotam kılığında savaşsınlar, *İsis*'in araya girip *Seth*'i sihirli zıpkını ile yaralar ancak *Seth*'in kardeşi olduğunu ona hatırlatınca *Seth*'i bağışlar. Buna öfkelenen *Horus* annesinin kafasını uçurur ancak Tanrıça ölmez ve diğer tanrılar ona yeni bir baş temin eder (Pinch, 2019: 227).

İsis, Sirius Yıldızı'nın da tanrıçasıdır. Bu unvanını muhtemelen Tanrıça *Sothis* ile olan birleşiminden almıştır. Böylece *İsis*'e kozmik güçler de atfedilir. Geç dönemde II. *Naktenebo* zamanında Philae Adası'nda Tanrıça *İsis* adına bir tapınak yaptırılmaya başlanır ancak bu tapınağın yapımı Ptolemaioslar döneminde bitirilebilir. Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık resmî din ilan edilip pagan dinler yasaklanana kadar açık kalmış ve MS IV. yüzyılda kapanmıştır. Tanrıça *İsis Kültü* Mısır dışında Suriye, Anadolu, Trakya, İtalya, Balkanlar ve hatta İngiltere'ye kadar yayılmıştır¹³ (Wilkinson, 2016: 149).

¹³ *İsis* kültü, Roma döneminde bir gizem dini haline gelmiş ve Mithra, Magna Mater gibi kültürler arasında yerini almıştır.

2.2.13. Osiris

Tanrı *Osiris*, Tanrıça *İsis*'in kardeşi ve eşi Tanrı *Geb*'in ve Tanrıça *Nut*'un oğlu, Tanrıça *Neftis*'in, Tanrı *Seth*'in kardeşi ve Tanrı *Horus*'un babasıdır. *Osiris*'le ilgili en eski kayıtlar V. Hanedanlığa aittir. *Piramit Metinleri* 'nde Tanrı *Horus* ve Tanrı *Ra* ile birlikte en çok adı geçen üç tanrıdan birisidir. Tanrı *Osiris*'in doğum yeri Memfis yakınındaki Rosetau şehridir (Pinch, 2019: 269-270).

Osiris'in Mısır dilince yazılışı *Asir*'dir ve isminin anlamı ise “kudretli” demektir. Tanrı *Osiris* ölüm, Bereket ve Yeniden Doğumun Tanrısı'dır yani bir “yeraltı tanrısı”dır. Tanrı *Osiris* mumyalanan ilk kişidir. Bu yüzden mumyalanan diğer herkes Tanrı *Osiris*'in gömleğini giymiş olarak görülür (Haktanır, 2010: 286).

Tanrı *Osiris*'in en önemli iki tapınım yeri bulunmaktadır. Bunlar biri Abydos diğeri ise Busiris'tir. Ayrıca birçok yerde tanrı adına mezar ve tapınaklar yapılmıştır bu mezarların yapılması ise *Osiris Miti*'nden kaynaklanmaktadır. *Piramit Metinleri*, Tanrı *Osiris* ve Tanrı *Seth*'in arasındaki savaşı ve Tanrı *Osiris*'in öldürülüp *Seth* tarafından vücut parçalarının Mısır'ın farklı bölgelerine gömüldüğü yazmaktadır. Bunu sahiplenen birçok *sepat*, *Osiris*'in birçok parçasına ithafen belirli mezarlar inşa etmiş ve yerel ölçekte buralarda tanrı adına tapınmalar gerçekleşmiştir (Wilkinson, 2016: 122).

Osiris kültü zaman içerisinde gelişmiş ve değişmiştir; bu bağlamda Tanrı *Osiris* birçok tanrı ile birleşmiştir. Bunlardan en önemlisi Busiris kentinin de tanrısı olan *Anceti*'dir. *Anceti* bir Tarım Tanrısı'dır ve iki elinde *heka* ve *nekhekayı* bulundurur. Bunlar çobandeğneği ve kamçıdır. Çakal başlı Tanrı *Wepwawet* ile de birleşmiş ve ondan “Yolları Açan Kişi” unvanını almıştır. Birleştiği bir diğer tanrı ise *Anubis*'tir. Tanrı *Anubis* ise “Ölülerin Çadırı” unvanını almıştır. Yine Bereket Tanrısı *Min* ile de birleşmiştir. Son olarak Güneş Tanrısı *Ra* ile olan birleşimidir. Tanrı *Osiris*, Güneş Tanrısı *Ra*'nın Ba'sı¹⁴ olarak görülür ve “Ra'da Dinlenen Osiris” ya da “Osiris'te Dinlenen Ra” olarak tapınılır (Wilkinson, 2016: 122).

Tanrı *Osiris*'in iki farklı tezahürü bulunmaktadır. Bunlardan ilki beyaz giysili halidir. Bu hali ölü olduğunu ve kefenlendiğini göstermektedir; bir diğer hali ise derisinin yeşil veyahut siyah olmasıdır bunun nedeni ise tanrının ölü olduğunu vurgulama ve bedeninin çürüdüğünü göstermektir. Yeşil olmasının bir diğer nedeni yeniden canlanması temsil etmektir. Tanrının kutsal bitkisi Ilgın ağacıdır (Haktanır, 2010: 287). Kutsal hayvanı ise Apis boğasıdır. Tanrı *Osiris*'in en önemli sembolü ise Ced Sütunu'dur. Ced Sütunu, “Osiris'in Belkemiğini” temsil

¹⁴ Bir insanın ölüm anında ayrı bir varlık haline gelen, hayattayken diğer insanlar tarafınan algılanan şekli ve toplumsal statüsü.

eden bir işarettir. Bu işareti ölen kişilerin mezarına muska olarak koyarlar ve ölen kişinin *Osiris* gibi yeniden dikilmesini sağlayacağına inanılırdı (Haktanır, 2010: 244, Pinch, 2019: 197).

2.2.14. Horus

Eski Mısır'da iki tane *Horus* bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Yaşlı Horus*'tur. *Yaşlı Horus*; *Geb ve Nut*'un oğlu *İsis*, *Neftis*, *Seth* ve *Osiris*'in kardeşidir. Bu tanrı bir Gökyüzü Tanrısı'dır ve tezahürü de başında Yukarı ve Aşağı Mısır'ın tacını takan doğan başlı bir insan biçimindedir. Diğer *Horus* ise Tanrıça *İsis*'in oğlu olan *Genç Horus* ya da *Çocuk Horus*'tur. Bu tanrının tezahürü ise başında bir tutam zülûf olan ve parmağını emen bir çocuktur. Zaman içerisinde bu iki tanrı birleşmiş ve ayrılmaz bir parça haline gelmiştir (Haktanır, 2010: 297-298).

Tanrı *Horus*, Yukarı Mısır'daki 18. *Sepatın* doğan başlı tanrısı *Dunanui* ve 12. Yukarı Mısır *sepatının* doğan görünümlü tanrısı *Nemti* ile birleşmiştir ve bu tanrı kültleri *Horus kültü* içinde erimişlerdir. Tanrının birçok sembolü de bu tanrılardan gelmektedir (Wilkinson, 2016: 200-204).

Tanrı *Horus*'un isminin geçtiği en eski kaynak *Narmer Paleti*'dir. Bunun dışında *Torino Kral Listesi*'nde ismi geçer ve kendinden sonra gelen firavunlar da "Horus'un İzleyicileri" ismini alırlar. Bunların dışında klasik metinleri oluşturan *Piramit Metinleri*, *Tabut Metinleri*'nde ve *Ölüler Kitabı*'nda da bu tanrının ismi ve mitleri çokça geçmektedir.

Piramit Metinleri'nde Tanrıça *İsis* ile Tanrı *Horus*'un Miti geçmektedir. Burada ölü olan *Osiris*'ten hamile kalan *İsis*'in sazlıklarda nasıl doğum yaptığını ve burada onu nasıl büyüttüğünü ayrıca Tanrıça *Hathor*, Tanrıça *Neith* ve Tanrıça *Selket*'in *Horus*'u nasıl koruduklarını anlatır. *Horus* büyüdüğünde amcası *Seth* ile savaşır ve kazanır. Yeryüzü Tanrısı *Geb*'in ve Güneş Tanrısı *Ra*'nın huzurunda yapılan "kutsal mahkeme"de Mısır tahtı *Horus*'a verilir. Bu mahkeme sonucunda *Ölüler Dünyasının Kralı Osiris*, *Yaşayanların Kralı* ise *Horus* olmuştur (Haktanır, 2010: 299, Pinch, 2019: 217).

Tanrı *Horus*'un isminin anlamı "yüksekte olan" ya da "uzakta olan"dır. Metinlerde geçen mitlerde Gökyüzü Tanrısı *Horus*'un sağ gözü Güneş'i, sol gözü ise Ay'ı temsil eder. Bunun nedeni ise Ay'ın başlangıçta yeni ay, ay ortasında ise dolunay olmasından dolayı *Horus*'un *Seth* ile olan savaşta kaybettiği gözü ile özdeşleştirilmiştir. Sağ göz ise her zaman tam görüldüğünden dolayı Güneşin temsili olmuştur. *Horus*'un kutsal bitkisi ise Zeytin ağacıdır (Haktanır, 2010: 298).

Horus'un Tanrıça *Hathor*'dan olma dört oğlu vardır. *Bunlar İmsety, Hapi, Duammutef* ve *Kebehsenuief*'tir. Bu tanrılar mezarda mumyalanan kişinin iç organlarını koruyan tanrılardır.

Bu tanrılardan ilk defa söz eden *Piramit Metinleri*'dir ve bu metinlere göre Kral *Osiris*'i korumak ve onun bedenine sahip çıkmakla görevlidirler (Pinch, 2019: 219).

Tanrı *Horus*'un Mısır'ın birçok bölgesinde tapınımı vardı ancak Edfu Adası'nda ve Kom Ombo'da tapınakları bulunmaktadır. Güneydeki Nekhen şehri de *Horus*'un en eski tapınım yeridir (Wilkinson, 2016: 202). Bu durum Mısır'ın siyasi hayatını da etkilemiştir. Hanedanlık öncesi dönemde Nekhen şehri başkent ilan edilmiş ve kralları da *Horus*'u izleyenler adını almıştır (Haktanır, 2007: 299)

Bütün gökyüzü tanrıları gibi *Horus* da Güneş Tanrısı ile birleşir ve öğlen güneşi olan *Ra-Horakhty*'i oluşturdu. Bu ismin anlamı ise “çifte ufuktaki *Ra-Horus*”dur. Temsili ise şahinin kafasında Güneş veya şahin kanatlarına sahip Güneş kursu şeklinde temsil ediliyordu.

2.2.15. Amon

Tanrı *Amon*'un tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir ancak ismi *Piramit Metinleri*'nde geçmektedir ve ismi “gizli biri” anlamına gelmektedir. Eski krallık döneminde Tanrı *Amon*, eşi *Amunet*'le birlikte Hermopolis kentinde Sekizli Tanrılar Grubu'nda yer alan bir tanrıdır (Owasu,1998: 53).

Birinci Ara dönemde Mısır birçok prenslik bölgesine bölünmüş ve büyük bir kıtlık çıkmıştır. Bütün bunların olmasından dolayı Güneş Tanrısı ve Heliopolis tanrılarının mutlak hâkimiyeti sarsılmıştır. Teb kentinde I. Antef önderliğinde siyasî bütünlük sağlanmış ve *Amon*, Hanedan Tanrısı olmuştur. Bunun en önemli nedeni yeni bir itici güce ihtiyaç duyulmasıdır. XI. Hanedan'ın son firavunu V. Montuhotep'in (*Mont*'u hoşnuttur) veziri Henu darbe yaparak XII. Hanedan'ı kurdu ve adını da *Amenemhat* olarak değiştirdi bu ismin anlamı “Amon öndedir” demektir. Bunun devamında eden Orta Krallık devrinde *Amon kültü* güçlenir ve *Amon* birçok özellik kazanır ve baş tanrılar arasında yerini alır (Kurhan, 1995: 501).

Tanrı *Amon*'un birçok yönü vardır. Bu yönlerinden birisi ise Savaş Tanrısı olmasıdır. I. Ara döneme son veren XI. Hanedan, Tanrı *Amon*'u kullanarak bir barış dönemini başlatmış ve Orta Krallık dönemi boyunca bu barış devam etmiştir. Daha sonra Mısır'a gelen Mezopotamya kökenli Hiksosları da yine *Amon*'a inanan firavunlar Mısır'dan kovmuş ve barışı sağlamıştır. Bunların tamamını sağlayan Tanrı *Amon* olduğuna inanılmıştır. Aynı zamanda Savaş Tanrısı *Montu*'nun kültü Tanrı *Amon* içinde asimile olmuştur. Ayrıca XII. Hanedanlık'tan itibaren Tanrı *Amon* bir bereket tanrısı da olmuştur. Bu görevini ise Tanrı *Min* ile birleşmesine borçludur (Wilkinson, 2016: 93).

Yeni Krallık zamanında Tanrı *Amon*, Güneş Tanrısı *Ra* ile birleşmiş ve bu sayede Tanrı *Amon* Ulusallık ve Yaratıcı Tanrı sıfatlarını almıştır. *Heliopolis kültünü* de kendi içerisine alıp

onunla bütünleşmiştir. Bu birleşme sonucu ismi *Amon-Ra* olmuş ve “Tanruların Kralı” olarak daha geniş yetkilere sahip olmuştur. Bu dönemde Güneş Tanrısı’nın birçok sembolü de artık Tanrı *Amon*’un bir sembolü haline gelmiştir (Wilkinson, 2016: 95).

Tanrı *Amon*, Mısır’ın zenginleşmesi ile çok daha fazla güç kazanır ve *Amon*, rahiplerine firavunlara karşı gelecek hatta onları yönlendirecek kadar ileriye gitmeye başlar. XVIII. Hanedan firavunlarından III. Amenhotep bazı dinî reformlar başlatır (Hill, 2008). IV. Amenhotep’de *Amon* yerine *Aton*’u getirir. IV. Amenhotep’in dışında bazı firavunlar ve kraliçeler diğer tanrı ve tanrıçaların kültlerini de yönelmişlerdir. Ancak Tutankamon’la beraber tekrar *Amon kültüne* kesin dönüş yapılmıştır. Yeni Krallık’ın çökmesi ve başkentinin de Tanis’e taşınmasına rağmen *Amon* rahipleri güçlerini korudular ve firavunun kız kardeşinin “*Amon’un Tanrısal Eşi*” statüsü ile Teb’de hüküm sürmeye devam ederler (Pinch, 2019: 164).

Tanrı *Amon*’un bütün Mısır tarafından çok sevilip kabul görmesine rağmen Eski krallık ve öncesi döneme ait herhangi bir tapınağı bulunmamaktadır. Orta Krallık döneminde Teb’deki Karnak Tapınağı yapılmıştır ve tanrının kült merkezi Teb şehri olmuştur. Orta Krallık zamanında kurulan Karnak Tapınağı, Yeni Krallık zamanında en geniş halini alır ve içine *Mut*, *Khons*, *Maat* gibi tanrı ve tanrıçalara ait küçük tapınak ve ibadet odaları de yapılır. Teb dışında Deyr’ül Bahri, Medinet Habu, Tanis gibi yerlerde tapınakları vardır (Wilkinson,2016: 97). Ayrıca Nübyeli XXV. Hanedan tarafından da *Amon kültü* kabul edilir ve Gebel Barkal’da büyük bir tapınak yapıldı. Nübye’nin başkenti Napata’da *Amon*, Baş Tanrı olmuştur (Hill, 2008).

Tanrı *Amon* üzerinde beyaz bir etek bulunan ve peruk takan, başında uzun iki tane tüyü bulunan bir insan biçiminde temsil edilir. Akhenaton’dan önce tanrının ten rengi diğer tanrı ve tanrıçalar gibi kırmızı iken, Akhenaton’dan sonraki çizimlerde ten rengi mavidir. Tanrı *Amon*’un bir Rüzgâr Tanrısı olduğuna da inanılmaktadır. Bazı temsillerinde koçbaşı olarak da görünmektedir bunun nedenlerinden biri de Tanrı *Khunm* ile olan birleşmesidir. Bir diğer tezahürü ise kaz hayvanıdır (Wilkinson, 2016: 95).

Tanrı *Amon*, Teb kentinde bir eş ve bir çocuk sahibi olmuş ve üçleme olarak burada tapınılmıştır. Tanrıça *Mut*’a, *Amon* karısı; Tanrı *Khons*’a ise *Amon*’un oğlu olarak tapınılmıştır. Tanrı *Amon*’un *Mut* ile bulunduğu Opet Festivali¹⁵ bütün Mısırlılar tarafından kutlanır. Tanrı *Amon*’un isimlerinden biri de “annesinin boğası”dır (Hill, 2008).

¹⁵ Opet Festivali Karnak’ta *Amon*, *Mut* ve *Khons* adına yapılan festival. Bu festivalde doğurganlık ve firavunun Tanrı *Amon* tarafından gençleştirilmesi konu edinilir.

2.3. Güneş Tanrı'sının Sembolleri

2.3.1. Güneş Tanrısı'nın Sembolleri Olan Nesnelere

2.3.1.1. Güneş Barkası

Nil Nehri, Mısırlılar için yaşamın kaynağıdır, bu yüzden dinlerinde de çok önemli bir yere sahiptir. Gökyüzündeki Samanyolu'nu Nil Nehri'ne benzetirler ve gökyüzünde, Nil'in üzerinde olduğu gibi teknelerle yolculuk yapılabileceğine inanırlar (Mark, 2017).

Güneş Tanrısı'nın gece ve gündüz yolculuğu tekne üzerinde gerçekleşmektedir. Gündüzleri gündüz teknesi "mesektet", geceleri ise gece teknesi "mandjet" ile yolculuğunu yapıyordu. Eski Krallık döneminde özellikle IV. Hanedan zamanında piramitlerin yanına en az bir adet Güneş barkası yani Güneş teknesi konuyordu. Bu tekne günümüze kadar gelmiştir. Bu teknenin yapımı için sedir ağacı kullanılır (Pinch, 2019: 316). Bu ağaç da Levant bölgesindeki Biblos kentinden gelmektedir. Özellikle Yeni Krallık zamanındaki firavunlar güneş barkalarına önem vermişler ve bolca bu barkalardan edinmişlerdir (EOAE, 2001: 283).

Bazı Mısır tanrılarının kendilerine ait barkları yani tekneleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Güneş Tanrısı'nın teknesidir. Özellikle gece yolculuğunda diğer tanrı ve tanrıçalar Güneş Tanrısı'nın barkında yer alır ve korkunç yılan Apep'e karşı *Ra*'nın yanında savaşır. Mezarlarda yer alan tasvirlerde de bazen bu barkın küreklerini çeken çakal ve yılan başlı tanrı ve tanrıçalar bulur. Ölen insanların ve firavunların en çok istediği bu barkada yer almaktır. Halk arasında bu olayı anlatan ritüeller de yapılır. *Ra* barkının dışında Tanrı *Amon*'un da bir barkı vardır ve *Ra* barkının soyutsallığına karşı *Amon*'un barkı insanlar tarafından yapılır ve Teb şehrinde korunur. Bu bark Opet Festivali'nde büyük bir törenle kaldığı yerden çıkarılır ve tanrının heykeli üzerine yerleştirilir. Bu yolla heykel festival sırasında, Karnak Tapınağı'ndan Luksor Tapınağı'na taşınmaktadır. Bir diğer bark ise tanrı *Osiris*'e ait olandır. Dendera Tapınağı'nın tavanında yer alan rölyeflerde Abydos'ta Tanrı *Osiris*'in heykeli barka konulup mezarına götürülüp sonra tekrar geri getirilir. Bu eylemin amacı *Osiris*'in yeniden canlanmasını temsil etmektir (Mark, 2017). Günümüze kalan en güzel örnek Firavun Khufu'nun piramidinin yanında bulunan Güneş barkıdır (Bkz. Şekil 2.6).

2.3.1.2. Dikilitaş/ Obelisk

Dikilitaşların amacı bir kişi veya olayı anmak ve tanrıları onurlandırmak için yapılırlardı. Bir kaidenin üzerine dikilen baş kısmı konik şeklinde olan gövdesi kare olan bir sütundur. Başındaki konik kısmı *Ben-Ben taşı* olarak da görülürdü. Eski Krallık döneminden Roma dönemine kadar yapımı devam etmiştir. Asvan bölgesinden çıkan granit taştan yekpare olarak yapılırdı. Dini anlamlarından en önemlisi yaratıcı Güneş Tanrısı'nın kutsal höyüğünü

temsil etmekteydi. Dikilitaşlar çift halinde dikilirlerdi bunun sebebi ise bir tanesinin Güneş'i diğerinin ise gece Güneşi olan Ay'ı temsil etmesiydi (Owasu, 1998: 149). III. Tuthmosis'ten sonra dikilitaşlara adaklar adanmaya başlanır ve Roma dönemine kadar da devam eder. Dikilitaşlar Güneş saati olarak da kullanılmaktadır. Asvan'dan gelen dikilitaşlar firavunun katıldığı bir tören ile kaidenin üzerine dikilmektedir. En çok dikilitaş diken kişi II. Ramses'tir. Dikilitaşlar Asvan'dan İskenderiye'ye kadar bütün Mısır'da bulunuyordu ancak Teb ve Heliopolis bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Bunun sebebi ise Güneş Tanrısı'nın tapınım bölgeleri olmasıdır. Dikilitaşlar Güneş Tanrısı'nı onurlandırmak için sık sık tapınakların bahçelerine dikilmektedir. Heliopolis'teki dikilitaş I. Senusret zamanında dikilmiştir (Mark, 2016).

Dikilitaşlar yekpare granit bloğun dört tarafında yazılar yazılmış ve farklı boyutlardaki taşlardır. Orta Krallık zamanında tapınakların önüne çift olarak dikilmeye başlanmıştır (İnan, 1992: 293-294). Roma döneminde dikilitaşlar Roma'nın başkentleri olan Roma ve Konstantinapolis'e (Bkz. Şekil 2.7) getirilmiştir. Daha sonra Paris ve Londra gibi Avrupa çeşitli şehirlerine de götürülmüştür (Ünsal, 1960: 37).

2.3.1.3. Ben-ben Taşı

Ben-ben Taşı Mısırlılar için en yaygın sembollerden biridir. Heliopolis bölgesindeki yaratıcı Güneş Tanrısı'nın tezahürü olduğuna inanılan monolitik bir taş vardır ve bu taş Ben-ben Taşı demektirler (Owasu, 1998: 149). Bu taş Güneş Tanrısı'nın kadim sulardan çıkıp oturduğu ilk kara parçasının temsilidir. Mısır tarihinin en eski devirlerinden beri muskaları ve heykelleri yapılan bir objedir. Piramit yapıları da bu taştan esinlenerek yapılmıştır (Bkz. Şekil 2.8). Özellikle Yeni krallık zamanında bolca örneği bulunur (Mark, 2017). Bunun dışında geleneksel olarak "Güneş kursu" da Güneş Tanrısı'nın en yaygın tezahürüdür. Bazen yanında şahin kanadı ya da Uerus yılanı bulunmaktadır.

2.3.2. Güneş Tanrısı'nın Sembolleri Olan Bitkiler

İlk zamanlarda eski Mısırlılar, tanrıların ve tanrıçaların ağaçlarda yaşadıklarına inanmaktadırlar. Bu inanış *Totemizm* ile bağlantılıdır. İleriki zamanlarda bu inanç yavaş yavaş değişse bile tanrı ve özellikle tanrıçaların hep bir kutsal bitkisi olmuştur ve onunla anılmaya başlamışlardır. Tanrı *Horus*'unki Akasya ağacı, *Wepwawet*'inki İlgin ağacı ve Güneş Tanrısı *Ra*'nunki Firavun İnciri ağacıdır (Owasu,1998: 233) Güneş Tanrısı ile bağlantılı olan *Hathor*, *İsis*, *Nut* gibi tanrıçaların bir unvanı da *Firavun İncirinin Hanımı*'dır. Bu tanrıçalar mezar rölyeflerinde "firavunu emziren ağaç" olarak betimlenirler. Kutsal ağaç kavramı zaman içerisinde bu tanrıçaların ayrılmaz bir parçası haline gelir ve firavunlar öldükten sonra

tanrıçanın rahmini temsil eden ahşap tabutlara mumyalanıp konulur (Wilkinson, 2016: 168-169).

Mısır'da hem beyazı hem de mavisi bulunan Lotus çiçeği, kokusu ve güzelliğiyle tarihin erken dönemlerinden itibaren Mısırlıların kalbinde yer etmiştir. Tabiatıyla, Lotus'a olan bu ilgi, bölge halkının inançlarına da yansımıştır. Tanrı *Nefertem*'in simgesi olarak kabul edilen Lotus çiçeği, *Isı ve Güneş Tanrısı* ile birleştikten sonra Güneş Tanrısı'nın bir simgesi haline gelmiştir. Bu bitkinin “ilahi ışık” ile “kaotik karanlık” arasında bir bağlantı kurduğu varsayılır. Bitki, geceleri çiçeklerini suyun altına çeker; sabahları da tekrar yüzeye çıkararak çiçek açar. Bundan dolayı umut ve yeniden doğuşla ilişkilendirilmiştir. *Ölümler Kitabı*’nda Güneş Tanrısı *Ra*'nın Lotus çiçeğinden çıktığı yazmaktadır.

Güneş Tanrısı ile ilişkilendirilen bir diğer bitki ise Hurma ağacıdır. Hurma ağacı başındaki taçtan dolayı Mısır'da Güneş ile ilişkilendirilir ve *Ra*'nın “kutsal ağacı” kabul edilir. Bundan başka Firavuninciri ağacı da Mısır'da “kutsal ağaç” olarak görülmektedir. Çünkü sadece “hayat veren suyun” olduğu yerlerde büyürler (Owasu, 1998: 241-243).

2.3.3. Güneş Tanrısı'nın Sembolleri Olan Hayvanlar

2.3.3.1. Bennu/ Feniks/ Balıkçıl Kuşu

Bennu isminin anlamı “parlamak” ve “yükselmek”dir. Bennu, Heliopolis bölgesinde tapınılan, Nil Nehri'nde sıkça görülen kuşlardan biridir (Owasu,1998:265).

Kaos'un karanlık sularından ilk çıkan ve çığlık atmasıyla sessizliği bozan ve ilk sesi çıkaran kuştur. Karanlık sularından çıktıktan sonra ben-ben taşının üzerine yani kutsal höyüğün üzerine konmuştur. Bennu kuşu Heliopolis'te Güneş Tanrısı *Ra*'nın tezahürü olmuş ve *bası* (cesedi) olarak görülmüştür. Heliopoliste Bennu kuşu ya *Ben-Ben taşının* üstünde ya da kutsal Söğüt ağacının üstünde tünemiş olarak betimlenmektedir. Otuz yılda bir kez güçlerini ve zindeliklerini tekrardan bahşetmesi için Bennu kuşu adına festival düzenlenmektedir (Pinch, 2019: 190-191).

Bennu kuşu Güneş Tanrısı *Ra*, Tanrı *Atum* ve Tanrı *Osiris*'i temsil eder. Bennu kuşu, Güneş gibi tekrar tekrar doğduğundan dolayı “Yıldönümlerinin Efendisi” adını almıştır. Herodot'a göre Bennu kuşu her 500 yılda bir kendini alevlere verir ve yumurtasından yeniden doğar. *Piramit Metinleri*'nde *Sarı Kuyruksallayan* olarak görülmektedir ancak ileri ki zamanlarda Balıkçıl kuşu ile özdeşleşmiştir (Wilkinson, 2016: 212).

2.3.3.2. Mayıs Böceği/ Bok Böceği

Kutsal Mayıs böceğinin ismi *Kepri/Kheper* ya da *Khepera* olarak geçmektedir ve “vücut bulan (yaratılan)” ya da “vücuda getiren (yaratan)” anlamlarına gelmektedir. Yeniden doğuşu, metamorfozu ve yenilenmeyi temsil eder (Haktanır, 2010: 248).

Güneş Tanrısı *Ra*'nın dört ana biçiminden biri olan Kutsal Mayıs böceği, *Piramit Metinleri*'nde Güneş Tanrısı'nın isimleri arasında geçer. *Ra*'nın gündüz kayığıyla da ilişkilendirilir (Pinch, 2019: 235). Kutsal Mayıs böceği, yumurtalarını bir gübre topunun içine koyar, bu gübreyi bir çukur açıp oraya kadar sürükler ve oraya koyar. 40 gün sonra yumurtadan yavrular çıkar ve anneyi (karnını) yerler. Mısırlılar, Mayıs böceklerinin sadece erkek olduğuna ve Güneş Tanrısı gibi kendi kendilerine var olduklarına inanmaktadırlar (Owasu, 1998: 176).

Mayıs böceğinin temsili, bizzat kendi şeklinde ya da Mayıs böceği yüzlü bir insan şeklinde verilmiştir (Bkz. Şekil 2.9). Bu böceğin taştan ve fayanstan birçok muskası yapılmıştır. Karnak Tapınağı'nın bahçesinde devasa bir *Scarebe* heykeli bulunmaktadır (Wilkinson, 2016: 232).

2.3.3.3. Firavun Faresi

Firavun faresi, Tanrı *Atum*'un “kutsal hayvanı”dır. Daha sonra *Ra*'nın kutsal hayvanı oldu. Yılanlara olan düşmanlığı sayesinde Heliopolisli din adamları tarafından *Güneş kültüne* dâhil edilmiştir. Efsaneye göre Tanrı, *Apep* yılanı ile savaşmak için Firavun faresi kılığına girmiştir. Bu hayvanlar yeraltı dünyasının iyi ruhları olarak görülürler ve temsillerinde Güneş sembolleri ve *Uraeus* yılanı ile betimlenir (Owasu, 1998: 271).

2.3.3.4. Arı

Nil Vadisi'nde MÖ III. bin yıldan beri arıcılığın yapıldığı bilinmektedir. Arının ürünü olarak bal hem gıda olarak hem de tıbbî merhem olarak kullanılmaktadır. Efsaneye göre Güneş Tanrısı *Ra*'nın döktüğü gözyaşları arılara dönüşmüştür. Bu yüzden tanrının tapınaklarında arı tasvirleri gözüktür (Owasu:1998: 257).

2.3.3.5. Yılanlar

Yılanlar eski Mısır inancının en eski devirlerinden beri var olan yaratıklardır. Mısır metinlerindeki en eski büyüler başta kobra olmak üzere yılanlara karşı koruma büyüleridir. Yılanlar düzen ile kaos arasındaki savaşta her iki tarafta da yer alan varlıklardır. Güneş Tanrısı'nın da düşmanı, *Apep* adı verilen büyük bir yilandır. Yunanca *Uraeus* adı verilen bu yılanın Mısır dilindeki karşılığı “İaret” olup dikilen kelimesidir. Yaratıcı Tanrı *Ra-Atum*

çocuklarını karanlık sulardan kaybedince Göz Tanrıçası'nı onları bulmak için gönderir ve Göz Tanrıçası çocuklarla geri döndüğü zaman Güneş Tanrısı'nın gözünü yenilediğini görür ve buna çok öfkelenir. Güneş buna karşı onu tüm tanrılardan daha güçlü bir yılanla dönüştürür ve ona yakıcı zehri verir. Güneş Tanrısı'na ve onun varislerine karşı olan herkese karşı bunu kullanmasını ister. Güneş Tanrısı gökyüzüne çekilirken oğlu *Geb*'e Mısır tahtını bırakır ve yeraltındaki yılanlarla savaştığını emreder. Kobra görünümlü üç tanrıça Mısır'da yılan biçiminde görülen en yaygın tanrıçalardır. Bunlar sazlıklarda *Wadyt*, tarlalarda *Renenutet* ve çöldeki tepelerde *Meretseger*'dir (Pinch, 2019: 325-26).

Tanrıça *Uacet* ismi “yeşil biri” anlamına gelir. Yılan biçimli bir tanrıçadır. Tanrıça Mısır taşlarında Güneş diski ile yer alır. Ve “büyünün büyüğü” sıfatını alır. Güneş Tanrısı *Ra*'nın gözü olarak da görülür. Tanrıça “Güney bölgesinin hanımı” olarak metinlerde geçmektedir. Tanrıça *Uaret*'in temsili saldırmaya hazır bir kobra biçimindedir. Kuzey Delta'daki Buto şehrinde bu tanrıçaya tapılmaktadır ve tapınağına Per-Nu ismi verilir bu da “alev evi” anlamına gelir (Wilkinson, 2016: 227).

Apep yılanı Güneş Tanrısı *Ra*'nın büyük düşmanı ve çözüme, karanlık ve yokluk güçlerinin bir temsilidir. *Nun*'un karanlık sularında var olan bir canlıdır. Özellikle Yeni Krallık zamanında yapılan betimlemeleri ile bilinmektedir Güneş Tanrısı'nın gece yolculuğunun yedinci ve on ikinci saatlerinde Güneş teknesine saldırmakta ve Tanrı *Set* tarafından durdurulmaktadır (Pinch, 2019: 173). Bu teknede *Hathor*, *Neith*, *Geb* gibi birçok tanrı ve tanrıçalar da bulunmaktadır. Yılan *Apep*'i sürekli öldürmelerine karşın *Apep* her gün yeniden doğmakta ve her gece tekrardan saldırmaktadır. Bu inanç muhtemelen yılanın deri değiştirmesinden dolayı yenilenmeyi temsil ediyordu. Yeni Krallık döneminde yazılan *Apep'in Kitabı*'nda *Apep*'e karşı yapılması gereken büyü ve ritüeller yazmaktadır ve birçok tapınakta bu büyü ve ritüeller rahipler vasıtasıyla yapılmıştır (Wilkinson, 2016: 222).

2.3.3.6. Mnevis Boğası

Mnevis boğası Heliopolis'in kutsal hayvanlarından biridir ve Güneş Tanrısı *Ra*'nın “Ba'sı” ya da “Gücü” olarak görülüyordu. Tarihçi Manetho¹⁶'ya göre II. Hanedanlık'tan itibaren Heliopolis'te tapınılıyordu. Aslında ayrı bir tanrı olmasına karşın *Heliopolis kültürünün* içine dahil edilmiştir. Memfis'teki Apis boğasından sonraki en önemli boğasıydı. Heliopolis rahipleri tarafından Apis boğasının babası ilan edilmiştir. *Tabut Metinleri*'nde ismi Nem-U-er'dir. Mnevis boğasının tezahürü ise boynuzlarının arasında “Güneş diski ve Uraeus Yılanı”

¹⁶ Mısır'da Yunan hakimiyeti sırasında rahiplik yapan Mısırlıdır. “Aegyptiaca” adlı eseri yazmıştır.

olan bir boğa şeklindedir. Mnevis boğaları öldükleri zaman özenle hazırlanan bir törenle Heliopolis'teki Ana Güneş Tapınağı'nın kuzeyine gömülürlerdi. Akhenaton döneminde de tapınılmaya devam edilmiştir. Mnevis boğası, Yunan-Roma dönemindeki tapınaklarda yer alırdı ve *Serapis*¹⁷ ile birleşmiş ve Serapis-Osormnevis Tapınağı yapılmıştır (Wilkinson, 2016: 174-75).

2.4. Güneş Tanrısı'nın Evi: Tapınaklar

2.4.1. Heliopolis'teki Güneş Tapınağı

Güneş Tanrısı'nın ana tapınım yeri, Yunanlıların Heliopolis dedikleri Mısırlıların ise İunu dedikleri Aşağı Mısır'ın 13. *sepatı*dır. Bu kent hanedanlık öncesi dönemde kurulmuştur. Bu kentte Güneş Tanrısı'na ait tapınaklar bulunuyordu bu da Mısır'ı ekonomik ve ideolojik açıdan önemli bir konuma yükseltiyordu. Günümüzde bölgede I. Senusret döneminden kalma bir tane dikilitaş bulunmaktadır. Bunun dışında Akhenaton ve Ramsesler döneminde de bölgede restorasyon olmuştur. I. Seti döneminde tapınağın girişini gösteren bir ağaç oyma maket günümüze kadar kalmıştır.

Heliopolis kenti bugün Mısır'ın başkenti Kahire şehrinin içindedir. Bu yüzden bölgede yoğun bir yerleşim mevcuttur. Diğer kentlerin yapımı için daha sonraki dönemlere de buradaki taşlar yeni yapılan kente taşınmıştır. Yerleşim olmasından dolayı bölgede arkeolojik kazılar yapılamamaktadır. Bundan dolayı bu tapınakla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Kentin topografyası hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Bölgede Mısır siyasî tarihi boyunca yapılmış birçok heykel ve kabartma bulunmaktadır. Masif tuğladan yapılmış 1100x475 metre kare alan mevcuttur. Büyük Ra Tapınağı'nın dışında 10 tane daha tapınak vardır. Ancak bu tapınakların Ra Tapınağı'na mı bağlı yoksa bağımsız tapınaklar mı olduğu belli değildir. I. Senusret Dikilitaşı'nın (Bkz. Şekil 2.10) güneydoğusunda VI. Hanedanlık'a ait Heliopolis rahiplerinin mezarları bulunmuştur. Yine bu dikilitaşın kuzeydoğusunda Ramsesler dönemine ait Mnevis boğası mezarlığı bulunmaktadır. El- Matariya bölgesinde de Geç Dönem'e ait mezarlar bulunmaktadır (Baines ve Malek, 1986: 169-170).

2.4.2. V. Hanedanın Güneş Tapınakları

Güneş kültü IV. Hanedan döneminde büyük önem kazandı ve V. Hanedan döneminde son iki firavun dışındakiler Güneş tapınakları yaptılar. Toplam altı tane olan bu tapınaklardan

¹⁷ Serapis Yunan hâkimiyetindeki Mısırdaki tapınılan karma bir tanrıydı. Tanrı Osiris ile kutsal boğa Apis'in birleşmesi ile oluşmuştur. Yunan Tanrılarından Zeus ile bir tutulmuştur. Tapınaklarına Serapeum denilmektedir.

günümüze sadece iki tanesi ulaşabilmiştir. Bu tapınaklar AbuSir ve AbuGhurap bölgesindedir (Yiğit, 2019: 58-59).

Bunlardan günümüze kadar en iyi korunan Niuesser Güneş Tapınağı'dır (Bkz. Şekil 2.11). M.Ö. 2430-2400 yılları arasında yapılmıştır ve diğer kült tapınaklarının aksine kapalı ve karanlık mekânlardan ziyade açık hava tapınağıdır zaten Güneş Tanrısı'na da açık havada tapınılmaktadır (Gates, 2015: 145). Ana bina doğu-batı eksenindedir ve Vadi Tapınağı, "Geçit" ve "Ana Tapınak" adı verilen üç bölümden oluşur. Bu tapınağın en belirgin özelliği içinde sunak bulunan açık hava avlusudur. Bu avlunun içinde Güneş Tanrısı'nın sembolü olan dikilitaş bulunmaktadır ancak Yeni Krallık'taki dikilitaşların aksine yekpare değildir ve kerpiç üzerine kireçtaşından kaplama yapılmıştır (Baines ve Malek, 1986: 150). Tapınak kireçtaşıyla kaplanmış yapay bir tümseğin üzerine yapılmıştır ve tapınak 100,5x76,5 ebatlarındadır. Avlunun etrafı revaklarla çevrilidir. Revakın duvarlarında çeşitli dinî olmayan kabartmalar bulunmaktadır. Avluda adak hayvanların kesimi için bir alan ve güneşe ait açık bir sunak ve ambarlar bulunmaktadır (Gates, 2015: 145). Revakın duvarlarında firavunun Sed Festivali'nden görüntüleri ve Mısır kırsalının taşkın ve hasat dönemine ait kabartmaları mevcuttur. Tapınağının hemen yanında Güneş Tanrısı'nın barkının kerpiçten yapılmış bir heykeli bulunmaktadır (Baines ve Malek, 1986: 150-51). Nuissere Güneş Tapınağı'nın Mısır dilinde ismi "Shesepu-ib-Ra" yani "Ra'nın Keyfi"dir. Bu heykel, Ludwig Borchardt tarafından keşfedilmiştir. Mevsimler Odası'na ait kabartmalar eşsiz güzelliktedir. Bu tapınak Ramsesler döneminde restore edilmiştir (Hill, 2010).

Bir diğer tapınak ise Abusir'de Firavun Usarkef tarafından yapılmıştır. Mısır'daki korunmuş en eski tapınak, Güneş Tapınağı'dır. Bu tapınağa "Ra'nın Başşehri" ismini vererek önemi vurgulanmıştır (Schlögl, 2019: 46) Tapınak basit ve kabartmalardan yoksundur bunun nedeni ise Usarkef 7 yıl tahtta kalması ve tapınağın bitimini görememiştir. Tapınağın kalıntıları 1957-1957 yılları arasında H. Ricke ve G. Heany tarafından yapılan kazılar sonucu ortaya çıkmıştır (Baines ve Malek, 1986: 148).

Bu tapınakların arşivleri günümüze kadar kalmayı başarmıştır ve Mısır'ın V. Hanedan'ın muhasebe kayıtları buradadır. Firavuna gelen bütün gelirler, ki bunlar erzak ve kumaş gibi mal cinsindedir ve yapılan bütün dualar ve adaklar burada revaklara işlenmiştir (Valbelle, 1992: 23-24).

XVIII. Hanedan'ın kadın firavunu Hatşepsut'un Deyr'ül Bahri'deki cenaze tapınağının içinde Ra-Horakhty'e ait bir ibadet odası bulunmaktadır. Bunun dışında II. Ramses'in Abu Simbel'de yaptırdığı tapınağın içinde Ra-Horakhty'ye ait bir ibadet odası da vardır ve tapınağın giriş kapısının üzerinde Güneş Tanrısı *Ra*'nın bir heykeli mevcuttur. Bütün bunlar göz önüne

alındığında Yeni Krallık zamanında her ne kadar *Amon kültü* ön planda olsa da *Ra kültü* ortadan kalkmamıştır ve Mısır'ın din değiştirmesine kadar da bu kült devam edecektir.

Heliopolis Güneş inancının somut temsili olan bu tapınaklar her ne kadar zarar görseler de günümüze kalmayı başarmışlar ve Mısır toplumunu anlamamızda bize yardımcı olmuşlardır.

2.4.3. Aton Tapınakları

Firavun Akhenaton, iktidara geldikten sonra Teb'de, *Amon*'un arazisinin üzerine inşa edilmiş olan Karnak Tapınağı'nın yanında kurulan ve girişi doğuya bakan büyük bir tapınak yaptırmış ve bu tapınağı Tanrı *Aten*'e armağan etmiştir. Tapınağın ortasında kral ve kraliçenin heykelleri bulunmaktadır. Tapınağın ismi Gem-pa-aton'dur ve "Aton Bulunur" anlamına gelmektedir. Tapınağın ebatları 130 metre uzunluğunda ve 200 metre genişliğindedir (Akgün, 2021: 78). Tapınağın giriş yönünün doğuya bakıyor olması Akhenaton'un gelecekte yapacakları hakkında şimdiden bilgi verir niteliktedir. Bunun dışında Nübye'de Memfis'te ve Sesebi gibi yerlerde de *Aton*'a ait tapınaklar yapılmıştır (Wilkinson, 2016:241).

Aton tapınaklarının asıl yeri, Firavun Akhenaton'un yeni başkent olarak kurduğu Akhet-Aton'dur (Bkz. Şekil 2.12) Bu kentin merkezinde *Aton*'a adanmış büyük bir tapınak bulunmaktadır. Bunun dışında bir küçük tapınak ve *Aton*'un evi olan bir mesken de bulunmaktadır. Büyük tapınak bir Güneş Tapınağı olmasından dolayı çatısı yoktur ve ortasında Güneş diski bulunmaktadır. Bu tapınakta Güneş'e belirli zamanlarda kurbanlar verilirdi. Tapınağın boyutları 760x290'dır (Gates, 2015: 165). Bu tapınak yapılırken daha önceki gibi büyük taş bloklardan değil, bir insanın kaldıracabileceği büyüklükte olan ve "Talatat" adı verilen küçük taş bloklardan inşa edilmiştir (Mieerop, 2019: 196).

Amarna mezarlarında bu tapınaktaki ritüellerle ilgili birçok kabartma bulunmaktadır. Kutsal alanda birçok küçük tapınak bulunmaktadır ve girişin hemen sağ tarafında "Per- Hai" adında bir "şenlik evi" bulunmaktadır. Bu yapı uzun ve hipostil bir salondan ibarettir. Buradan altı açık hava avlusundan Gem Aton'a geçilmektedir. Bu yapının kuzey ve güney yanları güneş yılı takvimine göre 365 tane sunu masasıyla çevrilidir. Bu yapıyan hemen yanında ise bir mezbaha bulunmaktadır (Gates, 2015: 1665).

Küçük tapınakta iki dikdörtgen şeklinde yapılmış iki ayrı parçadan oluşmakla birlikte içerisinde ağaçlık koru ve kerpiç bir sunak bulunmaktadır. Toplam üç avludan oluşan bu yapı 200x120 ebatlarındadır. Üçüncü bölümdeki alan ağaçlarla kaplıdır. Tapınağın etrafında üretim yapılan dükkânlar bulunmaktadır (Erişken, 2020: 176).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM - GÜNEŞ TANRISININ EDEBİ METİNLERİ

Güneş Tanrılarına ait mitolojik metinler başta olmak üzere pek çok edebi metin Mısır tarihi boyunca kaydedilmiştir. Mısır Güneş ilahilerinin altın çağını ise MÖ 1500'den 1200'e kadarki üç yüzyıl anlaşılmaktadır. Mısır Tarihinin başka hiçbir döneminde Güneş Tanrısını öven bu kadar sayıda şiir üretilmemiştir (Assman, 1995: 1).

3.1. Yaratılış Miti

3.1.1. Heliopolis Yaratılış Miti

M.Ö. 3 binli yıllarda bugünkü Mısır'ın başkenti Kahire şehrinin kuzeydoğusunda yer alan Iubu yani Heliopolis şehrinde Mısır tarihinin en eski yaratılış miti ortaya çıkmıştır. Burayı tapınağın yapılmasından tam 2 bin yıl sonra ziyaret eden *Heredot*, kente “Güneş Şehri” ismini vermiştir. Bu şehrin isminin anlamı ise Mısır dilinde “sütun” anlamına gelen *İunut mehettir* (Haktanır, 2010: 186). Heliopolisli din adamlarının ortaya çıkardığı bu mit ilk defa V. Hanedan ve VI. Hanedan zamanında *Piramit Metinleri*'nde yazıya geçirilmiştir (Hart, 2010: 16).

Evren oluşmadan önce karanlık içinde dingin sular bulunmaktadır ve bu sulara *Nu* ve *Nun* adı verilmiştir. Eski Mısır'da neredeyse bütün tapınaklarda bu suyu temsil eden bir “Kutsal Göl” bulunmaktadır. Bu göl yaratılıştan önceki “Yokluk” dönemini temsil etmektedir. Bu karanlık ve yokluk bizim bildiğimiz karanlık ve yokluk değildir çünkü bu yokluk döneminde ne aydınlık ne de varlık vardı. Bu yüzden bizim bildiğimiz yokluk ve karanlık kavramları daha oluşmamıştır (Hart, 2010: 16, Haktanır, 2010: 186).

Heliopolisli rahiplere göre bu karanlığın içinden “TM” yani *Atum* çıkarak bir tümseğin üzerine konmuştur. Böylece evrende ilk defa bir varlık oluşmuştur. Bu tümseğin adı Ben-Ben'dir. Birçok tapınak, Ben-ben taşına ithafen doğal tümseklerin üzerine inşa edilmiştir. *Atum*'un taşlaşmış spermi olarak görülen bu taşın kalıntıları Heliopolis'teki Hewet Ben-Ben yani Ben-Ben'in Konağı olduğu düşünülmüştür. Ben-Ben taşları ileriki dönemlerde göğe doğru yükselerek Dikilitaşları oluşturmuşlardır (Hart, 2010: 17).

Atum ismi hem “olmak” hem de “olmamak” anlamına gelir. *Atum* kendi kendini var eden yegâne varlıktır. Güneş Tanrısı *Ra* ile birleşen *Atum*, *Ra-Atum* olarak bu tümseğin üzerinde *Nefertem* adındaki Lotus çiçeğinden doğmuştur. Daha sonra *Ra*'nın ruhu Bennu Kuşu burada bağırarak evrendeki ilk sesi çıkarmıştır (Haktanır, 2010: 188).

Tanrı *Atum* tek başına oğlu Hava ve Işık Tanrısı *Shu*'yu ve kızı Rutubet ve Nem Tanrıçası *Tefnut*'u yaratıyor. Bu tanrı ve tanrıçanın yaratılışı ile ilgili iki ayrı görüş

bulunmaktadır. Bunlardan ilki Güneş Tanrısı *Ra-Atum*'un mastürbasyon yaparak menisinden bu iki tanrıyı var etmiş olmasıdır. Bu bilgiyi *Piramit Metinleri*'nin 527. mısrasında “erkeklik organını eline alan *Atum*, spermelerinden ikiz tanrılar olan *Shu* ve *Tefnut*'u yarattı.” ifadesi yer almaktadır (Hart, 2010: 18-19). Bir diğer görüş ise “tabut metinlerinin birçok kısmında yer alan *Shu*'nun *Atum*'un burnundan düştüğü ve *Tefnut*'un ağzından fırladığı ileri sürülmüştür” (Pinch, 2019: 108). Her iki görüş de ana kaynaklarda geçmesine karşın *Piramit Metinleri*'nin daha eski olmasından dolayı birinci görüşü kabul etmekteyiz.

Tanrıça *Tefnut* ve Tanrı *Shu* karanlıkta oynarken kaybolurlar ve Güneş Tanrısı buna çok üzülür. Bir gözünü çıkarır ve onları araması için kadim suların içine gönderir. Bu mit, tabut metinlerinin 76. mısrasında Tanrı *Shu*: “*Atum* bir keresinde beni ve kız kardeşim *Tefnut*'u aramak için ‘tek gözü’nü gönderdi. Ben karanlıkta ışık tuttum ve göz beni buldu” demiştir (Pinch, 2019: 109). Tanrı *Shu* ve Tanrıça *Tefnu*'un birleşmesinden Yeryüzü Tanrısı *Geb* ve Gökyüzü Tanrıçası *Nut* ortaya çıkmıştır. Tanrı *Geb* yere uzanmış ve bir kolu üzerine yatmış bir adam olarak tasvir edilmektedir. Eski Mısırlılar depremlerin kahkahasından ve tahılların kaburgasından çıktığına inanmışlardır. Tanrı *Shu*, Tanrı *Geb*'i ve *Tefnut*'u birbirinden ayırınca *Geb* o kadar çok ağlar ki nehirler, göller, denizler ve okyanuslar onun gözyaşından oluşur. Aynı zamanda *Geb*, toprakla bütünleştiği için “mezar” olarak da görülmüştür. Tanrıça *Nut*'un temsili ise bazen bir inek bazense *Geb*'in üzerinde duran bir kadındır. Güneş Tanrısı *Ra*'nın Gökyüzü Tanrıçası *Nut*'un rahminden doğduğuna inanılır. Bu yüzden Güneş doğarken gökyüzü kızıla boyanır. Daha sonra Güneş 12 saatlik döngüsünü tamamlayıp buradan “*Duat*”a gider. Ölen insanlar ve firavunlar, Gökyüzü Tanrıçası *Nut*'un vücudunda birer yıldız olacağına inanmaktadırlar. Tanrı *Geb* ve Tanrıça *Nut*'un *Aser*, *Aset*, *Neht-Het* ve *Seth* olmak üzere dört çocuğu vardır (Haktanır, 2010: 188-189).

Güneş Tanrısı *Ra*'nın *Duat*'taki 12 saatlik yolculuğuna birçok tanrı ve tanrıça eşlik etmektedir. Bu yolculuk Güneş Tanrısı'nın ezeli düşmanı *Apep*'i öldürmesi (Budge, 2017: 13) ve tekrar dünyaya dönmesi ile son bulur. Bu miti Helipolisli rahipler bu tanrılar grubuna “dokuzlar” anlamına gelen *Pesedjet* adını verir ve bu miti sadece dinî amaçla değil aynı zamanda siyasî amaçla da kullanmışlardır (Üstüner, 1998: 79).

3.2. Öte Dünya Kitapları

3.2.1. Piramit Metinleri

Piramit Metinleri ilk kez 1880 yılında Gaston Maspero, Heinrich ve Emile Brugsch kardeşler tarafından bulunmuştur. İlk önce Kral Unasin mezarında tespit edilmiş daha sonra Teti, I. Pepi, I. Merenre ve II. Pepi'nin mezarında da bu metinlere rastlanmıştır. Farklı Mısır

bilimciler tarafından bu metinler İngilizceye, Fransızcaya ve Almancaya çevrilmiştir. 1926-33 yılları arasında Gustave Jaquier tarafından VIII. Hanedan krallarından İbi ve VI. Hanedan kraliçelerinden Ucepten, Neith ve Iput'un mezar odalarında da bu metinlere rastlanmıştır. Eski Krallık'tan sonraki dönemlerde asil mezarlarında bu metinlere rastlanır. Bu metinler Eski Mısır dilinde, Eski Krallık kelimeleri ile dilbilgisine uygun olarak yazılmışlardır (Haktanır, 2010: 180).

Piramit Metinleri, Eski Mısır'ın en eski dinî metinlerini oluşturan yazılı külliyattır. Bu metinler lahit odalarında ve onun önündeki odada bulunmakla birlikte tabutun konulduğu lahidin dış yüzeyine de yazılmaktadır. *Firavun Teti*'nin tabutunun üzerinde de yazılıdır. I. Pepi ile yazıtlar ön odalara, II. Pepi'den sonra ise kraliçe mezarlarına yazılmaya başlanmıştır. Süsleme olarak sadece mezar odasının tavanına yıldızlar çizilmiştir. Eski Krallık'ın ardından I. Ara Dönem'de memurların mezarlarında da yazılmıştır. Bu metinlerin geneli sağdan sola doğru okunacak şekilde yazılmıştır. Ancak hangi sıra ile okunacağı bilinmemektedir (Hournung, 2006: 19).

Piramit Metinleri'nde ilahiler, tanrıların isimleri ve tanımları, büyüler ve ayinlerde okunan dualar yer almaktadır. Bu metinlerin bazıları yazıdan önceki dönemlere ait olabilmektedir. Bu gizli bilgiler saray ve tapınaklardaki deri veya papirüs üzerine yazılmış metinlerdir. Bu metinler, "okutman rahip" denilen özel bir sınıfa mensup olan rahipler tarafından kopyalanır, okunur ve hazırlanır. Ancak ne yazık ki bu papirüslerden ya da derilerden hiçbiri günümüze kalmamıştır (Pinch, 2019: 30).

Piramit Metinleri'nde yaklaşık olarak 760 tane büyülü söz bulunmaktadır. 675 adet büyüü içeren bu koleksiyon II. Pepi'nin mezarında bulunmaktadır. Her büyüün başında "söylenecek sözler" ifadesi yer almaktadır. Bu metinler "Ağız Açma Töreni"¹⁸ne atıfta bulunan ilk metinlerdir. Bunun dışında metinler Heliopolis rahipleri tarafından yazılmıştır çünkü ağırlıklı olarak Güneş inancı ve Güneş Tanrısı *Ra*'nın mitleri yer almaktadır. Bunun dışında diğer yaratılış mitleri de bu metinlerde geçer. Yine Tanrı *Osiris*'in öldürülmesi ve *İsis*, *Horus Miti* ve *Seth*, *Horus Miti* bu metinlerle yazıya geçirilmiştir¹⁹ (Hill, 2015).

3.2.2. Tabut Metinleri

Tabut Metinleri, Orta Krallık döneminde yazılmaya başlanmıştır ve ilk olarak Dakhla Vahası'ndaki Balat mezarlığındaki Medunefer isimindeki kişinin tabutunun üzerinde

¹⁸ Firavun mumyalandıktan 70 gün sonra rahipler tarafından cenaze tapınağına getirilir ve Sem rahibi tarafından ağız Demir bir alet ile açılır. Bunun yapılmasının nedeni ise Mumyanın kendisini öteki dünyada savunması içindir.

¹⁹ Plutarkhos'un *De İside* adlı eserinde bu mitler yazılmıştır.

bulunmuştur. El yazısı hiyeroglifle yazılmış olan bu metinler daha çok Orta Mısır'da bulunan Beni Hasan, Suit, Meir ve Deir el Bersha mezarlarındaki tabutlarda bulunmuşlardır (Haktanır, 2010: 183). Metinler tabutun üzerine, iç organların konulduğu kanopik vazolara, ölen kişinin temsil edildiği maskesine, stellere ve papirüslere yazılmıştır (Hill, 2018).

Tabut Metinleri'nde 1185 büyülü söz yer almaktadır. Büyülü sözlerin çoğunun işlevi ile aynı ismi almıştır; örnek verecek olursak ölen ruhun Güneş Tanrısı'nın kayıgını kullanabilmesi için "*Ra'nın Büyük Teknesini Kullanmak İçin Büyü*" adlı tabut metnikullanmışlardır. Buna ek olarak büyülerin yanında tanrı ve tanrının monologları ya da tanrı ve tanrıçaların birbirleri ile konuşmaları yer almaktadır (Pinch, 2019: 34-35).

Tabut Metinleri, Orta Mısır dili ile yazılmıştır. Bu dil literatürde klasik Mısır dili olarak geçmektedir. *Piramit Metinleri*'nden farklı olarak mitlerin bazı farklı versiyonları ve görsel olarak anlatılan *İki Yol Kitabı* (Bkz. Şekil 3.1) ve *Sunu Diyarı* bölümleri bulunmaktadır. *Tabut Metinleri*, *Piramit Metinleri*'nin tersine sadece kraliyet ailesine değil asillerin ve *sepat*ların yönetici ailelerinin mezarlarında da kullanılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere öte dünya imkânları kraliyetin tekelinden çıkmış ve asillerin de hizmetine sunulmuştur. Bu metinlere içerik olarak bakıldığında Güneş Tanrısı ve mitleri ağırlıkta olmakla birlikte artık *Osiris kültü* de ağırlık kazanmıştır. *Piramit Metinleri*'nin aksine tabut metinlerinde anlatılan olaylar daha somuttur ve öte dünyanın tehlikeleri daha çarpıcı şekilde anlatılmıştır (Hornung, 2006: 32-33). Güneş mitlerinin ağırlıkta olması bu metinlerin Heliopolisli rahipler tarafından yazılmış olabileceği fikrini desteklemektedir (Pinch, 2019: 35).

Tabut Metinleri'nin en önemli bölümlerinden biri *İki Yol Kitabı*'dir. Bu kitaba *Rostau'nun Yollarının Rehberi* de denmektedir. Mısır'ın Dier el-Bersha nekropolünden çıkan birkaç tabutta bu metin bulunmaktadır. Bu kitap daha sonra ortaya çıkacak olacak olan *Kapılar Kitabı* ve *Amduat*'ın prototipidir. *İki Yol Kitabı* diğer metinlerin aksine gün batımında değil gün doğumuyla başlamaktadır (Hill, 2018). Bu bölümde İlu tarlalarına karadan ve denizden giden iki yoldan bahsedilmiştir ve ölen kişinin buradaki tehlikeleri aşması gerektiği vurgulanmıştır. İlk defa bu metinlerde haritalar kullanılmıştır. Yine bu metinlerle bir ilk gerçekleşmiş ve ölenlerin Güneş'in doğuşu ile birlikte akrabalarını ve dostlarını ziyaret edebilme izni Güneş Tanrısı tarafından verilmiştir. *Tabut Metinleri* ölen kişinin öte dünyada kaybolmadan yönünü bulabilmesi için haritalarla desteklenen *İki Yol Kitabı* bölümüne ayrı bir önem verilmiştir. *İki Yol Kitabı*'nda anlatılmak istenen "Adak Diyarı" denen cennete ulaşmak için ölünün "Ateş Çemberi"nden geçmesi ve *Osiris*'in cesedinin bulunduğu "Rasetyau"ya ulaşmasıdır çünkü buraya ulaşırsa ise artık ölümsüz olacaktır (Hornung, 2006: 35).

3.2.3. Yeraltı Dünyası Kitapları

Yeraltı Dünyası Kitapları, Antik Mısır'ın Yeni Krallık döneminde yazılı olan anma metinleri için kullanılan isimdir. Daha sonraları *Amduat* olarak anılacak *Gizli Odanın Kitabı* Heliopolis'teki Güneş Tanrısı'nın ana tapınağında ve diğer tapınaklarda düzenlenen Güneş Tanrısı ayinlerinin bir toplamıdır. Bu metinler III. Tuthmosis ve II. Amenhotep'in mezarlarından çıkmış papirüs rulolarında bulunmuştur. Genel olarak bu metinler Yeni Krallık dönemi mezarların duvar ve tavanlarında tabut ve kefenlerinin üzerinde yazılıdır. Bu kitapların amacı evrenin devamını sağlamak ve ölen kişinin Güneş Tanrısı ile birleşmesini de sağlamaktır. Bu kitapların toplamı otuza yakındır ve “yeraltı dünyası”nın topografyasına göre isimlendirilmişlerdir. Burada *Amduat*'ın her saatinde her mağarada ve her kapıda tanrılar, iblisler ve canavarlar bulunmaktadır. Özellikle XVIII. Hanedan'ın mezarlarında birden fazla kitap resmedilmiştir. Bu metinlerde Güneş Tanrısı'nın barkında neredeyse bütün tanrılar ve önemli şahsiyeler yer alıyor ve büyük düşman *Apep* ve kaos canavarlarına karşı birlikte savaşıyorlar.

Bu kitaplar arasında *Cennetlik İnek Kitabı* ve *Ra Ayini* önemli bir yer oluşturmaktadır. *Cennetlik İnek Kitabı*'nda insanların Güneş'e başkaldırışı ve Güneş Tanrısı'nın bunu bastırdıktan sonra gökyüzüne çekilmesini çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. *Ra Ayini Kitabı*'nda ise Güneş Tanrısı'nın evrene hayat veren tanrı olduğu vurgulanmıştır. *Leiden I 350* adlı papirüste *Amun-Ra* diye anılan tek bir yaratanın kendini mucizevî bir şekilde birçok parçaya bölmesini anlatmıştır (Pinch, 2019: 49-50-51).

3.2.4. Ölüler Kitabı'

Ölüler Kitabı', XVII. Hanedan döneminde yazılmaya başlanmıştır (Bkz. Şekil 3.2). II. Ara Dönem'in sonunda yazılmaya başlanmış ve Yeni Krallık, III. Ara Dönem ve Geç Dönem'de de yazılmaya devam etmiştir. Bu metinler hiyeroglif ve hiyeratik olarak yazılmıştır. Metinler, Orta Mısır dili ve dil bilgisine göre yazılmıştır. Yeni Krallık döneminde konuşma dili oldukça değişmiştir. Metinler önceleri mezarın duvar ve tavanlarına yazılırken daha sonraları papirüslere yazılmış ve mumyanın başının altına veya yakınına konulmuştur. Bunu yapmalarının bir sebebi de ölen kişinin talimatların yazılı olduğu yeri kolay bulmasıdır (Haktanır, 2010:184). *Gündüz Gelişin Kitabı* olarak da bilinmektedir (Hill, 2010). Bu metinler Mısır'ın neredeyse her yerinde bulunmasına karşın ağırlıklı olarak Teb şehrinin nekropolünde yer almaktadır. *Ölüler Kitabı* sadece kraliyet için değil bütün insanlar için kullanılmaktadır. Buna rağmen bazı metinler ya da büyüler sadece firavunun mezarında yer almaktadır. III. Tuthmosis'ten itibaren memurlar mezarlarına *Ölüler Kitabı*'ndan pasajlar koymaya

başlamıştır. *Ölüler Kitabı*, Akhenaton devrinde ve XXII. Hanedan'la XXVI. Hanedan arasında kullanımdan kalkmıştır. Bu dönemler dışında Roma Dönemi'ne kadar mezarlarda kullanılmıştır (Hornung, 2006: 41).

Ölüler Kitabı, *Tabut Metinleri*'nin gelişmiş bir versiyonudur ve *Tabut Metinleri*'ne ait büyü sözlere bazıları *Ölüler Kitabı*'nin içerisinde de yer almaktadır. Bu metinlerde birçok tanrının adı geçmesine rağmen, bölgeye asıl hakim olan iki tanrı vardır. Bunlar Güneş Tanrısı *Ra* ve Öte Dünya Tanrısı *Osiris*'tir. Ölen kişilerin ruhları Güneş teknesine binebilir ya da *Osiris*'in hükümdarlığı altına girebilir. Bu metinlerdeki en önemli bölüm yargılanma sahnesinin olduğu 125 numaralı bölümdür. Buna göre ölen kişinin kalbi tanrılar huzurundaki mahkeme salonunda Tanrıça *Maat*'ın adalet tüyü ile tartılır ve kalp ağır basarsa, vücudu hipopotam, aslan ve timsah karışımı olan Tanrı *Ammut* tarafından yenir ve sonsuz yaşam hakkını kaybetmiş olur. Buna karşın *Maat*'ın tüyü hafif gelirse *Osiris*'in krallığındaki sonsuz yaşam hakkına sahip olur (Pinch, 2019: 53-54).

3.2.5. Amduat Kitabı

Amduat, Dat'ta olan anlamına gelmektedir ve *Yeraltı Dünyası Kitapları*'na verilen Eski Mısır dilindeki addır. Başından sonuna kadar resimli olan ilk kitap olup metinlerle resimler bir bütünlük oluşturur (Bkz. Şekil 3.3). *Amduat*, Güneş Tanrısı *Ra*'nın yeraltı dünyasında yaptığı on iki saati anlatmaktadır. Bu metine ait en eski pasajlar I. Tuthmosis'in mezarında bulunmuştur. Muhtemelen Kraliçe Hatşepsut tarafından yaptırılmıştır. Tam metin olarak ilk defa III. Tuthmosis'in ve veziri Useramon'un mezarlarında görülmektedir. *Klasik Amduat*'a III. Amenhotep'in mezarında rastlanmaktadır. Akhenaton döneminde *Amduat Kitabının*, mezar metinlerindeki kullanımı kaldırılmıştır. Ancak hemen ardından Tutankamon'un ve Ay'ın mezarlarında *Amduat*'ın belirli saatlerine rastlanmaktadır. Horemheb döneminde ise *Kapılar Kitabı*'na geçiş yapılmıştır. II. Ramses de bu geleneği devam ettirmiştir. II. Seti, *Amduat*'ı mezar duvarlarına çizdirir ve Ramsesler döneminde de bu gelenek devam etmektedir. VI. Ramses, *Amduat*'ın tüm saatlerini mezarının duvarlarına çizdirmiştir. Yunan-Roma dönemine kadar *Amduat*, kraliyet ve memur mezarlarına koyulmaya devam edilir ancak artık mezarların duvar ve tavanlarına değil papirüslere yazılarak konulur. Yunanlar döneminde de bazı soylular tabutlarına *Amduat*'tan bazı pasajlar koydurmuşlardır (Hornung, 2006: 64-65, Çiftçi, 2010: 83-84).

3.2.6. Kapılar Kitabı

Bir diğ er ismi de “Pylonlar Kitabı”dır (Hill, 2010). Bu kitabın ilk örnek nüshası Horemheb’in mezarında bulunmaktadır. O döneme kadar mezar metini olarak kullanılan Amduat’ın yerini almış olan metindir. Ardılı olan I. Ramses’te bu kitabı mezarında kullanmıştır. I. Seti ise mezarının iki odasını bu metine ayırmaktadır. Ayrıca Merneptah Abydostaki Kenoptah’ta eksiksiz bir nüshasını bulundurur ve Ramsesler döneminde de bu metin mezarlarda bulunmaktadır. VII. Ramses’in mezarında *Kapılar Kitabı* (Bkz. Şekil 3.4), Güneş’in gündüz yolculuğunu anlatmaktadır. *Mağaralar Kitabı*’nda ise gece yolculuğu anlatılmaktadır. *Amduat*’tan en büyük farklarından biri Güneş barkasında Güneş Tanrısı *Ra*, *Sia* ve *Heka* adlı iki tanrıyla yolculuk yapmaktadır. Bir diğ er farksa yargılama sahnesinde sadece Tanrı *Osiris*’in yer almasıdır. Ayrıca sonuç saatinde Güneş Tanrısı’na yer verilmez ve diğ er tanrılar anlatılır. Metinler Orta Mısır dili ve dilbilgisi ile yazılmıştır (Hornung, 2006: 87-88).

Bu metindeki bir diğ er farklılık ve önem ise yeraltı dünyasının on iki saati boyunca on iki kapıdan geçmek ve bu kapıların başında duran ve yıldızdan taçları bulunan tanrıçaların isimlerini bilmektir. Bu tanrıçalar Mısır Panteonu’nda yer almazlar. Ayrıca bu metinlerde dünyada yaşayan dört ırkın öte dünyada bir ayrımla karşılaşmadan Tanrı *Horus* ve Tanrıça *Sekhmet*’in koruyuculuğ una sahip olmalarıdır (Haktanır, 2010: 573-574).

3.2.7. On İki Mezar Büyülü Sözü

Bu metine ilk defa II. Amenhotep’in mezarındaki bir papirüste rastlanmaktadır. Daha sonra Merneptah Abydos’taki Osirion’a bu metnin yazılı olduğ u bir papirüs koydurmuştur. Aslında ayrı bir metin olmasına karşın daha sonraları *Ölümler Kitabı*’nın içine dahil edilmiştir. Metnin içeriğ ini yeraltı dünyasındaki on iki mahzen ve bu mahzenlerin tanrısal sakinleri tasvirini oluşturmaktadır. Yunan döneminin sonuna kadar bu metine rastlanmaktadır. *Saatler Kitabı*’nın erken Yunan dönemine ait bir nüshası Faulkner tarafından yayımlanmıştır. Bu metinde her mahzende çeşitli tanrı grupları yer almaktadır. Dörtlü, yedili gibi olmakla birlikte 31’li gruplarda yer alıyordu. Tanrıların dişil ve eril oldukları belirtilmekle birlikte her zaman bu yapılmamıştır. Tanrılar ölen kişiye iyiliklerde bulunmaktadırlar. Ölen kişiye yiyecek, içecek verip yeraltı dünyasında rahatça gezmesine izin vermektedirler. Ayrıca bu metinler bu gruplardaki tanrı ve tanrıçalara yapılması gereken adaklarla ilgili bir cetvelde bulunmaktadır (Hornung, 2006: 83-84; Hill, 2010).

3.2.8. Mağaralar Kitabı

Mağaralar Kitabı’nın eksiksiz ilk nüshasına Merneptah döneminde Oserion Tapınağ ı’nda rastlanmaktadır. Giriş koridorunun sol tarafındaki duvarın üzerinde yazılıdır ve

sağ duvarda da *Kapılar Kitabı* yer almaktadır. Daha sonraki örnekleri ise Ramsesler dönemine aittir. *Mağaralar Kitabı*'nın kısımları; Merneptah, Tausret ve III. Ramses'in lahit odalarında, IV. Ramses'in mezarında da lahit odasının arka odasında bulunur. XXI. Hanedan döneminde Necmet'in mezarında *Mağaralar Kitabı*'nın (Bkz. Şekil 3.5) bazı kısımları yer almaktadır. Geç dönemde ise Petamenofis'in mezarında ve Roda Adası'ndaki Nilometre'deki bir papirüste bulunmaktadır. *Mağaralar Kitabı*, Güneş Tanrısı *Ra*'nın gece yolculuğunu anlatmaktadır. Kitabın başlığı bulunmamaktadır ve altı kısımdan oluşur. Bu kitabın diğer kitaplardan en önemli farkı Güneş Tanrısı'ndan daha çok Tanrı *Osiris*'ten bahsetmesi (Bkz. Şekil 3.6) ve onunla ilgili tanrı ve tanrıçalara yer vermesidir. Bu kitapta, Tanrı *Osiris*'in kalkık penisli bir betimlemesi ile düşmanlarını cezalandırdığı sahneler yer alır. Diğer bir fark ise metinde çok sayıda yılandan bahsedilmesidir. Altı bölüm boyunca Güneş Tanrısı'na koruyucu yılan tanrıçalar eşlik eder ve *Ra* ile birlikte *Apep* yılanını öldürürler. İlk bölüm, Güneş Tanrısı *Ra*'nın üç dev yilana hitap ettiği şu sözlerle başlar:

“*Ey kalplere korku salan; ortaya çık ve yolu aç! Buraya (Bati 'ya) Osiris'in ihtiyaçlarını karşılamak ve onun düşmanlarını cellada teslim etmek için geldi. Ey mağarasında uyuyan, harap şehrin ruhlarının teslim olduğu korkutucu yüz... Ey Duat'ın yöneticisi adına Rostau'yukuşatan...*” (Hart, 2008: 89).

Ayrıca bu kitapta, diğer kitaplarda bu denli üzerinde durulmayan “cezalendirme şekilleri” de bolca tasvir edilmektedir (Hornung, 2006:103,105-106).

3.2.9. Yer Kitabı

Bu kitaba ait sonradan dâhil olan iki sahne yani “Merneptah” ve “Tausretve”, III. Ramses'in tabut odalarında görülmektedir. Birçok açıdan *Mağaralar Kitabı*'na benzemektedir. VI. Ramses, VII. Ramses, IX. Ramses, I. Seti'nin Kenoptah'ında II. Osorkon'un Tanis'teki mezarında bu kitaptan kesitler yer almaktadır. Ayrıca III. Ara Dönem ve Geç Dönem'de de kullanılmıştır. Kitabın başlık ismi yoktur ve bunu çeviren yazarlar farklı adlar koymuşlardır. Örnek olarak Piankoff, *Aker Kitabı* diye adlandırırken, Hornung, *Yer Kitabı* (Bkz. Şekil 3.7) demiştir. *Mağaralar Kitabı* gibi gece saatleri ayrılmamıştır ve Güneş barkası yön tayin etmekten çıkmaktadır. Piankoff gece saatlerini A, B, C, D, ve E olarak beş bölümde değerlendirmektedir. Birçok mezarda, Yer Kitabı belirli bir sıraya göre yazılmamıştır. Kitapta ana motif olarak Güneş diski kullanılmıştır ve Güneş teknesi nadiren gözükmemektedir. Metnin içinde ağırlıklı olarak Tanrı *Osiris*, *İsis* ve *Neftis*, *Anubis* ve *Horus* ve Yer Tanrısı *Aker* bulunmaktadır (Hornung, 2006: 113-115, Çiftçi, 2010: 86).

3.2.10. Gök Kitapları

Amarna döneminde sonra yazılmaya başlanmıştır. Bu kitapların diğer kitaplardan farkı, Tanrıça *Nut*'tan kaynaklanmaktadır. Güneş Tanrısı sabahları Gökyüzü Tanrıçası'nın rahminden doğar ve geceleri Tanrıça *Nut*'un ağzından geri yutulur (Champdor, 1984: 13). Güneş Tanrısı'nın gece yolculuğu Tanrıça *Nut*'un içinde geçmektedir ve burası da öte dünya ile birebir örtüşür. Bu kitabın en güzel örneği IV. Ramses'in mezarının tavanındadır. I. Seti, III. Ramses ve IV. Ramses'in mezarlarının ya da sandukanın tavanında örnekleri bulunmaktadır (Hornung, 2006: 182).

3.2.10.1 Nut Kitabı

Yeni Krallık döneminde sadece I. Seti'nin Abydos'taki *kenoptahında* ve IV. Ramses'in mezarlarında bulunur. Her iki mezarda da lahit odasının tavanında yer alır. Roma Dönemi'ne ait demotik yazıyla yazılmış yorumları da bulunur. XVI. Hanedan'a ait bir nüshası vardır ancak bu nüsha eksiktir (*Carlsberg Papirüsü*). Bu kitap resme dayalı tasvirlerden oluşur bu bakımdan *Göksel İnek Kitabına* benzemektedir. Bu kitabın derkenarları ve süslemeleri gökyüzünün topografisi verilmiştir. Bu kitapta Güneşin Tanrısı *Ra*'nın gündüz yolculuğu anlatılmaktadır. I. Seti'ye ait versiyonunda Gökyüzü Tanrıçası *Nut* (Bkz. Şekil 3.8) ve Yeryüzü Tanrısı *Geb* arasında bir kavga vardır. Bunun kavga, Tanrıça *Nut*'un her gece doğurduğu yıldızları her sabah yemesinden kaynaklıdır. Tanrı *Geb* ve Tanrıça *Nut*'un babası *Shu*, *Geb*'e yıldızların hep yeniden doğduğunu söyleyerek kavgayı sonlandırır. Ancak yıldızların yenilenmek için "Geb'in Evi"nde 70 gün kalması gerekmektedir (Hornung, 2006: 129-131).

3.2.10.2. Gün Kitabı

Gün Kitabı muhtemelen *Gece Kitabı* (Bkz. Şekil 3.9) ile birlikte yazılmıştır bu ikisi birbirini tamamlamaktadır. VI. Ramses'in mezarında tam nüshası bulunmaktadır. Bunun dışındaki firavunlar II. Osorkon, III. Şoşenk ve XV. Hanedan kâtiplerinden Ramose'nin mezarında bulunmaktadır. Diğer kitaplardan farklı olarak Güneş Tanrısı *Ra*'nın gündüz yolculuğunu anlatır ve gece yolculuğunda koçbaşı olan *Ra* burada şahin başlıdır. Güneş Tanrısı *Ra*'nın gündüz yolculuğu olmasına rağmen *Apep*'in öldürülmesi ve *Sazlıklar Diyarı* gibi yeraltı mekânları bu kitapta bulunmaktadır. Kitabın bir ucunu Tanrıça *Nut*'un bacakları diğer ucunu ise kolları oluşturmaktadır. Resimlerde yer alan bütün varlıklar Tanrıça *Nut*'un başına bakmaktadır (Hornung, 2006: 132-133).

3.2.10.3. Gece Kitabı

Gece Kitabı'nın ilk pasajları I. Seti'nin Osirion'unda ve Merneptah'ın mezarında yer almaktadır. *Gece Kitabı*, *Gün Kitabı*'nın devamı niteliğindedir ve VI. Ramses'in mezarında iki versiyonu bulunmaktadır. Bunlar lahit odasının tavanında ve C, D ve E odalarının tavanında bulunmaktadır. Geç Dönem'e ait olan firavun II. Osorkon ve firavun III. Şoşenk'in mezarlarında bu metin duvarlara çizdirilmiştir. II. Osorkon'un mezarında tam metin yer almaktadır. XV. ve XVI. Hanedan döneminde Teb mezarlarında ve XXX. Hanedan'ın lahitlerinde bu kitap görülmektedir. *Gece Kitabı* on iki metinden oluşmaktadır. Güneş Tanrısı *Ra*'nın akşamları Tanrıça *Nut* tarafından yutulması ile başlar ve Güneş Tanrısı *Ra*'nın Scarabe (kutsal Mayıs böceğinin Yunanca ismi) biçiminde yeniden doğması ile sona ermektedir. Güneş barkasında Tanrı *Sia* ve Tanrı *Hu* bir de Tanrıça *Maat* bulunmaktadır ve Güneş barkası Mehen yılanı tarafından korunmaktadır. Güneş Tanrısı burada koçbaşı olarak tasvir edilir. Bu kitap birçok açıdan *Yeraltı Dünyası Kitapları*'na benzemektedir. Ayrıca *Apep* yılanına hiç rastlanmamakla birlikte Mısırlı olmayan halklar elleri kolları bağlanmış düşmanlar olarak gösterilmektedir (Hornung, 2006: 134-138).

3.2.11. Aton İlahileri

Amarna döneminde Mısır'da büyük bir dinsel devrim yaşanmıştır. Bu devrim o güne kadar en kudretli tanrı sayılan *Amon*'a karşı yapılmıştır ve sonucunda başkent, Teb'den Akhet Aton'a taşınmıştır. *Amon*'a ait bütün tapınaklar yasaklanmış ve Güneş diski ile tasvir edilen Tanrı *Aton*'a tapınım başlamıştır. Böylelikle Tanrı *Aton*, kraliyetin resmî ideolojisi haline gelmiştir. Eski dinin yasaklanmasıyla mezarlık metinleri geleneği de bundan nasibini almıştır. Artık *Amduat*, *Yeraltı Kitapları* ya da *Gök Kitapları* mezarlara yazılmamaya başlanmıştır. Bunun yerine firavun tarafından yazıldığına inanılan *Büyük Aton İlahisi* adlı metin mezarlarda yerini almıştır. Bu dönem mezarları firavuna övgüler ve *Aton İlahileri* ile süslenmiştir. Ayrıca *Büyük* ve *Küçük İlahi* olmak üzere iki ilahi bulunmaktadır. Bu ilahiler şiir şeklinde yazılmışlardır, soylu ve memur mezarları gibi kraliyete ait olmayan mezarlarda *Küçük İlahi* metni ile süslenmiştir. Firavun Ay'ın mezarında *Büyük İlahi*'ye rastlanmıştır (Akgün, 2021: 89).

Büyük *Aton* ilahisi, *Aton*'un evreni ve doğadaki her şeyi yaratmış olduğunu vurgulayıp Güneş'in günlük yolculuğundaki düzeni ve mutluluğu getirdiği ve geceleri ise kaybolmasından ötürü kaosa neden olduğu şeklinde resmedilmiştir. İlahinin aşağıda verilen kısmında bu olay gösterilmiştir:

“*Sen batı ufkunda battığın zaman*

*Dünya ölümdeki gibi bir karanlığa gömülür;
İnsan odasında uyur başı örtülü
Bir göz bir diğerini görmez.
Eğer malları çalınsa
Başlarının altından
İnsanlar fark etmeyecektir...
Karanlık dolaşır duru ve dünya sessizdir
Her şeyi yaratan ufukta dinlenirken.
Dünya aydınlanır sen ufukta doğduğun zaman.
Gündüz Aten olarak parladığında,
Karanlığı dağıttığında
Işınlarını saçtığında
İki Ülke bayram havasına girer...” (Mieroop, 2019: 198)*

Bu ilahi şiir Amarna’da Firavun Ay’ın mezarındaki Büyük Aton İlahisi’nden bir kesittir (Kuhrt, 2007: 265-266). *Tutankhamon*’un eski dinî dönüşü ile bu ilahilerde vazgeçilmiştir.

3.3. Güneş Tanrısıyla İlgili Hikâyeler

3.3.1. Ra ve İsis’in Hikâyesi

Eski Mısırda isimlere çok önem verilir ve var olabilmek için bir isme sahip olunması gerektiğine inanılır. Güneş Tanrısı’nın birçok ismi bulunur ancak bazılarını çoğu tanrı bile bilmez. Günümüzde Turin Müzesi’nde yer alan hiyeratik bir papirüste Güneş Tanrısı *Ra*’nın ve Büyünün Tanrıçası *İsis*’in hikâyesi geçmektedir. Bu hikâyeye göre Tanrıça *İsis*, *Ra*’nın çok yaşlandığını ve ağzından salyaların aktığını görür ve Güneş Tanrısı’nın gerçek ismini öğrenmek ister bunun için yere düşen salyalarından alarak bunu toprakla karıştırır ve bu balçığa yılan şeklini verir. Güneş Tanrısı yolda yürürken görünmez olan bu yılan Güneş Tanrısı’nı ayağından ısırır ve *Ra* acılar içerisinde bağırmaya başlar. Çocuklarına diğer tanrı ve tanrıçalara haber vermesini ve kendisine yardım etmesini ister ancak kimse bir şey yapmaz. Bunu gören *İsis*, Güneş Tanrısı’nın yanına gelerek ancak gerçek ismini verirse büyü ile bu acıya son verip zehri vücudundan dışarı atabileceğini söyler ve bunun üzerine Güneş Tanrısı dünyayı ve evreni kendisinin yarattığını, sabahları *Khepera*, öğlenleri *Ra* ve akşamları *Atum* olduğunu söyler. Ancak hiçbirisi asıl adı değildir bundan dolayı zehir kanında dolaşmaya devam eder ve canını daha fazla yakmaya başlar. Bu acıya dayanamayan Güneş Tanrısı *Ra* gerçek ismini yalnızca *İsis*’e söyleyeceğini ve bunu başka kimseye söylemeyeceğine söz verdirip gerçek ismini

Tanrıça *İsis*'in kulağına söyler. Ve *İsis*, Güneş Tanrısı'nın vücudundaki zehri çıkarıp onu kurtarır. Böylece hikâye bitmektedir ve rahipler bu hikâyeyi papirüslere yazıp yılan sokmalarına karşı muska olarak kullanmaktadırlar (Budge, 2012: 106-107-108, Haktanır, 2010: 295; Pinch, 2019: 118; Brooksbank, 2020: 37-40).

3.3.2. Ra'nın Yaşlılığının Hikâyesi

Güneş Tanrısı *Ra*'nın yaşlılığı döneminde insanların Güneş Tanrısı'na karşı bir isyan içerisinde olduğu haberi kendisine ulaşınca buna çok öfkelenen Güneş Tanrısı ne yapması gerektiğini *Nu*'ya sordu ve *Nu* ona gözünü insanlar üzerine göndermesi gerektiği öğüdünü vermiştir. Bu öğüde uyan Güneş Tanrısı *Ra* gözünü insanları yok etmek için dişi bir aslan kılığında onların üzerine göndermiştir (Hooke, 2002: 89). Bu tanrıça *Hathor*, *Sekhmet*, *Wadyt*, *Tefnut*, *Mut* veya *İsis* olabilmektedir. Farklı anlatılarda bu isimlerin hepsi geçmektedir bunun bir nedeni de tanrıçaların birbirleri ile birleşmesidir. İnsanlar arasına inen Göz Tanrıçası insanların büyük çoğunu öldürür. Bunu gören Güneş Tanrısı yarattığı insanlara acır ve kızını durdurmak için şarap yapıp onu sarhoş eder. Sarhoş olan Göz Tanrıçası, insanları öldürmekten vazgeçerek eğlenmeye başlar ancak kendine gelince bundan çok utanıp Nübye'ye kaçar. Güneş Tanrısı *Ra* kızını çok özlediği için Tanrı *Toth*'u görevlendirir ve kızını geri getirmesini ister. Bunun üzerine Tanrı *Toth* maymun kılığında yola koyulur ve Nübye'ye gider. Nübye'ye vardığında Göz Tanrıçasını bulur ancak onu eve döndürmekte zorlanır çünkü Göz Tanrıçası geri dönmek istemez. Tanrı *Toth* söylediği birçok güzel sözle ve birçok hikâye ile onun kalbini yumuşatır ve geri dönmesi için ikna eder ve hikâye böylece sona erer. Bu hikâye günümüzde Berlin Müzesi'nde bulunan bir çömlek parçası üzerinde resmedilmiştir (Şipal, 2010: 84-85; Budge, 2017: 20-28).

SONUÇ

Antik Mısır uygarlığı, insanlık tarihinin en eski uygarlıklarından biri olması sebebiyle incelenmeye değer, karanlık kalmış bir alandır. Bu sebeple çalışmamızın odak noktası Antik Mısır'ın dinini, dininin temel unsurları olan Güneş tanrılarını, onlara dair edebi metinlerini ve sembollerini aktarmaktır.

Antik Mısır toplumu din ve siyasi otorite ile yönetilmektedir. Bu iki kavram birbirini hem tamamlar hem de birbirine yön verir. Buna bağlı olarak Mısır'daki siyasi otoritenin değişmesi ile *Kraliyet kültürleri* de değişmiştir. Başkent taşınmasının ardından yeni başkent tanrısı ulusal tanrı statüsüne ulaşmıştır. Bunu yapabilmek için de önceki başkent tanrısı ile birleşmesi gerekmektedir. Antik Mısır siyasî yapısına bakıldığında zaman 42 şehir devletinden ve çöl ve delta bölgesinden müteşekkil olduğu görülür. Bu 42 şehrin yerel tanrı ve tanrıçası bulunmaktadır. Bu yüzden Antik Mısır toplumuna genel bir tanrıya tapınmadan uzak bir anlayış hâkimdir. Eski Krallık döneminde bu kavram değişmiş ve Yaratıcı Güneş Tanrısı, başta Delta bölgesi olmak üzere “tüm Mısır'a” yayılmıştır. Güneş inancını bütün Mısır'ın kabul etmesiyle Mısır tarihi açısından bir ilk gerçekleşmiş ve Mısır şehir devletleri ortak bir inançta buluşmuştur. Güneş Tanrısı'nın ilk defa nerede çıktığı bilinmemekle birlikte Antik Mısır coğrafyasına göre güneyde bulunan Heliopolis şehrinin Yaratıcı Tanrısı *Atum* ile çok eski zamanlarda birleşmiştir. Antik Mısır'ın tüm coğrafyasında ve tüm zamanlarında tapınılan Güneş Tanrısı *Ra* ve Amarna döneminde Mısır'ın tek tanrısı olan Güneş diski *Aton*'un bütün temsilleri ele alınmıştır.

Güneş Tanrısı'nın doğması, dünya ve evreni yaratması, Heliopolis yaratması ve insanları yaratarak Mısır'da hüküm sürmesi işlenmiştir. Güneş Tanrısı'nın sembolleri ve ilişkili tanrı ve tanrıçalar ele alınıp dünyanın en eski dini metin külliyatı olan *Piramit Metinleri*'ndeki yeri ve önemi vurgulanmıştır. Tanrıların evi olan Güneş tapınakları da görsellerle zenginleştirilerek verilmiştir. Antik Mısır'ın tüm zamanlarında yazılmış olan dini metinlerin kronolojik sıralaması göz önüne alınarak yazılmıştır.

Mısır'ın Güneş Tanrısı, Yunanlılara “Helios” olarak geçmiş ve birçok Yunan mitinde bulunmaktadır. Mısırlıların Hristiyanlığa geçmesiyle eski dinden vazgeçilmiş ve eski dine ait olan birçok tapınak ve yapı tahrip edilmiştir fakat eski dine ait bazı unsurlar yeni dinin içine girmiştir.

Başta tapınak ve mezar metinleri olmak üzere Güneş tanrılarına dair ana kaynakların ilk elden okunması ve etraflıca bir değerlendirmesinin yapılması ancak doktora düzeyinde, yurt dışında eğitim alınarak, alan dillerini öğrenerek, doğrudan Mısır bilimi üzerine ilerlemiş bir

kurumdan “ekol” ve yöntem öğrenerek mümkün olacaktır. Temennimiz bu çalışmanın gelecek öğrencilere bir ilgi kaynağı olması, açığın görülmesi, Mısır bilime karşı ilgisizliğin azalması ve konu hakkında çalışma yapacaklara bir başlangıç olmasıdır.

Erhan Gürseloğlu

KAYNAKÇA





















- Akgün, S.** (2021). *Eski Mısır Firavunu IV. Amenofis (Akhenaton) Döneminde (1353 -1336) Siyasi, Dini ve Kültürel Faaliyetler.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.
- Assman, J.** (1995) *Egyptian Solar Religion in the New Kingdom Re, Amun and the Crisis of the Polytheism,* London- New York.
- Baines, J. & Malek, J.** (1986). *Eski Mısır.* (Çev.) Zeynep Aruoba ve Oruç Aruoba, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Budge, E.** (2012). *Antik Mısır Edebiyatı.* (Çev.) Selin Albayrak, İlya Yayınları, İzmir.
- Budge, E.** (2013). *Antik Mısırda Ölüm Sonrası Yaşam ve Tanrılar.* (Çev.) Şebnem Duran, İlya Yayınları, İzmir.
- Budge, E.** (2017). *Tanrılarının Efsaneleri.* (Çev.) Metin Kan, Erasmus Yayınları, İstanbul.
- Champdor, A.** (1984). *Mısır'ın Ölüler Kitabı* (Çev.) Suat Tahsug, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul.
- Çiftçi, M.** (2010). *Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Edward P. Butler. Mnevis. [Erişim Tarihi: 6 Kasım 2016, <https://henadology.wordpress.com/theology/netjeru/mnevis/>]
- Ergin, H.** (2007). *Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erişken, R.** (2020). *Eski Mısır'da Başkentler.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Freeman, C.** (2013). *Mısır, Yunan ve Roma.* (Çev.) Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, İstanbul.
- Gates, C.** (2015). *Antik Kentler.* (Çev.) Barış Cezar, Küy Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, A.** (2002). *Mezopotamya ve Eski Mısır.* Büke Yayınları, İstanbul.
- Haktanır, H.** (2010). *Bir Avuç Mısır.* Rüstem Kitabevi, İstanbul.
- Hart, G.** (2010). *Mısır Mitleri.* (Çev.) Mehmet Sait Türk, Phoenix Yayınları, İstanbul.
- Heredot.** (2207). *Tarih (Historiai).* (Çev.) Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Hill, J.** (2008). *Amun. Ancient Egypt.* [Erişim Tarihi: 25 Kasım 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/amun/>]
- Hill, J.** (2008). *Atum. Ancient Egypt.* [Erişim Tarihi: 22 Kasım 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/atum/>]

- Hill, J.** (2010). Book of the Gates. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/bookgates/>]
- Hill, J.** (2010). *Sobek*. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 23 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/sobek/>]
- Hill, J.** (2010). Sun Temple of Niuserre. [Erişim Tarihi: 15 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/niuserre-sun-temple/>]
- Hill, J.** (2015) Nut. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/nut/>]
- Hill, J.** (2015). Pyramide Textes. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/pyramidtext/>]
- Hill, J.** (2016). Nefertum. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 25 Kasım 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/nefertum/>]
- Hill, J.** (2016). Shu. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 23 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/shu/>]
- Hill, J.** (2018). Book of the Dead. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021 <https://ancientegyptonline.co.uk/bookofthedead/>]
- Hill, J.** (2018). Coffin Texts. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 23 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/coffintexts/>]
- Hill, J.** (2018). The Book of the Two Ways. *Ancient Egypt*. [Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021, <https://ancientegyptonline.co.uk/booktwoways/>]
- Hooke, S.** (2002). *Ortadoğu Mitolojisi*. (Çev.) Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Hornung, E.** (2006). *Kadim Mısır Öte Dünya Kitapları*. (Çev.) Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- İnan, A.** (1992). *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kuhrt, A.** (2013). *Eski Çağ'da Yakındoğu*. (Çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kurhan, M.** (1993). Eski İmparatorluk Devrinde Tanrı Re, *Belleten*, (218), s. 1-26.
- Kurhan, M.** (1994). Asırlar Boyu Tanrı Re. *Belleten*, (221), s. 1-27.
- Kurhan, M.** (1995). İmparatorluk Tanrısı Amon. *Belleten*, (225), s. 499-582.
- Mark, Joshua J.** (2016). Ancient Egyptian Symbols. *World History Encyclopedia*, [Erişim Tarihi: 10 Şubat 2016, <https://www.worldhistory.org/article/1011/ancient-egyptian-symbols/>]
- Mark, Joshua J.** (2016). Egyptian Obelisk. *World History Encyclopedia*. [Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021, https://www.worldhistory.org/Egyptian_Obelisk/]

- Mark, Joshua J.** (2017). Ships of the Gods of Ancient Egypt. *World History Encyclopedia*. [Erişim Tarihi: 14 Aralık 2021, <https://www.worldhistory.org/article/1062/ships-of-the-gods-of-ancient-egypt/>]
- Mieroop, M.** (2019). *Eski Mısır Tarihi*. (Çev.) Ali Oğuz Bozkurt, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Müller, W.** (2020). *Mısır Mitolojisi*. (Çev.) Cemal Can Tarımcıoğlu, Maya Kitap, İstanbul.
- Owasu, H.** (1998). *Symbole Agyptens*. Schirner Verlag.
- Pinch, G.** (2019). *Mısır Mitolojisi*. (Çev.) Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul.
- Schlögl, H.** (2019). *Eski Mısır*. (Çev.) Firuzan Gürbüz Gerhold, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Şipal, K.** (2010). *Mısır Masalları*. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tektaş, T.** (2020). *Antik Mısır Uygarlığı*. Parola Yayınları, İstanbul.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica, Re, Egyptian God
[<https://www.britannica.com/topic/Re>]
- Uncu, E.** (2013). Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü, *History Studies*, (2) 349-366.
- Ünsal, B.** (1949). *Mimari Tarih I*. Teknik Okulu Yayınları, İstanbul.
- Üstüner, A.** (1998). *Mısır Uygarlığı*. Dragon Yayıncılık, İstanbul.
- Valbella, D.** (1992). *Eski Mısır'da Yaşam*. (Çev.) Cem Muhtaroglu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ward, Cheryl.** (2001). "Ships and Shipbuilding". *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Donald Redford, B. (Ed.), c. 3, s. 283.
- Wilkinson, R.** (2016). *Eski Mısır'ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları*. (Çev.) Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Wilkinson, T.** (2013). *Eski Mısır*. (Çev.) Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.
- Yeşim, D.** (2021). Eski Yakındoğu'da Göz Sembolizmi ve Düalizm: Mezopotamya, Mısır ve İsrail, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 74 (2), s. 1-30.
- Yıldırım, E.** (2020). *Nil'in Tanrı Kralları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yiğit, T.** (2019). *Eski Mısır Tarihi*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

EKLER























*Aşağı Mısır
Nome'leri ve
Tanrıları*

| Nome | Adı | Yeri (günümüzde) | Başlıca Tanrıları |
|------|---|--|----------------------|
| 1 |  Beyaz Duvar | el-Lişt ve Memphis bölgesi | Ptah, Sokar, Apis |
| 2 |  Ön Bacak | Ausim civarı GB delta | Horus, Herti |
| 3 |  Batı | KB delta Nil'in Reşid kolunun batı bölgesi | Hathor |
| 4 |  Güney Kalkanı | GB delta ve Samadun'in kuzeyi ve güneyi | Neith |
| 5 |  Kuzey Kalkanı | Sa el-Hagar bölgesinden kıyıya | Neith |
| 6 |  Dağ Boğası | Orta deltadan kıyıya | Ra |
| 7 |  Batı Zıpkını | KB delta Nil'in Reşid kolunun doğu bölgesi | Ha |
| 8 |  Doğu Zıpkını | Vadi Tummilat boyunca doğu delta | Atum |
| 9 |  Anceti | Orta delta, Samannud'in güneyi | Osiris, Anceti |
| 10 |  Siyah Öküz | Benhadan aşağı GD delta | Horus |
| 11 |  Öküz Hesabı | Doğu delta, Tell el-Mukdam civarı | Şu, Tefnut, Mihos |
| 12 |  İnek ve Buzağı | KD delta Samannud'dan kıyıya | Onuris |
| 13 |  Başarılı Asa | GD delta tepesi | Atum, İusaas, Mnevis |
| 14 |  Doğu'nun En Önü | Doğu delta Port Said'in güneyi | Set |
| 15 |  İbis | KD delta Nil'in Dimyat kolu bölgesi | Tot |
| 16 |  Balık | KD delta Tell el-Ruba'dan kıyıya | Banecedet, Hatmehyt |
| 17 |  Behdet | KD delta, el-Balamun bölgesinden kıyıya | Horus |
| 18 |  Güneyin Prensi | GD delta, Tell Basta civarı | Bastet |
| 19 |  Kuzeyin Prensi | KD delta, Sa el-Hagar'ın doğusu | Uacet |
| 20 |  Tüylü Doğan | D delta, Vadi Tummilat'ın yukarısı | Sopdu |

87

Şekil 1.1. Aşağı Mısır Sepatlarının Listesi
(Wilkinson, 2016, s.87)

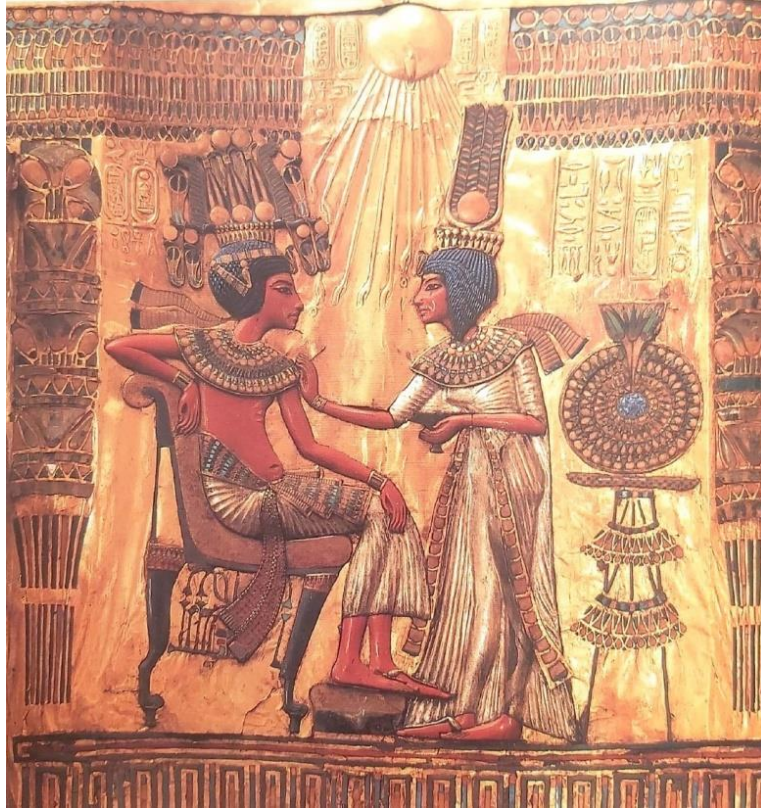
*Yukarı Mısır
Nome'leri ve
Tanrıları*

| <i>Nome</i> | <i>Adı</i> | <i>Yeri (günümüzde)</i> | <i>Başlıca tanrıları</i> |
|--|----------------------------|---|--|
| 1  | Ta-Seti | Birinci çağlayandan Cebelü'l-Silsile'nin kuzeyinde | Hnum, Satis, Anukis, İsis, Büyük Horus, Sobek |
| 2  | Horus'un Tahtı | İdfu bölgesi | Horus |
| 3  | Mabet | Kom el-Ahmer'den İsna'nın kuzeyine | Horus, Nehbet, Hnum, Neith |
| 4  | Asa | Armant ve Luxor bölgesi | Amon, Mut, Khons, Montu, Buchis, Sobek |
| 5  | İki Doğan | Kift bölgesi | Min, Set |
| 6  | Timsah | Dendera bölgesi | Hathor |
| 7  | Çingirdak | Hiv bölgesi | Bat |
| 8  | Büyük Ülke | Abydos ve Ghirga bölgesi | Hentamenti, Osiris, Onuris |
| 9  | Min | Ahmim | Min |
| 10  | Kobra | Kav el-Kebir | Set, Mihos, Nemti |
| 11  | Set | Deir Rifat bölgesi | Set |
| 12  | Engerek Dağı | Asyut'un karşısında Deyrül-Gebravi bölgesi | Nemti |
| 13  | Yukarı çınar ve Engerek | Asyut bölgesi | Upuaut, Anubis |
| 14  | Aşağı çınar ve Engerek | Meir ve el-Kusiye bölgesi | Hathor |
| 15  | Tavşan | el-Amarna, el-Eşmuneyn ve el-Berşa blg. | Tot, Ogdoad, Aton |
| 16  | Antilop | Beni Hasan'dan el-Minye'nin kuzeyine | Pakhet, Hnum |
| 17  | Çakal | Samalut bölgesi | Anubis |
| 18  | Nemti | el-Hibe bölgesinden el-Lahun'in karşısına | Nemti |
| 19  | İki Asa | el-Bahnasadan Biba'ya | Set, Mercan balığı |
| 20  | Güney Çınarı | Beni Suef bölgesi | Herşef |
| 21  | Kuzey Çınarı | el-Vasta ve Meidum bölgesi | Hnum, Seneferu |
| 22  | Bıçak | Atfih'ten Dahşur bölgesine | Hathor |

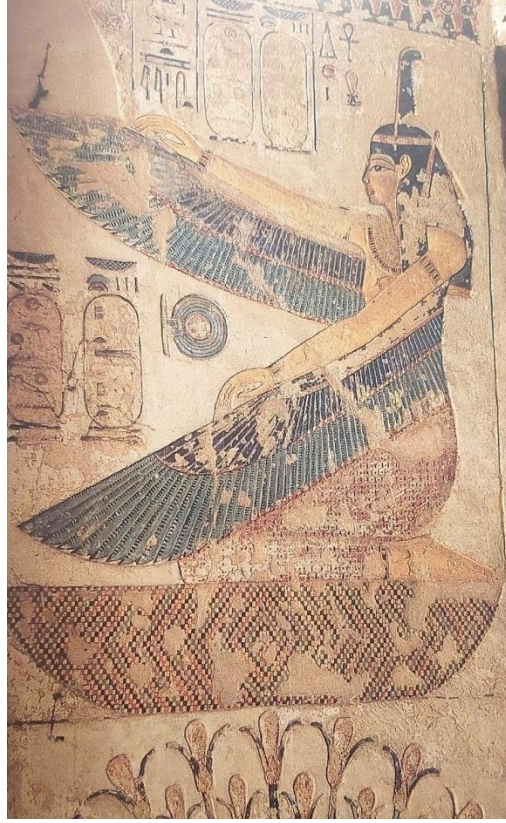
**Şekil 1.2. Yukarı Mısır Sepatlarının Listesi
(a.g.e., s.86)**



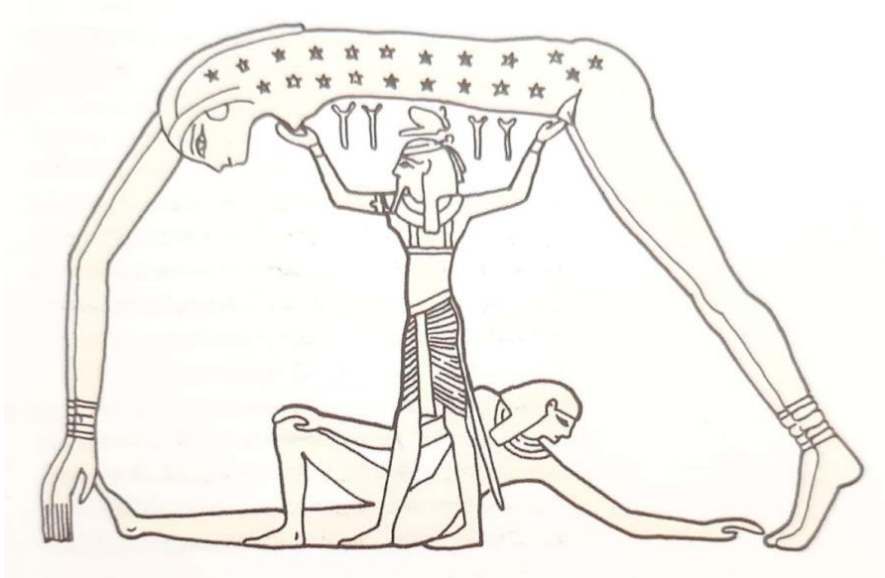
Şekil 2.1. XVIII. Hanedanlık Dönemi Roy'un Mezarından Alınan Ra-Harokhty'nin
Bir Duvar Resmi
(Eski Mısır'ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları, 2016, s.208)



Şekil 2.2. Tutankamon'un Koltuğunun Üzerinde Tanrı Aton ve Uzanan Işık Elleri
(a.g.e., s.238)



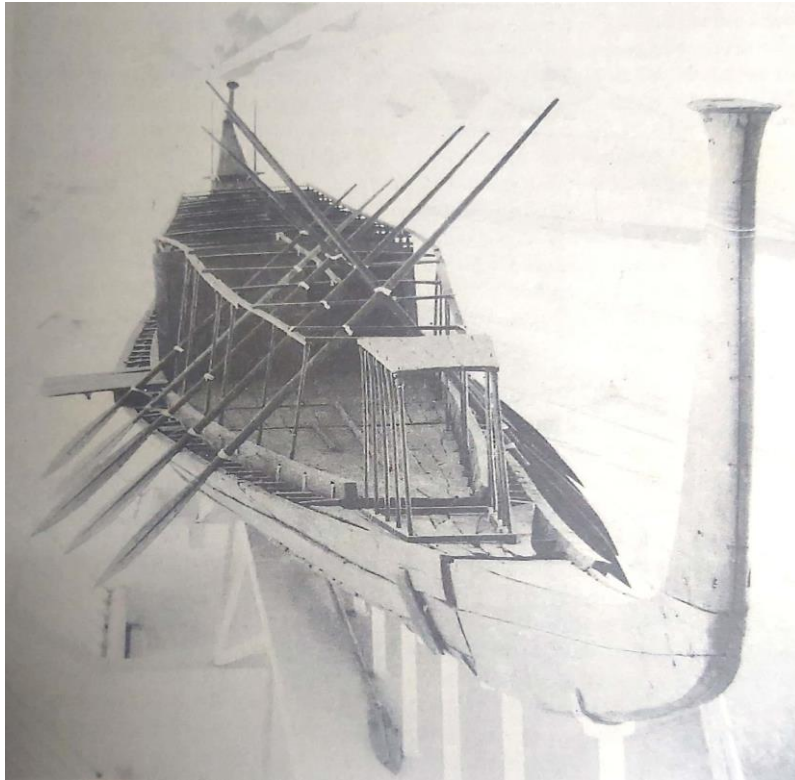
Şekil 2.3. Tanrıça Maat'ı Gösteren Loure Müzesinde Buluna XIX. Hanedanlığa
Ait Bir Rölyef
(a.g.e., s.151)



Şekil 2.5. Tanrı Shu'nun Tanrı Geb'i ve Tanrıça Tefnut'u Ayrırma Sahnesi
(a.g.e., s. 129)



Şekil 2.4. Elinde Sistrum tutan Tanrıça Bastet
(a.g.e., s.178)



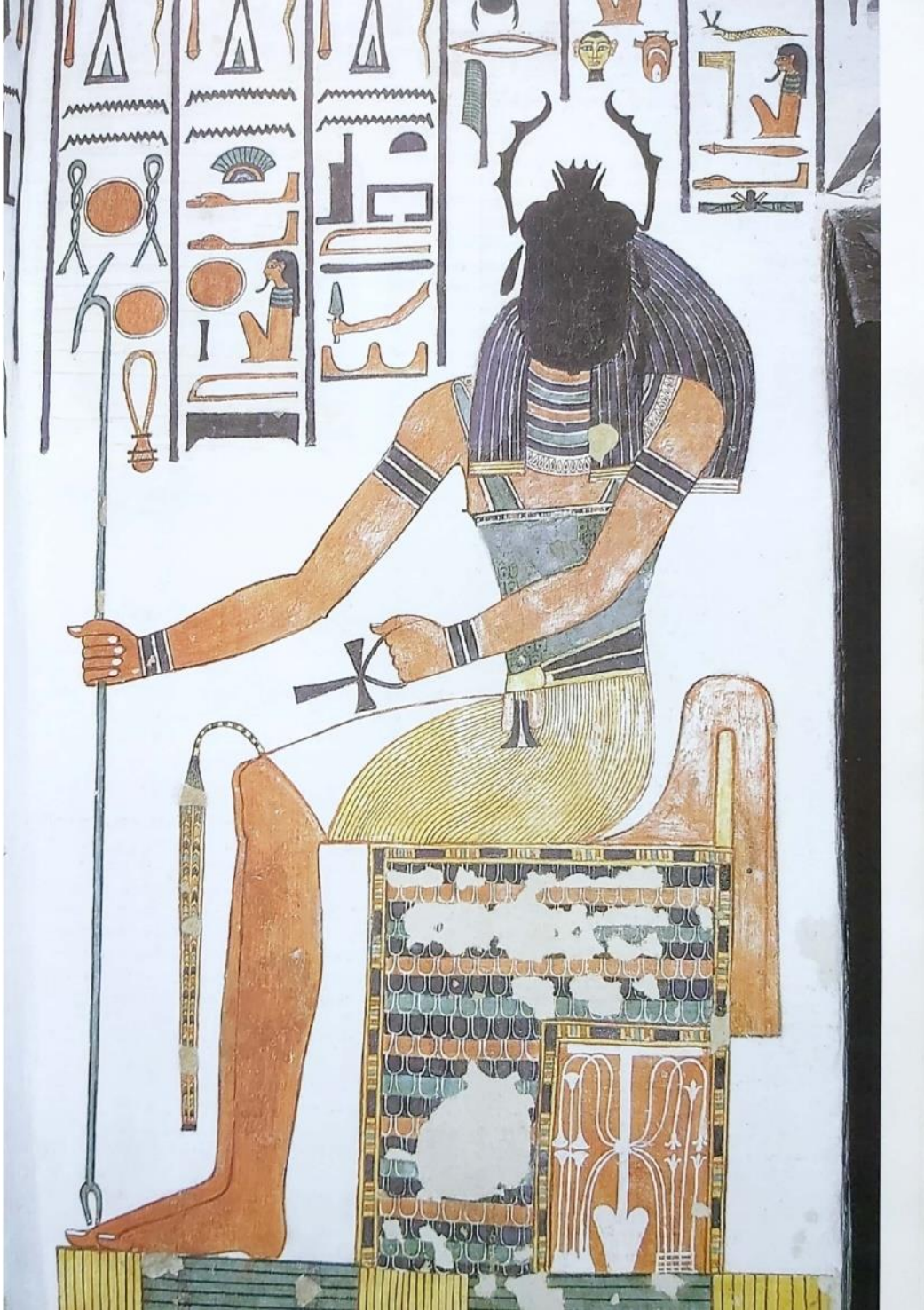
Şekil 2.6. Khufu'nun Güneş Barkı
(Gündüz, 2002, s.174)



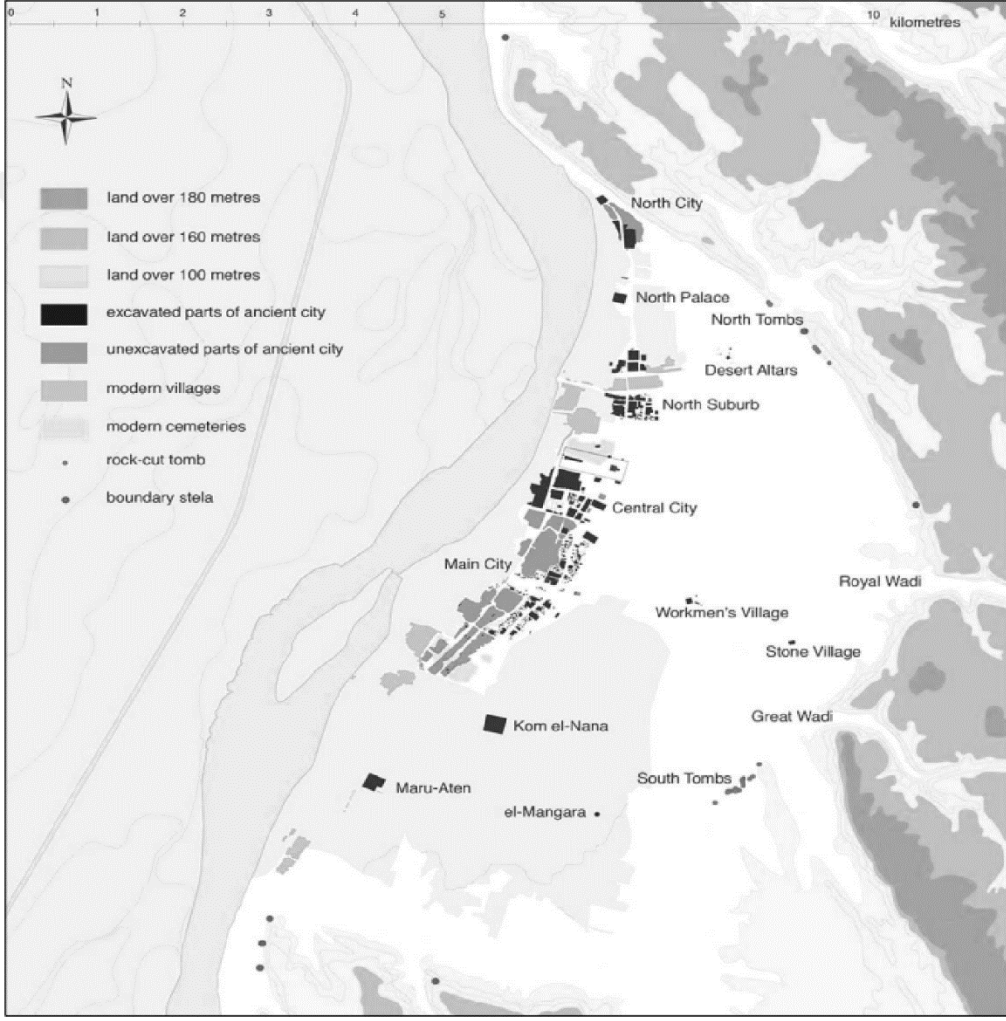
Şekil 2.7. İstanbulda bulunan Dikilitaş
(Wikipedia, Dikilitaş Sultanahmet)



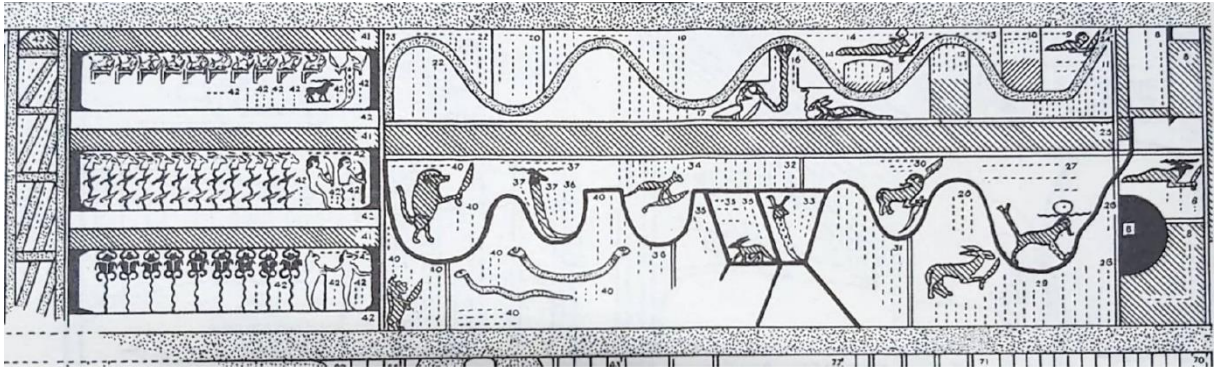
Şekil 2.8. Benben Taşı. III. Amenemhat'a Ait
(Gündüz, 2002, s.104)



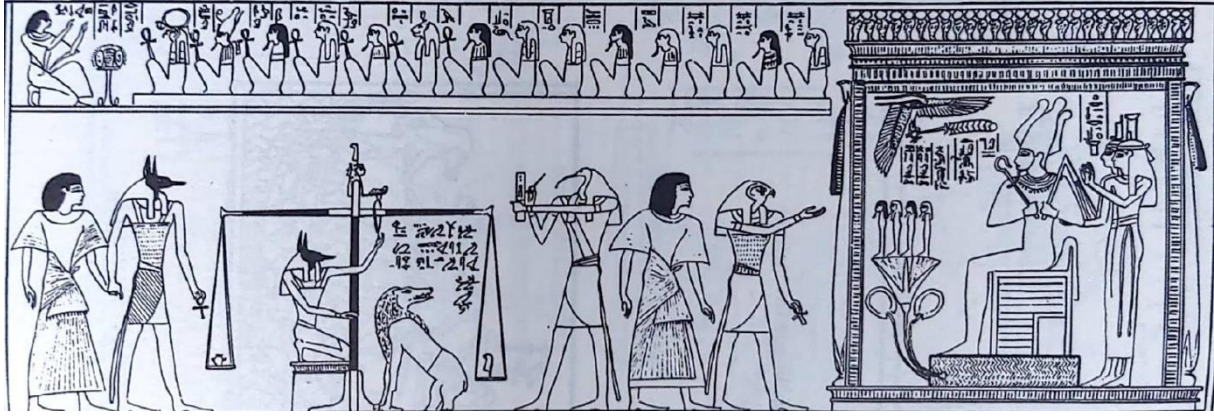
Şekil 2.9. Kutsal Mayıs Böceği
(Wilkinson, 2016, s.231)



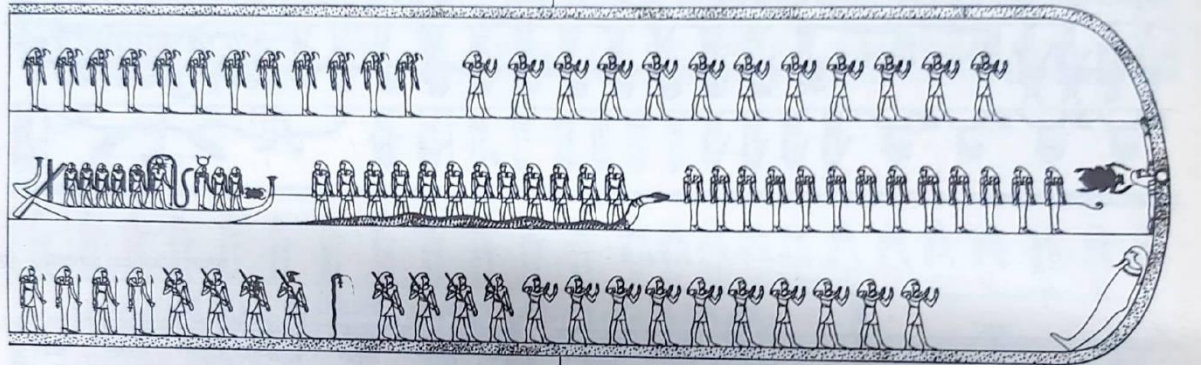
Şekil 2.12. Akhet-Aton'nun Haritandırması
(Erişken, 2020, s.169)



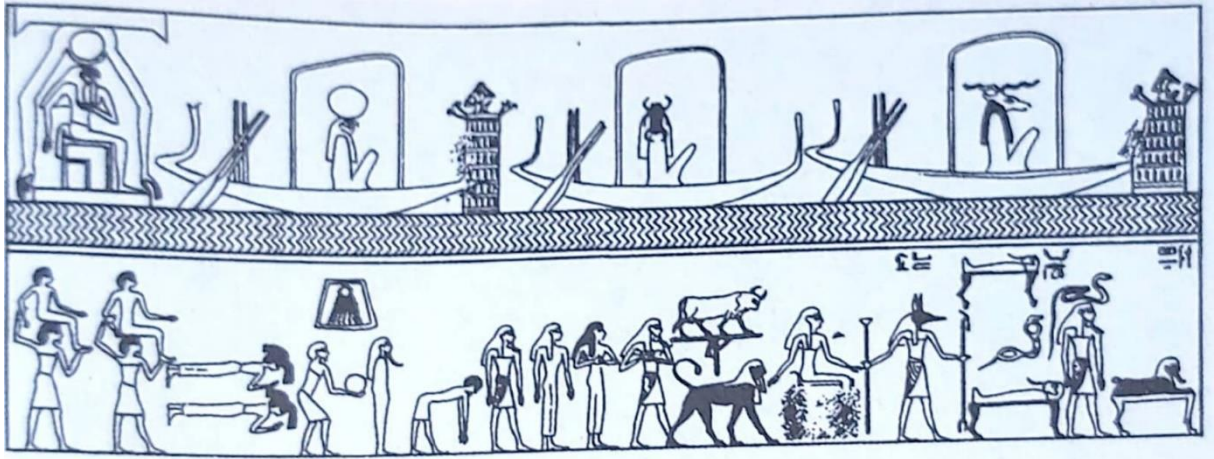
Şekil 3.1. İki Yol Kitabı
(Kadim Mısır Öte Dünya Kitapları, 2006: 171)



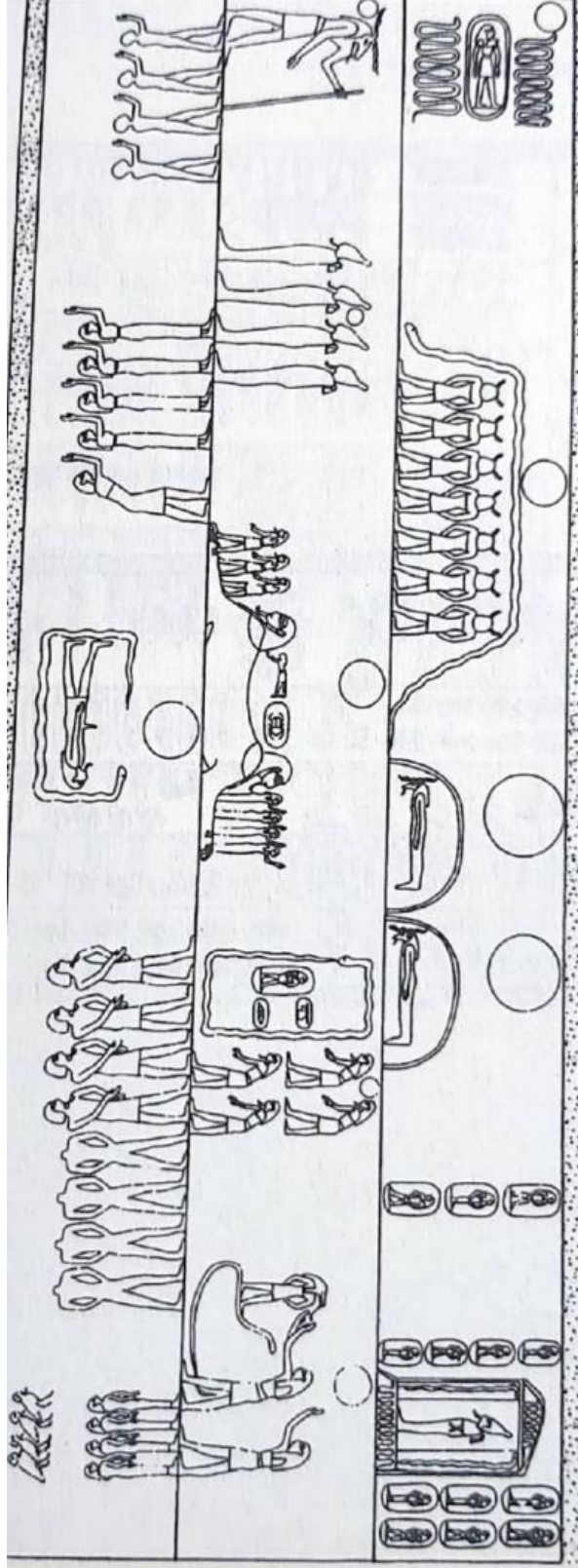
Şekil 3.2. Ölüler Kitabı'ndaki 125. Büyülü Söz
(a.g.e., s.174)



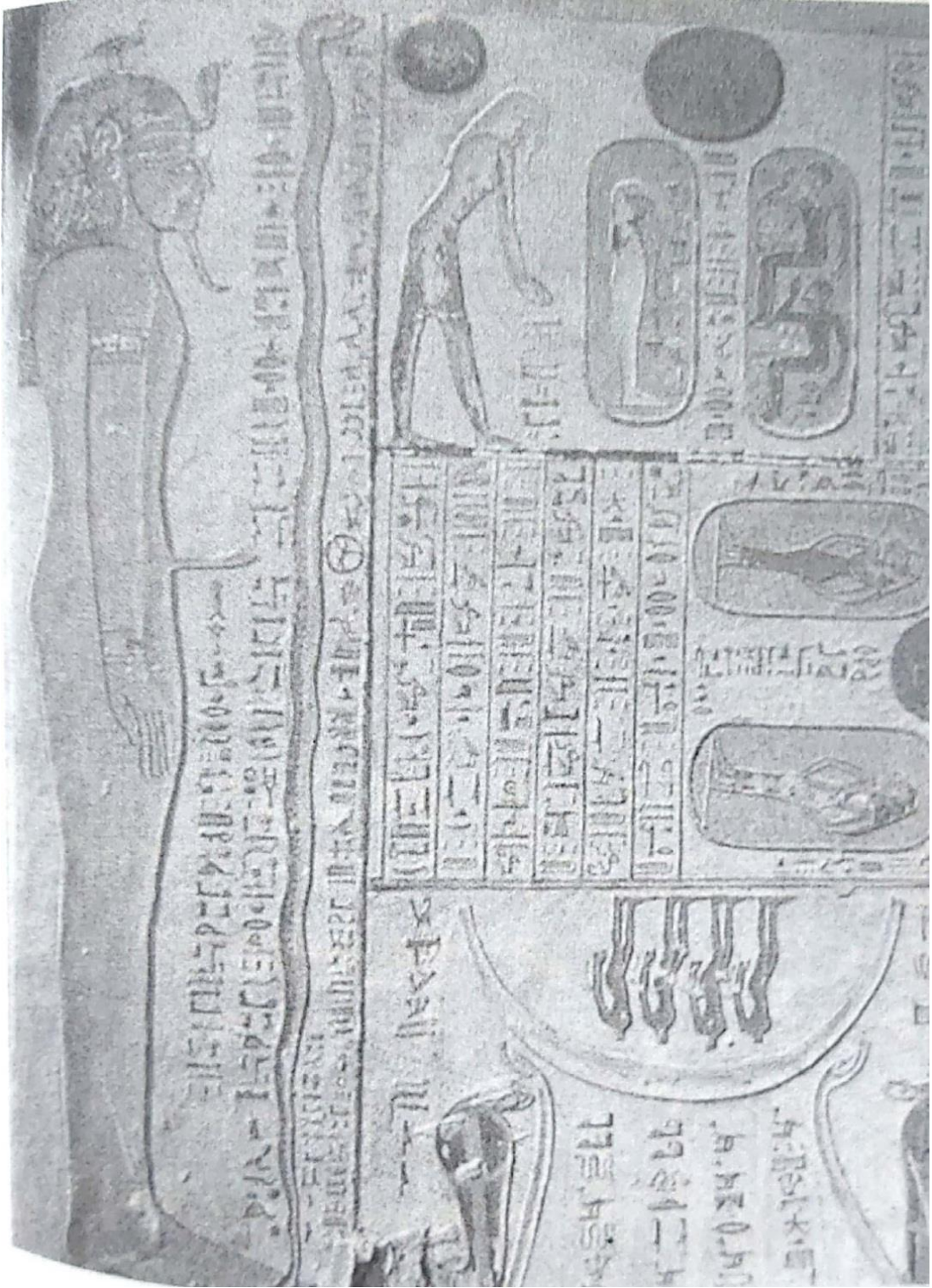
Şekil 3.3. Amduat 1. Saat
(a.g.e., s.179)



Şekil 3.4. Kapılar Kitabı
(a.ge., s.187)



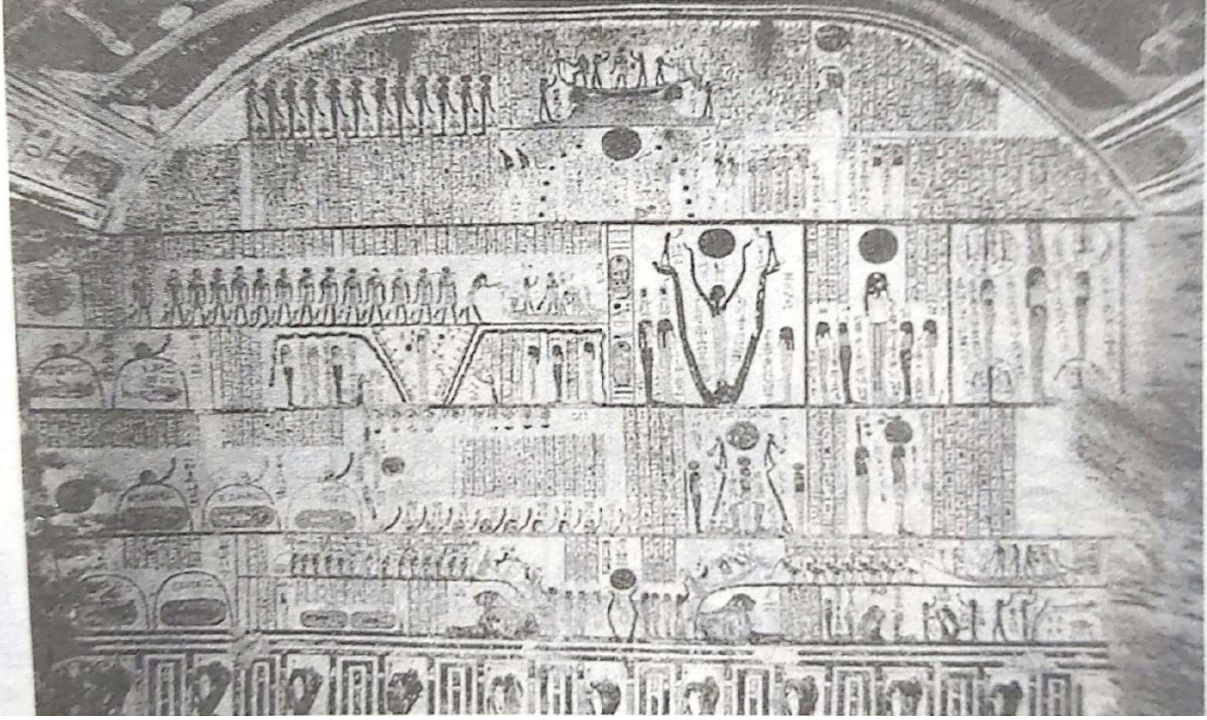
Şekil 3.5. Mağaralar Kitabı Üçüncü Kısım
(a.g.e., s.206)



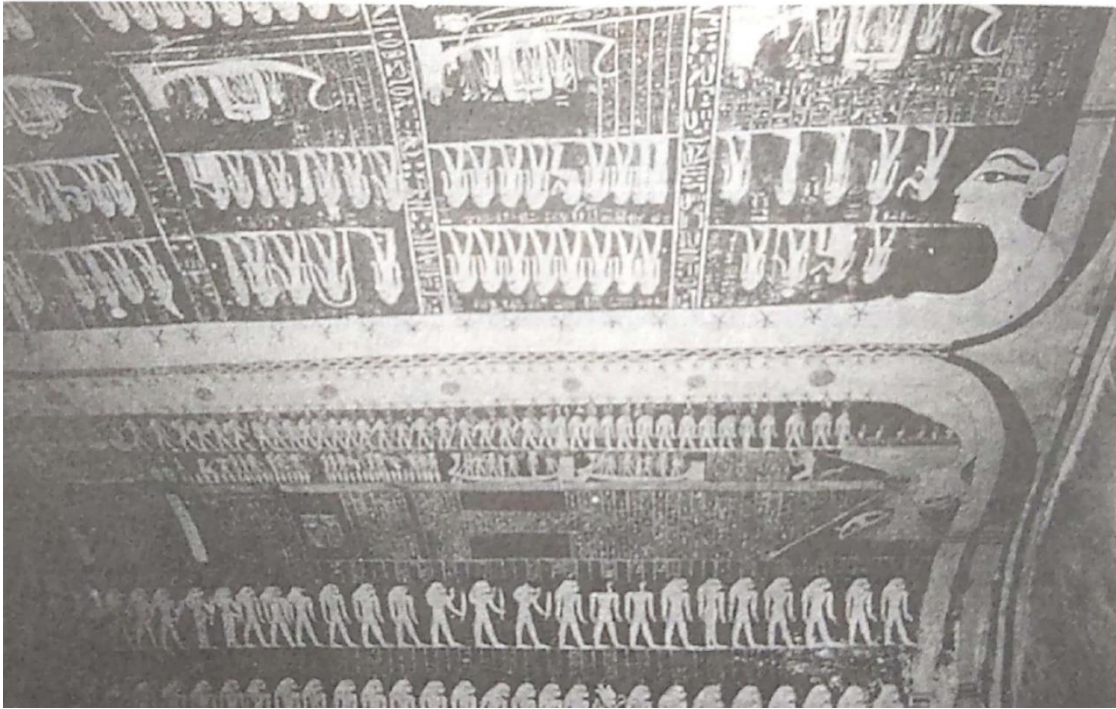
Şekil 3.6. Mağaralar Kitabı Beşinci Kısım Lanetlilerin Arasındaki Osiris figürü.

IV. Ramses'in Mezarı

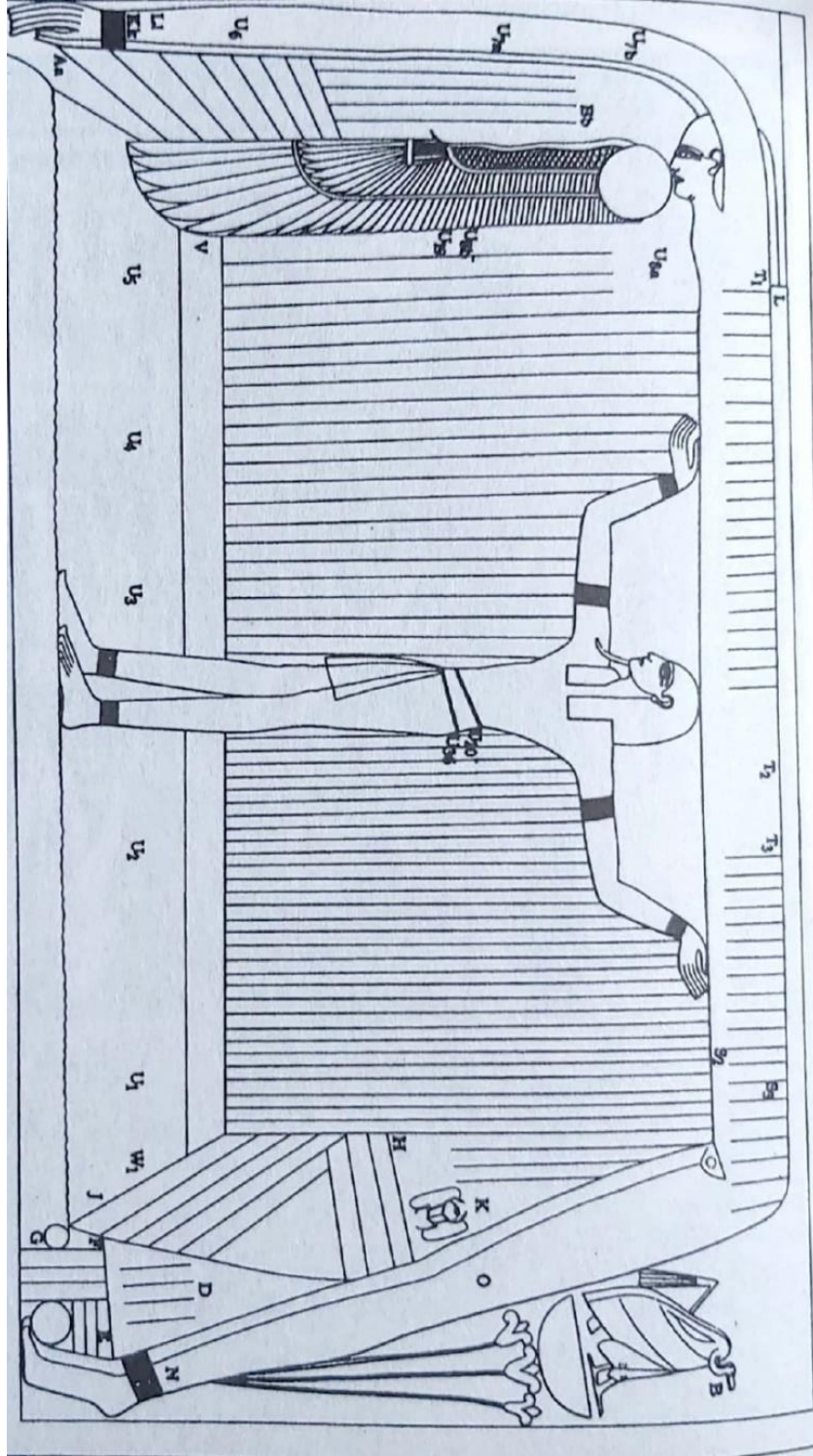
(a.g.e., s.2203)



Şekil 3.7. Yer Kitabı A Bölümü IV. Ramses'in Mezarından
(a.g.e., s.209)



Şekil 3.8. IV. Ramses'in Mezarındaki Gün ve Gece Kitabı
(a.g.e., s.216)



Şekil 3.9. Nut Kitabı I. Seti'nin Lahdinden

(a.g.e., s. 217)